

יער

לפתוח רחוק וכעין רקע: יש ילדה שלא יודעת איך נראו הוריה, ויכולה רק לנסות לשער (בשיחות לאחר זמן כמובן).

איך.

למשל, על פי מה שנטמן בילדיהם. אם תווי פנים עדינים ולא בעלי קומה, או העיניים בצבע ירקרק בהיר שמתחבר לחיוך נבוכ. להיות בטוח, היא אומרת, שכך גם אצל הללו שם (או לפחות אצל השתלטן משניהם). זאת על פי חוקי התורשה שקוראים גנטיקה, שהסביר המורה לוסטיג בעזרת הכלאת אפונים מצבעים שונים. לוסטיג לימד את המילים דומיננטי ורצסיבי. אם לילד יש ירוק, סימן שכך גם אצל שני הוריו, באחד לא די. יש לה גם צילום של הסב, משהו שהתגלגל במשפחה, ובדרך לא דרך הגיע לאלבום שלה, לא יודעת איך. תמונה של גבר מזוקן וחסון, תווים חדים, עיניים עמוקות, אבל אי אפשר לזהות צבעים כי בשחור לבן. שמו היה מנדל, כשם חוקר האפונים.

(טפטוף קל משלי מכיוון שבתפקיד המספר, ולוסטיג היה המורה שלי לביולוגיה בתיכון צייטלין).

לפי הדודה שלה בוסיה, האם הייתה גבוהה מהאב ורזה מאוד. לדעתה, לא הצטיינה בניקיון ולא בסדר. בעלת בית עלובה. בוסיה עצמה בלטה בקומתה הנמוכה, מטר וחצי, אפילו פחות, ואין לתלות זאת בקשיי המלחמה, אליה הגיעה בבגרות מלאה. כך גם סם. יש אנשים שאינם מצטיינים בשיעור קומתם וסביר שהיה נמשך בצאצאיהם, אלא שלא היו, אולי מבחירה.

למה היה לה להוסיף את עניין הניקיון, ובלא שנשאלה. שמא רמז שלא שררה חיבה בין השתיים. מוצאה של האם היה (כנראה) ממולודצ'נו, עיר מחוז גדולה יחסית, לעומת קורניץ שהייתה עירונית יהודית, ובסמיכות לא גבוהה מדי. לכן קשה לדעת עד כמה עמקה היכרותן. אדון גורביץ לא הצליח להיזכר בה, לא בעיירה ולא ביער. היית צריכה לשאול את הדוד שלך, משה, כשעוד אפשר היה, הוא בוודאי הכיר, ועכשיו כבר מאוחר. אבל גורביץ כן זכר את הילדה מהיער וגם את אחיה.

איתו אפילו שיחקתי.

סם זה שמואל, הבעל של בוסיה, הסברתי, וטובי טענה שכבר מבולבלת לגמרי מרוב דמויות, לא מצליחה להבין מי מי. גם בגלל השניים שבאותו שם: משה קרמר.

בעיירה קטנה רוב היהודים הם קרובי משפחה בדרך כלשהי, הסביר גורביץ. אני בן דוד של הדוד שלך. ומי שהייתה בזיכרונו תינוקת ואחר כך ילדה, תמהה איך לא שמעה עליו כל השנים. הייתי צעיר מאחרי בשנתיים או שלוש.

בן דוד של דוד חייב להיות קרוב גם שלה, אבל איך, לא ביררנו.

לשיחות כאלה ראוי לבוא עם נייר ועט.

בדרכם הביתה תאמר לבעלה שמאוד מוזר המפגש הזה, מישהו שלא ידעת על קיומו, ופתאום פרץ לפינה המגודרת שכה היטיבה לחסום והעלה נשכחות. נצטרך ללחוץ שיאמץ את זיכרונו (אמרת) כל עוד חי וצלול, אחרי שהחמצנו את משה.

מאוחר יותר יתברר שכלל לא פשוט, הסוג שלא שש לדבר. כמוך.

לצאת מסבך הרחובות הצדדיים, חד סטריים כולם, וכמו לסטות לשוליים. מוטב להסתייע במישהו מקומי, לא בושה לשאול. בסוף נמצא, הוא מתעקש, יודעת ששונא להיעזר. הינה.

עכשיו יכול להזדקף על מושב הנהג, לחזור להגיד רשמים מהאיש, דייר של בית אבות שפגשו לראשונה, לא ידעו על קיומו עד לפני שבוע.

שבעים שנה, תארי לך, ונראה נבון וצלול. איך אורו עיניו כשתיאר את היער, את הביצות. גם את העיירה ההיא וחצר הסב, את מפעל צמחי המרפא. דברים שלא ידענו. אבל את אימי לא הכיר.

הציצה אל התקהלות בצד הכביש. תאונה. מישהו הרס לעצמו יום שהחל בשמיים כחולים. וגיחכה: אדם יוצא מביתו, לא מעלה בדעתו שמשוהו רע יקרהו פתאום ובהפתעה גמורה. וחייך גם הוא: הוכחה למוגבלותנו, כדור משחק בידי מישהו שאינו טורח להזדהות. אחד שכיניו אלוהים. (מישהו או משהו, אין לדעת.)

דווקא ממנו אפשר לקוות שידע, כי הרי מהם, מה שכינה תיכון צייטלין. וניסה להסביר לה את ההבדלים בין מגוון הזרמים והסיעות שבהגדרת יהדות. זו שלו היא מהפוזלות החוצה. עיניה נצמדות לכביש שכבר שב והתפנה וכמין אחיזה מייצבת. יודעת מה יהיה ההמשך, על מה שאירע שם שמאותו הסוג, משחק בנמלים או חלום רע. השגות שעייפה מלשמוע, לא עכשיו. היה ביקור מייגע, היא מתנצלת.

וטובי תאמר שסוג של גמגום, רוצים ולא רוצים. בדרך הזאת לא נגיע לכלום. את זה תטען אחר כך, כשתצטרף למסע.

אלוהים קיים או שמא יציר דמיון ולא בהכרח עדות לדרגה בסולם שקוראים דת. אפילו המשפט הזה (שכאילו אל עצמו) נשמע מסובך באוזני מי שמאיצה לחזור כבר הביתה. עייף אותה הביקור הבוקר. אדם יכול לכפור בכל החוקים והמצוות ובכל זאת להיתפס לאמונה בקיום כוחות שמעבר לטבע, ואף לשוות להם צורה אנושית. יש ציור של האיטלקי ההוא, מיכאל, שעטר את הקתדרלה (יודעת למי מתכוון), האל בדמות גבר שרירי רב עוצמה אוחז ביד יצירתו, אדם הראשון. בטח מכירה את התמונה. האיש שלנו עוצר בדיבורו. ספק אם מקשיבה, וכשכך, ברור שלא תקלוט. יישכח גם אם הבינה. כך בינו לבינו.

הוא פוזל אליה בחיוך (עצוב), ושב אל הכביש שלפניו. מזכיר לה את אביו שאותו הכירה עוד כשהיה חי (דווקא דברים מלפני שנים מסוגלת לזכור). היה מניח תפילין כמעט בכל בוקר, אף שספק אם האמין. מצוות אנשים מלומדה. זכור לה כאיש חביב, בייחוד אל בנם הבכור שהיה אז בן שלוש, כשהתגוררה חודש שלם בביתם. מתי אירע, כמעט חמישים שנה, לפני שהצטרפה לשהייתו בארץ הדוחה ההיא, איראן, ועכשיו שמהרהרת בזה, חשה אי נוחות. לא היה עניין קל להתנחל פתאום בבית הוריו עם שני הקטנטנים. השני זה אך נולד. נסעת והשארת אותנו אצלם.

נסעתי לפניכם כדי להכין לכם מקום.

בכל זאת נפלנו עליהם בלא לבקש את הסכמתם. שלושה חדרים ולא גדולים במיוחד.

גדלתי בדירה הזאת עם שלוש אחיותיי, ואחד החדרים אף הושכר בתחילה לזוג דיירים מבחוץ.

קשה לה לדמיין איך הסתדרו.

זמנים אחרים, הוא מדגיש, תקופת מחסור.

היא אומרת, עיקר העומס נפל על אימך, אבל מובן שהקשו גם עליו הבכיות, הרעש בלילות. חודש רצוף, בכל זאת לא חשתי טרוניה מצידו, היא אומרת.

בוודאי נשמו לרווחה כשנסענו.

הזמנים היו אחרים, הוא מתעקש.

אינו בטוח שמדייקת. זה זמן חש שנחלש זיכרונה. הגיל, אבל לא רק. תופעה מטרידה. היית בת חמש כשנגמר, אפילו ארבע, גיל שכבר מותר זיכרונות. יכול להעיד על פי מה שאצלו. נסי להעלות תמונות, נופים, אירועים.

היא מנענעת את ראשה. כלום. נמחק מזמן, ובמכוון.

כל חייה רצף ניסיונות למצוא פיסת קרקע שתהיה לה בית קבע. בדרך זו כמעט עברו חייה. אנחנו נעים ונדים, הוא אומר, כמו חתולי אשפתות.

אינה מגיבה. מוקרת לו השתיקה הזאת, כבר מזמן התרגלה שלא להבין את דיבורו הסתום. אינה חייבת. אדם אינו תרמיל לצבור בו כל שחולף בדרכו, ובייחוד בעת הזאת שנחלש כוחה.

חתולי אשפתות, הוא אומר.

בשנים שהייתה במיטבה היו מגלגלים מחשבות יחד. מצא בה בת זוג להרהורים על תכלית החיים, על מה שמעבר לקטנות היום יום. זכור לו דיבור שלה שכמין הצטדקות. אמרה: יש מאושרים שזכו בחיים שקטים. יכולים לעמוד בשדה מול פן ציירים ולהשתעשע במראה הנוף. בשלב מסוים ניסתה גם היא, ומהר מאוד התעייפה, העדיפה לנוח. אימתי התקיימה השיחה הזאת, שאלתו אם גם בתקופות של מרגוע, בשנות הפנימייה השלוות (למשל).

מה.

התחושה שלא מוצק מה שתחת כפות רגליה.

החשש שתכף יחלוף, אמרה, כמין צבע רקע.

הייתה לה מישהי שכל הזמן יחד, בחבורת הילדים בגרמניה, במסע בצרפת, באונייה ובתחילת דרכה בארץ. פריידל. לחזק את הביטחון. הייתה גדולה ממני, לפחות בגוף. פתאום הופיע מישהו שטען שדוד

שלה ולקח אליו. לפני כמה שנים טלפנה במפתיע, ביקשה להתראות. איך שבה וגילתה אותך זו, והזהיר מאכזבה. הייתן ילדות, איך יודעת עליה דבר, מה עברה ומה מצבה כעת. ובאמת. פגשה אישה קמוטה, מרת נפש, זנוחה, גם במראה ובלבוש. לא בנתה חיים, משפחה.

חיה עם מישהו, לא בדיוק נשואים.

והזהיר מחיזוק הקשר. איך חייבת דבר. עכשיו נזכר שהעכיר את רוחה המפגש הזה. ריחף באוויר כמה ימים.

לא התחדש הקשר.

בכל פעם שכותבים על קשישי שואה הנמקים בעוני ובחוליים אני חושבת עליה. חמישים שנים ויותר, שני דורות, או היו פעם, לפני שהתארכו כל כך החיים. חמישים שנים שהמעטו לשיח במה שלא רצתה. למה היה להם לשוב ולהתעסק בזה. אולי מחשש שיאחרו את המועד. ועכשיו הנערה שצצה פתאום, טובי. נדמה לו שלא מצאה חן בעיניה.

טובי היא תלמידת תיכון וקצת שכנה (מקצה הרחוב) שנצמדה אליהם (בעקשנות). ביקשה לעשות עבודה בהיסטוריה, מה שמכנים מיזם שמצטרף לבחינת הבגרות. היא תלמידה טובה, אבל מדובר בתוספת נקודה שמקנה בונוס, ותרומתה גבוהה לממוצע הכולל. מהמועצה כיוונו אותה אלינו, אל אשתך. נאמר לי שניצולת שואה, האם נכון.

כן, אבל מאלה שלא מניפים שלטים.

הציץ בה במבט שמבקש להרחיק מטרד. לא תשמח לבקשה שלך. מעולם לא התלהבה לעסוק בנושא, ובוודאי לא עם זרים. לא תתקשי למצוא מועמד אחר, משוכנע שקיימים לא מעט (עדיין).

ולא ויתרה (- תרשה לי), הרי אומרות שלום זו לזו כשמתראות ברחוב, כלומר מכירות באופן שטחי. דווקא ההצטנעות מוצאת חן בעיניה. מוכנה להימנע מלציין שם מלא, תסתפק בראשי תיבות.

הנח לי לדבר איתה, ביקשה.

וחייך, טיפוס עקשן.

כפי שצפה, חזר אליו. לא ידעתי מה לומר לה, התאוננה אשתו. הפצירה, נשמעה מנומסת, חשוב לה מאוד, ומבטיחה שלא תטריח.

לא יודעת איך להוריד אותה ממני בלי לפגוע.

אז ספרי לה מה שידעת, ובלבד שתסתיר את שמך. בוודאי תתאכזב מהיקף המידע הדל.

אבל בתנאי שגם אתה תצטרף לפגישה.

כך החל.

כבר למחרת שבה והתקשרה, הבינה שניתן האישור. איך ניסחה זאת: נבקע הים (איזה דימוי). והגבתי בהסתייגות, אנא, מוטב לך ביתר רגישות, ואת התנאים. אנחנו זוג קשישים, השקט חשוב מאוד בעינינו.

ושאלה איך לא עסקנו ביוזמתנו. אנשים שחיים יחד שנים כה רבות (אתה ציינת), איך השאירו את התיבה חתומה. מפני שכך העדיפה, הסתפק במה שנידבה. לפעמים הייתה צריכה להרחיב, כשהתבקש הסבר לקרבתו של דוד. אחת בשם בוסיה (עוד תוזכר). לרוב היה מבקש להבין מהאיש עצמו. כבר לא נותרו רבים.

אילו הקדמת לבוא.

הייתה תינוקת, הסביר לטובי, והשתוקקה למחוק, לפתוח דף חדש. גם הסביבה עודדה, הצוות בפנימייה שבה גדלה.

מתברר שצדקו, אמר לטובי, ואת הביטוי הזה: צל עובר.

משהו על המצב הכללי בחלק הזה של הגלובוס, מקבץ בעיות המנוגד לחוקי הטבע, ממש בלתי סביר. כך אל אשתו, וביקשה שיפרש. תנועת החלקיקים בחלל, החותרת לשיווי משקל, לצפיפות אחידה. נדמה לו שהשם שלה אנטרופיה, אבל אולי טועה. בסך הכול מה מבקשים, לחיות בשקט במדינה משלהם, לגדל ילדים בלי לחשוש לביטחונם. תגידי בעצמך. ואמרה, המקום הזה שבחרנו, בתוך הים המוסלמי, לעולם לא יהיה רגוע.

אנשים נהרגים בתאונות דרכים, מתים ממחלות ומזקנה. עם אלה אפשר לחיות, גם אם מכאיבות כשנוגעות בך. אבל המלחמות, למי נחוצות, סרח עודף, הפכו להיות מכת המאה. מלחמות עולם ואחרות מקומיות, בעיראק ובאפגניסטן ובסוריה. ואצלנו בכל עשר שנים, אפילו פחות. אתה מתבונן בגורביץ הזה, קשיש נאה, נבון, ובוודאי גם הגון. עבר את התופת ההוא שלא מובן למה נחת עליו, ויצא חי, התחתן, גידל ילדים (מוצלחים מאוד), ותרם לחברה. למה לא יכול היה לזכות במעט שקט, להשאיר משהו גם לאחרים.

ואל תגידי בגלל שיהודי.

היא שתקה, בליבה חשבה, לא הבנתי, הרי לא היה יחיד, ולבסוף זכה גם בשקט, אבל לא נראה די חשוב לפתוח בוויכוח. ואחרי אולי דקה או שתיים העירה על צירוף המקרים. מה עכשיו, מרחיבים את הכביש, או שרק משפרים את השוליים. שני הנתיבים אוחדו זמנית, מה שגורם להאט, נו תיכנס, התור שלך. כן, מוזר צירוף המקרים. פטירת הדוד שלך, עניין צפוי, כבר היה אלמן ובמעמד סיעודי. גם ביקורי התנחומים אצל היושבים שבעה. טבעי שהגיע קומץ קרובי המשפחה, וגם, שהתגלגלה השיחה על התקופה שבילו יחד ביערות, הועלו זיכרונות. הילדה ההיא, התינוקת. פרט שולי שמשום מה נותר בזיכרון אחד האורחים. אולי כדי להמחיש את הרכב האוכלוסייה שם, גברים ונשים, צעירים וקשישים, גם תינוקת אחת.

הייתה פה אתמול, ציין בן המנוח כבהערת אגב.

מי הייתה.

הילדה ההיא.

בוודאי נראה המום האיש גורביץ: לא העליתי בדעתי שניצלה. אחר כך ניתנו הפרטים, הכתובת, מספר הטלפון. לולא בחרנו לסור לנחם ביום השבעה הראשון, אולי לא היה מתרחש. האיש שלנו גיחך. מקבץ של פרטים שכל אחד בנפרד טבעי, המוזר הוא בצירופם. מקריות היא משהו לא אמין, אבל כל חיינו הם שרשרת של מקרים. הכביש חזר לשגרתו.

מתי ראשיתו של הזיכרון. שאלה שמכוון אליה, אל הילדה ההיא שעכשיו לצידי במכונית בדרך הביתה, מבקש שתנסה להגיע לזיכרון המוקדם ביותר. היער המושלג, המחפורת שהשם שלה זמילנקה (או אולי זימלנקה) ובתוכה גרו, אי אפשר לדעת איזו תמונה מוקדמת יותר. הייתה אחת שבאו האנשים הזרים בבגדים משונים, בדקו בכל פינה, חיפשו מאחורי ערמת עצי ההסקה, דיברו זה אל זה, לא אליה. אני התכווצתי בצד שהיה קצה וכשהציצו בי החזרתי חיוך.

לא פגעו בה.

הייתי לבדי, סיפרה, כל האחרים מיהרו להימלט, נחבאו בביצות, הורו לי להישאר בפנים, לא לצאת. הבטיחו לחזור בערב. כבר ידעתי שערב זה לילה, כי הרי חשוך גם ביום. ישבתי על גל של שמיכות וחיקיתי. אולי שרתי לעצמי על הילד שילמד תורה, שהייתה שרה לי אימא (לא, אותה לא זוכרת, הרי הייתי בת שנתיים). כולם ברחו על נפשם לפני שהגיעו החיילים, כך שוב ושוב. כשישובו ייתנו לי את פרוסת הלחם כמו בכל יום (לפעמים לא נתנו כי לא היה, וידעתי לא לבקש). כשבורחים אי אפשר לסחוב ילדים, הכול בוך טובעני ומים, וכאן יותר חם ויכולה להתכסות בכל הסמרטוטים עד שנחזור בערב (כששבו, לפעמים נתנו רק חצי פרוסה. אף פעם לא התלוננתי). אחר כך החלו לקחת גם אותי, כשכבר ידעתי לרוץ ולדלג על הענפים. השיר ההוא זה על הילד מוישלה, שיגדל וילמד תורה (ששרה לי אימא כשעוד חיה, כנראה שרה. או אולי לאחי, והוא לי). כשהתעייפתי מלהמתין, הייתי נרדמת בתוך השמיכות. גם בגלל המחשבות. כששמעתי את הרעש, חשבתי, הינה שבו, ייתנו את הלחם. התפלאתי שכל כך הקדימו. אבל אלה שבאו היו אחרים, גדולים יותר ובבגדים מוזרים. במגפיים.

היזהר, אמרה, כי איזו מסחרית שברה שמאלה בפראות. בכביש לא כדאי להתעקש להיות צודק.

כך תמיד, הרהרה, לא מוותר, מוכרח לנצח, אבל תכף נגיע.

לא הקשבת, אמרה.

השיר על הילד, באמת לא ייתכן ששרה לך. כלומר, אולי שרה, אבל היית קטנה מלזכור. אין זיכרונות מתחת לגיל שנתיים.

אז אולי שרה מישהי אחרת.

מי היה יכול (אמר), רק הורה שמבקש להרדים. אפילו אחת מקרובות המשפחה, אחת כמו בוסיה שבוודאי דאגה לך, בכל זאת לא עד כדי השמעת שירי ערש במקום הנורא ההוא.

אז כנראה אחי, צר לי עליו.
הציץ בראי והטה את המכונת לנתיב הימני. אולי, ביום רגוע יחסית, בוודאי היו גם כאלה. שר לך מה ששרה לו בזמנים שעוד היה מקום לשירי ערש. ולאחר הנהון אל עצמו, לחזור אל עסקי התנועה. שונא אותם, אמר, את אלה שנדחפים בכביש, שבא להיתקע בהם.
היה טוב אליו, אמרה, זה הרושם שנותר אצלי, וכמו צבע בהיר בלי פרטים. כמו שמיים ביום קיץ, תכלת דהויה. מצער אותה שבפגישתם היחידה, מייד שהגיע ארצה, לא זיהתה אותו. אחר כך לא חזר.
נראה שמתכוונת לאחיה.

הרי שלוש שנים שלא התראיתם, הסביר, שלוש מתוך כל השמונה שלך, עניין שנראה לו טבעי למדי. וענתה שלא זה, רק שאולי חש פגוע, העכיר את רוחו אחרי כל מה שעשה למענה. לזכור שהאחרונה שנותרה לו. משהו שאולי עשוי היה להשפיע על מה שקרה אחר כך, במקום שקוראים משטרת צמח. הו חדלי, ביטל. ולאחר הרהור הוסיף את האמירה על המלחמות שלנו, שכבר מזמן לא כל עשר שנים, ולא עם מדינות, עם ארגוני מחבלים. אמר ולא פירש.
דווקא השיר ההוא נותר חקוק בזיכרונה, מילים ומנגינה ועוד בשפת היהודים. מוזר.

האיש שלנו הוא סתם אדם מצוי, מה שמכנים נורמטיבי, בלי סיפור. כך לדעתו. נולד בארץ הזאת עוד לפני שהפכה למדינה, שני הורים שהגיעו לגיל שיבה בטרם נפטרו, עם פנסייה צנועה שאפשרה חיים שקטים. שלוש אחיות שהקימו משפחות נחמדות ושומרות על קשר (רגע, אחת הרי שקלה בן במרדף אחרי מחבלים, הינה פרט שמקלקל את השורה). לו עצמו יש בית צנוע בכפר. חיים את הרגע שמצטרף לעוד רגע ועוד, ויחד לשגרה שיש הרואים בה משאת נפש. לתמוה מה קורה לגשם השנה שלא יורד, אם תופעה מקרית, או רמז לשינוי אקלימי מהותי. גם לבטל את החתימה על עיתון הבוקר שהחל נוטה לפופוליסטיות מרגיזה, ולחתום על המתחרה המנסה לשדר איכות.
ולהתענג על הנכדים.

הבנתי אותך, אמרה טובי.
הבוקר ההוא שבישרו בטלפון על נפילת בן האחות: הייתה חדירה של חוליית מחבלים בגבול הצפון, והוא בראש חייליו הסתער בין הסלעים. כבר היה אמור לצאת לחופשת שחרור, הובטח לו מקום בטכניון, ולמה היה לו להתנדב להחליף חבר, ולהישאר בבסיס לסוף שבוע מיותר. כמו התגרות בגורל. סיפור חוזר, הוא אומר לאשתו, כבר הכרנו אחד דומה.
מתכוון לסיפור על אחיה.

(ובלי שום קשר גנטי בין השניים).

לכנות שגרה את החיים בארץ הזאת שאוכלת את יושביה, והיא עונה שכולל תאונות דרכים ומחלות ממאירות וסתם תופעות של פיגור ואוטיזם ומונגולואידיות (- את הולדת האחרון אפשר למנוע בבדיקה

מוקדמת, כלומר באמצעות הפלה, ויש לתופעה שם יותר מדעי, תסמונת כלשהי). סל מלא כל טוב (העירה טובי), מה שמכונה חיי שגרה. מסתבר שחוננה בהומור.

סתם חיים שבהגדרה: נורמליים. ומלחמות שחוזרות ברווחים הקטנים והולכים. היו תקופות הרבה יותר גרועות בהיסטוריה של היהודים. זה לגביו, לא לגביה.

הוא מספר לה שכבר הייתה נקודת זמן שירד למינימום, המניין הכולל של העם שלנו, נדמה לו שלאחר גירוש ספרד (פחות ממיליון). כמה חסר אז עד לכיליון מוחלט. עניין די תמוה, ההישרדות. אנשים כמו חיפושיות, נאבקים על חייהם, מסתתרים, מחפשים מפלט. תקופות שמותר היה להרוג בלי דין ודיין, מסעות הצלב, חמילניצקי, קישינב, ומה שאירע בחברון. לא משתפר העולם. הוא מזכיר לה את תמונות הלינץ' ברמאללה, כך בדם קר, גזע של רוצחים, הערבים האלה, רק תן להם הזדמנות. גם בכינים, גם זה את זה.

גם את הבנות שלהם, שקוראים כבוד המשפחה.

בזמן שטורח עם אשתו על בישול מרק הירקות שכבר הפך למסורת: חמש כוסות מים, קוביות דלעת וגזר וקישוא ובטטה ובצל קצוץ דק ושפע עלים ירוקים: תרד ופטרזיליה ושומר וסרפד וחלמית. בסיר גדול שאמור להספיק לכל השבוע. עבודת שעה, אפילו פחות. אינם מחובבי עבודות המטבח.

עניין של מזל, היא אומרת. לא מה שאירע שם, אלא הסיום ליד בניין המשטרה ההיא, על חוף הכנרת. כמעט להגיד שבאשמתי.

מזל ביש.

לפעמים מהרהרת בו, באח. כבר כמעט לא נשאר מי שיזכור.

בהזדמנות אחרת ישוב וישאל שוב, והיא תענה שכבר סיפרה. חוש השמיעה שלך, נדמה לה שכבר לא במיטבו, לא יזיק אם תיבדק. כמה פעמים שמה לב שלא כל כך שומע. זה בגלל המחשבות, שאוהב לרחף, הרגל אצלו עוד מהימים שבילה שעות ארוכות מאחורי ההגה, לירושלים ומירושלים ושוב, כל צד מאה קילומטרים, לבדו. את זה כבר שמעתי, אבל כבר כמה שנים שאינך לבד, וגם שאלת שאלה. מה שאלתי.

ממתי תחילת הזיכרונות שלי.

חושבת שאולי באמת זו הסיבה. אנשים יושבים במכונית בשקט. מישהו אמר שכשרואה אישה וגבר נוסעים במכוניתם ושותקים, עולים בו הרהורים לגבי טיב הזוגיות שלהם. שטות, הרי ייתכן שהם סתם מאזינים לרדיו. אבל אצלו אולי באמת הרגל בן שנים של נסיעות ארוכות ומשעממות. אוהב לחלום. על מה. למשל על היער החורפי שלך שם, כפי שמצטייר בדמיונו.

סיפרתי לך על הבוקר ההוא במחפורת שהייתה בית. לבד. האנשים הגדולים נכנסו והתחילו לחפש. התקשו לראות בגלל האפלולית. אחד אמר, יש פה ילדה קטנה. אמר בפולנית, והאחר ענה בגרמנית שיעזוב. לזה האחר היו בגדים משונים, שחורים. אחר כך הלכו.
(שאלה:) איך הבנת.

ידעה אז את כל השפות שדיברו שם, פולנית ורוסית וגרמנית, גם יידיש כמובן, אבל כשהגיעה ארצה השכיחה אותן במכוון. רציתי לדעת רק עברית.
המכונית מקפצת על פסי האטה שמבשרים שכמעט הגיעו, קצת גבוהים מדי וללא סימני האזהרה הצבעוניים שנמחקו ואין ממהרים לחדש. עתה יפנו שמאלה אל סככת החניה. שבנו הביתה.

בהזדמנות קודמת הציע לאשתו לבחון אם אפשר להחזיר את כל אותו מידע, לשוב ולהיזכר. המוח הוא כמו סל אשפה ענקי הצובר כל מה שתוחבים לתוכו, לא מאבד דבר. למשל בעזרת היפנוזה, הוא אומר. המשטרה משתמשת באמצעי הזה לגלות פרטים שנצפו ונשכחו, מספרי מכוניות נמלטות, פרצופי אנשים. אם ידעת לדבר ברוסית, תוכלי להפיק מכך תועלת בעבודתך באולפן לעולים. וצחקה: כבר שאלתי על כך את הבן שלנו, הוא הרי מומחה.
ומה אמר.

הסביר את הסיכון. לעולם אין לדעת מה עוד יעלה על המסך מתוך הבור השחור ההוא. לכן ויתרה על הרעיון.

להיזכר בתחושות ישנות של ילדונת קטנה שרק מתאמצת להשכיח. זיכרונות הם עניין לזקנים, ואז המוח כבר לא במיטבו. אם יכולה לנחש את הקור ואת הרעב, אלה השניים שמחפים אפילו על הפחד. לא מחפים, דוחקים הצידה. לדעתה, הכי גרוע הרעב. פעם לעסה פרי צעיר של ברוש, משהו מריר, ומישהו העיר לה, שאל אם השתגעה. לא שם, כאן. סתם עמדו בחבורה ליד הצריף בפנימייה, צריף מועדון, ואפילו לא שמה לב שהכניסה לפה. בהיסח הדעת, כמו שאומרים. אתה הרי מכיר את האצטרובלים הקטנים האלה שמכסים בתוכם על זרעים שלאחר זמן הופכים קשים. אבל היו עדיין בשלב שעוד בגודל אפונה, וירקרקים, ומישהי שאלה אם השתגעה.

פירות של ברוש שרק החלו לתפוח, כמו כדורים מצולעים. וענה שיודע על מה מדברת.
עוד יתברר שבעלי ערך תזונתי או רפואי. משהו שטרם נחקר גורם לכולסטרול הרע להתפרק (למשל), או ממית תאים סרטניים (למשל), אולי פותח את הסתימות במוח. אשרי המאמין.
פעם יגלו.

משהו מריר, אמרה, לא גרוע ממרורים אחרים, פלפל חריף (למשל), או חזרת שאוכלים בפסח. כל שנדרש, להתרגל. לכן אולי מזכרת משם, ומשכה בכתפה: איך לדעת.

גם קליפות עצים.

זאת לגבי הרעב. ואילו הקור הוא משהו שלומדים להסתגל אליו, ואז להפך, מתקשים לשאת דווקא את החום הקיצי שלנו כאן. כך לפחות מקובל לחשוב. היא עצמה מעדיפה את הקיץ על פני החורף, ומי שטוען שהקור הוא סיבה להצטננויות, למחלות, בל יתבסס עליה כהוכחה. איננה, וגם לא זכור לה שהייתה טיפוס חולני, לפחות כל עוד לא ניכרה השפעת הגיל. חוליים אפשר לייחס, כידוע, גם לתזונה לקויה.

להביא דוגמה מצמחים (שזה התחום שלו), שתיל עגבנייה שהועתק ייקלט, אבל לא ישגשג כמו האחר שנזרע (בתנאי גידול זהים כמובן). חיים קשים עלולים להותיר חותם בהמשך. מחלות שצצות, סוכרת ולחץ דם ובעיות בלב. איך תדע אם בעקבות שנות הילדות ההן, או מאלף סיבות אחרות. אי אפשר לדעת, הוא אומר.

(את עקבות אותה תקופה על מאפייני ההתנהגות תיזום טובי. זאת בהמשך.)

המצח שלו שוב שרוט, כנראה מענף שלא שם לב, מאלה היבשים שצמודים לגזע. לדודה שלך בוסיה לא היו ילדים. הערה שמעוררת את תמיהתה, מה פתאום נזכרת בה. נדמה לה שהיה ילד אחד, לפני המלחמה, וכמובן גם בעל, את סם הכירה אחר כך, אחרי שניצלה. לא מישהו שהיה איתם ביער. איך צצה לו זו פתאום.

היה הניסיון לדמיין את בית המגורים בעיר הולדתה מולדצ'נו. דירה קטנטנה בשכירות, אחת מתריסר בחצר סגורה המקיפה באר. מערכת דיור מקובלת. מה היה, חדר ופינת בישול, וכל השאר בחוץ, משותף לכל הדיירים. היו גם דירות בנות שני חדרים, למי שמתופל בילדים רבים ואמצעיו הספיקו. בעד כזו שילמו הרבה יותר. האם הייתה הבנייה מאבן או בקתות עץ, שאלה קשה. לדעתו, מעץ. לכן רבים הסיפורים על בעירות. אחים, בעירת שרפה (כדברי השיר). בתי עניים ללא ריצוף, ללא מים זורמים (שהולידו את מקצוע שואב המים), תנור עצים לבישול ולחימום, מיטות ומזרנים לאורך הקירות. לא תנאים מלהיבים, אבל אפשרו קיום, הסתפקו במה שיש (כמו שהייתה אומרת אימו). באר היא עניין מסוכן לקטנטנים, לכן לא להתקרב, לא להציץ פנימה (הו, איזה עומק), לא לטפס על מחיצת העץ הגודרת. לזכור את ההיא המשוגעת שקפצה לתוכה, אבל זו הרי ביקשה לשים קץ לחייה. (לא בטוח).

אל תישען על מחיצת העץ כי לא יציבה. זאת אמרו ההורים לאחיה. חיי החוץ שלה החלו כשכבר ביער. מהיכן התיאור החי כל כך, מסיפורי אביו על וילנה (שדי סמוכה). עיר די גדולה, נכון, אבל כמה כבר יכלו להיות, שמונים או מאה אלף, ובנויה שכונות שכונות, זו של סבו לא נמנתה עם המפוארות ביותר. טובי התעניינה ממה התפרנסו. רק לנחש, מפני שאיש מבין הדמויות שעדיין בחיים אינו מהעיירה בעלת השם המשונה. הניחוש שלה: מסחר זעיר, חנות מכולת או סדקית. אולי, אבל למה דווקא. טובי הסבירה

שמשוהו שכיח משתלב בתמונת חיים מצויה של יהודי מזרח אירופה, פרנסות אוויר. מה שכינה המורה אברמוביץ אמת ספרותית (ולא עיר, עיירה). עליה להציג תמונה משכנעת, ומקצוע מתחום המדעים או האומנויות נשמע לא אמין (גם אחד מאותם שסביב בית הכנסת).

האם אולי הייתה מורה או גננת.

אולי. מה שיחייב מידע נוסף על יהודי מולדצ'נו, ואם בכלל התקיימה שם קהילה מאורגנת, לפחות כמה כיתות לימוד. אמרתם שהאח כבר היה בן שתיים עשרה כשנולדה. לטובי שאיפות בכיוון המחקר האקדמי, לכן מוכנה להשקיע בעבודת הכתיבה שקיבלה על עצמה. יהיה זה עבורה מעין תרגול מקצועי, אולי גם כעין המלצה.

הפרש השנים ביניהם היה שתיים עשרה, ובטופס שמילא הדוד משה במוסד ההנצחה הלאומי כתוב: המקצוע סוחר ושל האם, עקרת בית. כמובן, תאמר טובי, כי מסתדר גם עם חישוב הגילים.

על ילד שאוסף סיפורים עצובים, ילד שהוא נכד. כותב באותיות עקומות על דפי שורות, ומתייק בקלסר. תחילה את העובדות היבשות: גברת שגית נפגעה מבקבוק תבערה שהשליך מחבל ערבי על מכונית המשפחה לפני יותר מעשרים שנה. הייתה קטנה בת שמונה. להדגיש שהיו בני מזל, היא ואביה יצאו בכוויות קשות אבל חיים. השאר מתו, ואם אפשר לומר למזלם. או להגיד: טוב שכך (לא, לא), בלי המון ניתוחים מכאיבים וצלקות שאי אפשר להסתיר, מושכות עיניים ושאלות. אז אתה מוכרח לשנוא, לחלום על צדק, על נקמה, איך אפשר אחרת. רק רגע, (את זה הקב שמתערב לעצור ולהסביר שאלה האחרונות כבר מחשבות משלך, מתאימות לגיל של ילד). לשגית יש גם שם משפחה. זו הערה אחת, ושנית, בת שלושים היא בחורה ולא גברת, ורק אולי בעיני ילדון בן עשר. ילד שהכול יודע, פתורות כל החידות, אבל בהתאם לגובהו. כשתגיע לגיל, תבין. לסב קול שקט, סבלני, גם המשך התיאור מתאים לדמיון של ילד: כל הזמן מתאמצת להסתתר ממבטים, לכסות בבגדים את מה שאפשר, וכך הרי לא באמת, זאת אומרת, עניין הזמן. אנשים יוצאים לעבודה שמונה שעות ביום או תשע, ובלילה ישנים. לחשב כמה נשאר. אנשים אומנם מחפשים בני זוג, אבל לא בכל עת, לא בזמן הארוחה (למשל) או כשמסתבנים במקלחת. צרף יחד ותוסיף את הרווחים, כמה יישאר, מעט מאוד.

גם לומדים לוותר, הזמן (שציינת) עוזר להם.

לכן מוטב לחכות עם זה (יטען הסב), ואם מוכרחים, לפחות להסתפק באיסוף עובדות, ואת הפרשנויות לדחות בינתיים.

יש לסב פצע קטן על הלחי משריטות ענפי האבוקדו, אלה היבשים שנשברים בקלות. בזמן שמשקה את העצים, זוחל מתחת כדי להפעיל מתז שנסתם, או לעקור עשב ירבוז או חלמית ואז. הילד מקשיב ביראת כבוד, אבל לא מקבל. התפקיד שלו להראות את מה שבעיניו.

איך שאתה רוצה.

כבר רשם תריסר אירועים. הכול מהעיתון. כשיגדל יהפוך כל אחד לסיפור שלם בעזרת הדמיון. ההבדל בין תיאור בעיתון וסיפור אומנותי, כמוהו כזה שבין צילום לציור. כך הסברת לי בעצמך. הסב מחייך. פעם אכתוב את הסיפור של סבתא, מודיע הילד, ספר שלם (טובי מגחכת, היא עלולה להקדים אותו כידוע. בעצם עוד לא ידוע, אבל יוסבר בהמשך. חמודים הנכדים שלכם, היא קורצת לסב).

יש לה קרובי משפחה בכינוי דודים. מישה קרמר מפתח תקווה שכנראה היה פרטיזן באותו יער עצמו או סמוך לו, וכמה נוספים שהקדימו לעלות ארצה והתבססו יפה, הזמינו לפעמים את הילדה לעשות שבת בביתם. זכורים לו ביקורים לאחר נישואיהם בעיר רחובות, בקריית שלום, ובנהורה שבחבל לכיש, שם אירחה אותם רבקה גובר, ידידת המשפחה. עם כמה מילדיהם (שכבר הזדקנו) עדיין נשמר קשר רופף המתבטא בברכות הדדיות בערבי חגים. אחד בשם יעקב, חקלאי במושב במרכז הארץ, ששם משפחתו כשם נעוריה, ואחותו יהודית. הייתה נוסעת לפעמים להתארח אצלם והתקבלה בחביבות. לא הציעו לאמץ את הילדה, הדגיש האיש המספר, אף שהייתה בוודאי חמודה, קטנה ורזה, בהירת שיער ועיניים וחיוך שקט שכבש את ליבו כעבור מספר שנים כשהכירו בבאר שבע. ומבקש לתקן שגגה שיצאה מפיו. לגבי שם משפחתה. אלפרוביץ, או בגרסתו המקוצרת, אלפר, היה שכיח בעיירה קורניץ, ואין ספק בקרבה המשפחתית, דודים או בני דודים של אביה, גם מבקש לציין את קשיי החיים בשנותיה הראשונות של המדינה. אימוץ ילד לא היה מעשה של מה בכך, והרי שהותה בפנימייה הייתה נוחה בעיניה.

יכלו לקבוע הסדר של קבע לגבי השבתות והחופשות, טען באוזני טובי שקלטה נימת הסתייגות בקולו. לחתונתם, שהתקיימה על גג משרדי הרבנות בהיקף מוזמנים צנוע, בני משפחה בקרבה ראשונה וקומץ חברים, הגיע מיניבוס עמוס אדם מכפר מגורי הדודה יהודית, אנשים שכלל לא הכרנו. אולי לשם הגדלת השמחה, לבל תחוש נחותה מול משפחתו, הוריו ושלוש אחיותיו. ביקשתי לקיים טקס צנוע, הדגיש, גם כהשקפת עולם, גם משיקולי עלות. מאתיים שלושים וחמש לירות (הסכום זכור לו), פחות ממחצית משכורת חודשית של עובד זוטרי בסוכנות היהודית. אני מימנתי אותו ואורכו הוגבל על ידי בעלי המקום לשעתיים. בעלה של יהודית אחז באחד ממוטות החופה כתחליף לאביה הנעדר.

הוסכם שלא נחרוג ממאה אורחים, ולא, לא הוזמן צלם.

למוחרת יצאנו לטיול רגלי בן שבוע בגליל.

תמונה: עצים חבוטים מחוספסי גזע, בני בלי גיל, מאריכי רוח. בתוך סבכי שיחים ושברי ענפים שכרעו תחתיהם מעומס השלג. לא יחדור מבטך גם בשל ערפל התמיד, ענן סמיך הזולג לכל סדק חוסם את הראות. מאי שם יללות זאבים, מוזיקת רקע מאיימת נבלעת בשקט הקר של טלטלת היקום שאינו יודע מנוח. במרחק מה מעבר לקיר, הביצות.

לא משאת נפש המקום הזה.

אם פוסע אדם, אישה המטלטלת עצמה בצעדים נחושים אל פינת הבישול, הודפת את הרוח הנוהמת בצעדים עיקשים. אם דמות אדם נושא נשק, גוש מלבושים מסורבל וכמו מלכודת, סובב מקיף את מחנה הנמלטים, ואיך ימלט עצמו מאויב האורב בסבך. לא מקום לבקש לשהות בו, ורק למי שקטנטונת ולא התנסתה בחיים אחרים.

מי שכך, לא יודעת געגועים, רק את הציפייה למנת המרק שאולי תזכה בה בצוהריים ופרוסת הלחם בערב. אולי השמחה לקרני שמש מחממות שפרצו פתאום מבין קרעי עננים. אולי ניצני עשבים ראשונים באביב המתאחר. אולי, כי לא צפים ממעמקי מוחה חרף מאמציה.

משערת שהיו תענוגות קטנים, היא אומרת, אבל איך לזכור.

אין להם שמות, לעשבי הבר ביער, כאלה שנראים דגניים, והאחרים ממשפחת המורכבים, על פי צורת הפרחים שמצטופפים יחד בגוש אחד, קטנטנים, צרובי רוחות. הילדה של אז כבר מזמן ביולוגית בעלת תואר, והתמחתה במיוחד בהגדרת צמחים. בכל זאת לא מצליחה להעלות בדמיונה את המינים שהיו שם, אם בכלל. אולי רק את אלה שיכלה לאכול, תותי בר או גרגירי יער, גם בצורת פטריות. ובתנועת ראש שלא. מפני שבת שלוש כלל לא בראש שלה השמות, ורק אם לא רעילים, ואם עשויים להרגיע את הקיבה. בחורף התכסתה האדמה בשלג, וכשנמס, בבוחץ העמוק שהתייבש לאיטו רק מעטים השורדים. יכולת ללעוס קליפות עצים, אומר האיש שלה, או אצטרובלים מעץ האורן. הללו, כשהם צעירים, ניתנים לאכילה. גם אלה של הברוש.

היא שוקעת בהרהור, לא, אינה זוכרת, אבל מסכימה עם ההשערה שהעצים שהיו שם, מה שמכנים חשופי זרע. אולי אם תנסי לטעום עכשיו, אולי יצוף הטעם הישן.

כבר סיפרתי לך שלעסתי בהיסח הדעת. מר. היא מעווה את פניה.

מריר, אבל לא רעיל.

לא יכולה לענות, וגם הסבלנות מתקצרת. סביר שהאוכל עמד בראש המחשבות. אבל גם הפחד. משהו שנטמע בתוכך, אף אם במעורפל. אולי בעזרת היפנוזה, הוא משער.

כבר סיפרתי לך על רעיון לבחון את האפשרות הזאת וממה לחשוש.

גם את הסברה לגבי המשמעת, אחת שמקפידה לעשות כל מה שאומרים לה, אולי סוד ההישרדות. לא לשוטט בחוץ, וכשמותר, רק ממש סמוך, ובזריזות לחמוק פנימה (אם יתעורר צורך). יש פינת מסתור בין שתי קורות שתומכות בגג הזמילנקה, בצד הפנימי הרחוק, להתכווץ ולהיבלע בחושך. הנשימות שלך מגיעות עד פתח הכניסה, טוען אחיה.

העשבים הרי בחוץ. גם הפטריות.

מזה להבין שהיו פטריות. להסתגל לטעם, והריח מגעיל כי לא מבושל. ללעוס ולבלוע. גם להבחין בין הראויות לאלה הרעילות. מחשבות שהן פרי ההיגיון, בלי תמונות מלוות. בוא נגזום קצת את השיחים הפולשים לרחוב, היא מציעה.

פעם ניסתה לטעום בזהירות אחת בלתי מוכרת, פיסה קטנה, יומיים רצופים לא חדלה לשלשל. הוא מחייך, נמאסה עליה השיחה הזאת שכמו חקירה. 'הא כך, הרי כבר ענתה שאינה זוכרת. כאן בחצר שלהם הצד הפונה לרחוב הוא רצף מגוון של עצים ושיחים שחוסם מעיני העוברים והשבים את מה שבפנים. זית ואלת המסטיק ואוג וערער. כאלה שניטעו לפני שנים, ואחרים שצורפו כדי לסתום את הרווחים. השאלה אולי צצה במוחו בלא לעלות על שפתיו, לשם מה להסתתר. אדרבה, יסתכלו פנימה ומה יראו, עצי פרי מטופחים, עוטפים משטח דשא שתמיד גזום. במה יש להתבייש. סתם חשיפה מוגזמת, לדעתה, לחשוש להיתקל במבטים, וכל הזמן להנהן לשלום. אתה מבקש את הפינה הפרטית שלך ולא מצליח. פתאום חושק מישהו להיכנס בשיחה, אחד שאינך מחבב. הרי אתה הוא שלא מחבב אנשים.

הינה.

ודוקא טובי מצאה חן בעיניך.

על המדרכה הקשישה מטילדה כהן בגרירת רגליים, וכך לאיטה את מצעדה היומי. כמו קוץ מיובש, דבוק בחוסר טעם להנהון מחויך שעל פני מי שמחזיקה בזרועה, מטפלת הודית שכולה אורך רוח. איך הללו עומדות בכך, תמיהה בעיניו, בעודו משיב לזו בהבעה של השתתפות אוהדת. מעולם לא סבל את הזקנה הזאת שהזמן רק מרע עימה. תכף תקרא בשמו, תחקור אם כבר בשלו השזיפים אצלכם בחצר. כבר הסתיימו לפני חודש. הו, כולה צער, כי טעימים מאוד בעיניה. ומה קוטפים עכשיו.

ואת ההסבר של חכמינו על סיפור המבול, שלא בא אלא מפני שאיבדו את בושת הפנים. כך ישיח באוזני אשתו, יתקש שלא הזקנה, זו הייתה תמיד חסרת בושה. יצור מאוס.

הינה ההוכחה שמוטב לאטום.

עכשיו שגוזמים יחד את הבלבול הרענן המתפרץ למדרכה חייבים להניף יד לכל עובר. וכי יודעת מי זה. לא, אבל אי אפשר להיות בטוחים שלא מהחדשים שהצטרפו לאחרונה. אין מענישים על אהבת חינם, היא אומרת. מישהי עוצרת את מכוניתה לידם, גברת בכר. אהלן. הוא עורם את הגזם ונושא בשתי ידיים פנימה, אגב הנהון של נימוס לאורחת. כן, שלומו טוב, לא יפריע לשיחתן.

נראה שהסתבכנו, הערה שמכוון אל טובי, מה שמכנה: הונאה בשלבים.

ונדהמה, לא הבינה.

דובר על ריאיון, הצגת סיפור אישי קצר למדי, ולא מפני שחסרה עלילה, אלא בגלל מיעוט הידע. לא נצבר. קורות חיים שאפשר לתמצת בעמוד אחד. לקחת כדוגמה את שנכתב על האח בספר ההנצחה לחללי האומה. חמישים שורות או כמה, כולל ביקורו אצל הילדה במוסד הנוער (שכלל אינו חיוני לסיפור התמציתי, אבל מוסיף ממד אנושי).

כך סבר מלכתחילה.

ואין טעם לטענה שכך מפני שנקטעו חייו בטרם עת. המשך החיים בישראל הרי אינו חלק מנושא עבודתך. ואם דווקא מתעקשת, צייני את מספר ילדיה, פרט שאולי יתפרש כביטוי להמשכיות, לניצחון על כוחות הרשע. עם ישראל חי.

ביקשת את קורותיה לעבודת לימודים, תוספת צנועה לבחינה בהיסטוריה ברמת חמש יחידות. לא דובר על כתיבת ספר, אף לא על ניתוח פסיכולוגי וחיפוש השפעות של אותן שנים על אופייה כבוגרת.

תזעם אם תחשוד בכוונותיך אלה, ולא לכך התכוון המשורר.

זאת מהיכן. טובי משפילה את עיניה נזופה. מקפיצה אותה ההאשמה ברמייה. עבודת גמר ראויה עשויה להתפרש על עשרות עמודים: רקע היסטורי, תיאור האזור והעיירה, בית האב והמשפחה המורחבת, וכמובן ההתרחשויות שבשלבן כל הטרחה. ההתרחשויות הכואבות.

ולמה חסר חשיבות בעיניו שלב השיקום. בדמיין חיי, היא מצטטת (במפתיע), הינה, הפלא ופלא.

עדיין המומה ועיניה נעוצות בקרקע. לא הערה מחויכת, מתקפה עם שובל גסות שלא ציפתה לו. שנת הלימודים האחרונה בתיכון היא הקשה ביותר (איך להסביר לאיש הזה שהצטייר כידיד), ואיכות התעודה חשובה לה. אינך מבין כלל, היא ממלמלת.

מה.

שָׁלַל לא משיקולי כדאיות, השקעה מול תועלת.

עכשיו כבר נבוך גם הוא, שהינה יבצבצו הדמעות. מתחיל בברק שנמרח על העיניים, גורם להן לנצוץ. נראה שעליו להתנצל על ההתבטאות הלא מוצלחת, מין הומור שאינו במקומו, שום כוונה לפגוע. אנא הירגעי.

לא תבין, היא אומרת.

אילו את טובתה, מוטב היה לה לשקוד על מחברותיה. לשם מה כל הטורח, הרי לא יקנה לה יותר מנקודה. כמעט חודש שנוברת וחופרת, מקדישה זמן יקר, ולא מניח לה הסיפור. חזק ממנה.

איך תסביר לו.

ומבקש: נסי.

אלה בני אדם, היא אומרת. מתחיל באשתו, אחת שכאילו בתוך סביבה מעודדת, חברים בפנימייה, מדריכים חביבים ומסורים, כמה קרובי משפחה שמזמינים מדי פעם לעשות שבת. בכל זאת רוב הזמן לבדה. לפחות עד שהופעת אתה. לבד. מפני שכך כל עוד על ידה, ואחרי רגע כבר טרודים בשלהם, לא מעסיקה את ראשם באמת.

עכשיו תוסיף את האחרים, אחיה, הוריה, כל בני החבורה האומללה. מה חשה אימא גוססת המשאירה שניים (אחת תינוקת), במקום שכמו גיהנום.

טובי מציצה בו: אני מנסה להסביר, ואתה אינך מקשיב.
מפני שפתאום הבחין בענף עמוס שנשבר מכובד הפרי. סליחה, הוא אומר, ראי את זה, כאב לב.
אחר כך יטען שתופעה המעלה סימן שאלה על ההיגיון בטבע, אם בכלל קיים. מדוע לא הנשיר את
עודפי המשקל שמעבר ליכולת הנשיאה.
בזבז נורא.
מפני ששפע הפרי הוא פיתוח מדעי קצר ימים. בעוד אלפי שנים ילמד העץ להגן על גופו במחיר ויתור
על צאצאיו. מה שקוראים אבולוציה.
זה אחר כך, אחרי שתחלוף המריבה.
היא צוחקת: על כך בדיוק דיברה, על הבזבז הנורא. אבל לא הקשבת.

מחשבות שאינן ערוכות בידי מקצוען מעורבות בחוסר סדר והיגיון. נאום שמשמיע המורה שלה
להיסטוריה, גם לספרות. כן, ההוא, מר אבירם שלא אהבת. לפעמים אדם מטפח אשליות, מצייר לעצמו
מצב שרצוי בעיניו, כך גם היא. חייתה בתחושה שמצאה שותפים המגלים עניין, ואין סתירה בין הארת
הסיפור והשמירה על צנעת הפרט (אם אכן זה מקור הדאגה).

הקצב שלך, הוא טוען, מה שקוראים דינמיות.
אם אפשר יותר לאט.
טובי עדיין אינה מרימה את עיניה, היא עוצרת בדיבורה, ומקמטי מצחה נראה שטרם גמרה. קולה נשמע
שוב והוא חרישי ותואם את שטף הרהוריה. לא לכנות תיקון, היא אומרת כמעט בלחשיה, מבקשת
לסלוח לה על היומרה, אבל משהו גם לזכר האחרים, ההורים, קרובי המשפחה, הקהילה שאבדה ללא
זכר.

לפחות יהיה נייר.
היא מתיישבת על רצפת המרפסת, רגליה על הדשא, ובידה תולשת עלים המתרוממים מהמשטח
הירוק. נדמה לו שבתנועה מכנית ובלי מודעות, ולראשונה מאז נקלעו לשיחות חש מבולבל לגביה, חש
פחד. האופן שדחפה עצמה, להתמקם ביניהם. כאילו מודעת לחולשתם, לכן בכפייה, בכוח, שאם תנסה
להתנגד, מה יהיו פניך בעיני הצופים מהצד. יגידו: אם כך זו הזרה, אתם על אחת כמה וכמה. בייחוד
אתה שביודעין שיתפת את עצמך מלכתחילה.
בסדר, הבנתי, בכל זאת מבקש להצביע על הסיכון.
אמרת סיכון.

כבדה עליו ההתנצחות הזאת, לא הוגנת. כבר מעבר לכוחותיו.
כן, סיכון, או במילים שלו לעורר דוברים. הביטי סביבך, כמה ירוק הכול ומטופח. לאחר שנות נישואים
ארוכות וארבעה ילדים, למי נחוצה טלטלה. הביני, כל שנות ילדותה היו כמין הכחשה, התכחשות.

למחוק כל זכר למה שהותירה מאחור, להשתלב, אפילו להצטיין. אינני נופלת מאיש ואיני זקוקה לרחמיכם. פתאום להעלות מתיים מאוב.

הינה הסביר. איש זקן, מבקש מנוחה, וגם היא, אשתו. כל המחפורות שאת מושכת לתוכן, קיני נמלים. מחילות חולדים חשוכות.

או ההרים המסולעים האלה, חלקלקים. כבר לא לגילינו.

אמרת סיכון.

בסדר, מוכן לחזור בו.

הוא מציץ בה במבט חסר חיבה. לא אחת שהיה מבקש לעצמו אז, בראשית הדרך, ובוודאי לא עכשיו. שתלטנית מדי ובלי חן. סיכון, כן סיכון.

הינה יוצאת אשתו, הו, אתם עדיין כאן, ולאילו מסקנות הגעתם. בחיך שמכסה על סלידה. זמן לארוחת ערב אם תצטרפי גם את.

זו עוד עלולה להיענות. לכן לוותר, לא סיכון, סתם עייפות שנפלה עליו. נעשו ארוכים, מייגעים, לא רק הימים, החיים בכלל, נמשכים ונמשכים שכאילו טעמנו מהעץ ההוא. סוד חיי הנצח, אסון אמיתי.

מוזר שאינה מרבה להרהר בהם, ואפילו פחות ממנו. כשלא נשארים זיכרונות, היא מתנצלת.

ומתעקש: לי בוודאי אין זיכרונות.

היא ממתינה, מחכה שימשיך.

עליו להודות שבעיקר לאחרונה. אולי בגלל יוזמתה המטרידה של טובי. פתאום מין צער על ההיא שלא זכתה להכיר את נכדיה. אימא שלך, הרי בה אנו מדברים. אלמלא מה שקרה, סביר שיכלה להיות נוכחת בהולדתם. מין חישוב שעושה, הינה: גיל האח כשהגיע ארצה, שנת ארבעים ושמונה, להוסיף לזה עשרים שנה (בערך, בת כמה הייתה כשילדה אותו), ולגרוע שלושים מגיל הצעיר בבניהם.

לכמה הגענו, פחות מגילך עכשיו.

האנשים של אז לא האריכו ימים כמו בעת הזאת, ובכל זאת גיל שבעים לא היה נדיר.

בזמן שקם לחלק את הסלט לצלחות, כמין הפסקה למלא במחשבה שמעט מעיק העיסוק שלו בסיפור חייה. מעיק ומטריד. ולא כל כך הבינה את החישוב שעשה, לא, אל תסביר. היא אומרת: פעם היינו אוכלים בשקט.

פעם כמעט לא אכלנו יחד ורק בסופי השבוע. גם היו הילדים.

ועכשיו מצאת תחליף להתרוצצויות שלך.

אינה מתאמצת להסתיר את מורת רוחה. תמיד השתדלה להדחיק. גם בעת שהכירו, וטבעי שגילה עניין. שאלות על משפחתה, הורים, אחים, בית גידול. תמיד קיצרה בתשובותיה, אלה הן העובדות, כל מה שיודעת, ורק לא לעורר רחמים. במוסד שגדלה היו סיפורים לכולם, לכן יכלה בקלות להתמזג בקהל. הייתי קטנה, בכל זאת הבנתי שמוטב לא להתבלט, לא בזה.

(- לא להתבלט, ציטטה טובי, וגם שם, בפינות אפלות שאין רואים, שאולי סוד הישרדותה ונשאר טבוע מכאן ואילך. הציל שם וכבש את ליבך לאחר שנים. זה מה שמכנה ניתוח פסיכולוגי. איך אפשר בלעדיו).
(- ביקשת סיפור ונענינו לך. סיפור, לא מחקר פסיכולוגי בכלים של חובבת. משוכנע שיעורר התנגדות).
עכשיו תורו להיזכר. בתחושה של אז, שעדיף שלא לחפור. לא סוג הסיפורים שחבוי משהו מגונה שאולי מוטב להסתיר, ואת נקודת הזכות, שבלי להתאמץ להרשים.
מצאה חן בעיניו, פשטות הצטנעותה.
השלם מדמיוןך.

להוסיף את קצב החיים, העבודה שמילאה כל פינה ריקה, ואחר כך הילדים.
מוזר שאף פעם לא שאלו על סבא וסבתא. לכולם יש שני זוגות, ולהם רק אחד. לא לכולם, ואיך יודע את המצב אצל האחרים. תינוקות הרי לא מבינים את מקומם של אלה בעץ המשפחתי, וכשמבינים, כבר די בוגרים להתוודע לסיפור. לא זוכר שהסברתי, ובוודאי גם את, בכל זאת יודעים.
ונזכרה בנר הנשמה שהדליקה, כן, ראתה שעוקב מרחוק וחיכתה שתבוא השאלה. הביט ולא שאל. ילד בן שש או שבע, בכור ילדיהם.
אולי הוסבר בבית הספר.

גם נושא המוות, אירוע שמוכר לו, ושבה וסיפרה. בגלל אחותך (אמרה), שנשארה לשמור על השניים (האחרים טרם נולדו) וקראה להם משירי ביאליק. הקשיבו בעניין, שחה אחותו (כשהשיבה את הפיקדון השקוע בשינה עמוקה), ביקשו לשמוע שוב ושוב וגם שאשיר. היו נחמדים.
ואז השאלה למחרת, מי זה ביאליק.

(- משורר. - מה זה משורר. - אחד שכותב שירים).

הבכור כמובן. התעניין איפה גר.

הוא מת.

האם נדרס.

לא, היה זקן ומת.

אם מתים מזקנה.

היה מביך, סיפרה, כי רצה לדעת אם יהיה זקן גם הוא, אם ימות. ולא נרגע כשהסבירה שצפוי לכולם, ולא במהרה, בעוד המון שנים. מוזר שלא שאל עליי או עליך, גם לא על סבו וסבתו הזקנים. דאג רק לעצמו, וצחקה.

(- חמודים הנכדים שלכם, אמרה טובי).

שם היה המוות בן בית, סמוך כמו האוויר שנושמים, כמו הקור והרטיבות, כמו הצחנה. לא, אינה זוכרת את מות האם, אבל המון אחרים. לרוב כאלה שיצאו ולא שבו. להדגיש שרק מעט ראתה בעיניה, אבל שמעה מדברים.

כשמישהו מת הכניסו אחד אחר במקומו. תמיד חסרו מקומות בזמילנקות, ורבים המתינו בחוץ לתורם, ישנו בין העצים ועקבו אחר כל פצוע או חולה שאולי יפנה במותו פיסת גג נכספת. כך בהתחלה, כשצצו פליטים בכל יום, התחננו להתקבל. והיו ויכוחים. בכל פעם הגיעו חדשים וניסו לחפור מחסות בלי סדר. אנשים הצטרפו לחבורות, בחרו פינות מבודדות, והמפקד עזריאל עצר, צעק, מי נתן רשות, ולסתום מייד. סדר חייב להיות, ולהתחשב במסלולי השמירה. היו צרחות וכעסים. אבל עם הזמן הואט הקצב כי נגמרו היהודים בסביבה, ניקו את העיירות. רק מדי פעם איזה משוטט תימהוני שצץ במפתיע נתקל בסיור ונאסף אל הרחבה במרכז המחנה, ליד המטבח. אל תזוז, ונפנפו בנשק, חובה לבדוק אם לא מרגל. לא להתקהל, הורה עזריאל, ורק מי שמכיר את האיש ויכול להעיד.

ביקשתי להתפזר, כעס עזריאל.

האיש שלנו הצביע על הדף שצייר בן הדוד מישה, צורת המחנה, כאן, מאחורי עץ האורן הציבו פינת ישיבה. בנו מגזעים להיות מקום להתייעצויות.

כאן.

קודם סתם בעמידה, אחר כך הניחו כמה קורות, אמר מישה.

לפי החיבור שכתב יהושע בעיתון הקיר, סיפר על האישה שיינה.

לצחוק, כי מתאים למי שיפה, לפחות נאה, וזו ההפך הגמור, במיוחד אחרי ששוטטה ביער, לא ברור כמה זמן, גירדה קליפות עצים בציפורניים. חייב להסביר, כתב יהושע, שהתרגלו לריחות, עד שלא שמים לב, ולזו התנגדו. עובר כל גבול, ועד כמה לרדת. כאלה התבטאויות. עזריאל שאל: אז מה מציעים אם רוצים שיהרוג אותה. וכשראה שאולי מוכנים (חלילה), הורה לסחוב אל הנחל ולהשקיע בכוח, עם הבגדים והכול, ולשפשף.

פעם ועוד פעם עד שיתפוגג.

היו צריכים שלושה גברים, מרוב שהשתוללה.

על זה מוכרח להרחיב, על עניין הריח. כי כמו צבע על הבגדים ובתוך העור. חזק כמו של איכרי הכפרים, עד שיכול למשוך באף את הכלבים של האויב. כל מיני בדיחות, שיורדים במשקל אחרי בריחה דרך הביצות, ושמעלה את גובה המים. אחד, אברום איצה, בעל זקן ופאות, שרק חלום אחד (כשעוצם את העיניים), לטבול במקווה הרותח של קורניץ, הוי יי יי, לפני שיעז להיכנס לבית האלוהים. עכשיו חזרו שלושתם, הודיעו שלא יורד, הכניסו והוציאו שוב ושוב עד שהתעלפה, ולא יורד.

בסוף השאירו לשכב על החוף שתתעורר.

אולי תתעורר.

ויותר לא ראינו, כתב יהושע, השם שלה היה שיינה, זה כל מה שידענו.

מה שהאיש ניסה להסביר לטובי (ולא בטוח שהבינה), איך מתייחסים למתים ולמוות כשעדיין ילדים. דיבורים של נכדיו על גופת ציפור שמצאו, או נחש דרוס על הכביש (פוי, מגעיל). הינה סיפור בן בקושי שבוע, מקרה טרי, כשהביא לגן את הקטנה, נועה. הייתה בכניסה התקהלות. מה קרה. הגננת תפסה צפרדע שקיפצה בתוך חדר המשחקים וטאטאה החוצה. השם שלה אילנית, כי חיה על עצים, הסבירה. צפרדע ירוקה. עכשיו רבצה על הרצפה, ניסתה להזיז רגל, פרפרה, נראה שנחבלה במהלך המרדף.

אחד הילדים ניסה לגעת, דחף, לא זזה. מתה, אמרו הילדים ופנו לעיסוקיהם. צפרדע היא עניין, בייחוד אחת צבעונית, לא פגר. לשער שבתוך הראש שלה כמו אבן או עשב. עובדה, לא אירוע. וראה שלא הבינה.

הילדה שלנו, שם ביער. מוקפת אנשים חיים ומתים. לקבל בלי רגשות יתרה, בלי להעמיס על הזיכרון. טובי הנהנה: לקבל. לקבל בשקט. כך עד היום. (- הו חדלי).

הבוקר שוטט בין עצי האבוקדו, לדמיין יער, ניסה לחוש את מה ששם. ענפים חובטים בפנים, לפעמים נתפסות הרגליים בצמח עשבוני, בשיח. ניסה לטעום עליים, קצת מריר, חסר טעם. אולי עניין אחר כשרעבים. הוא התכופף וזחל מתחת, הינה מסתור. עצי אבוקדו הם ירוקי עד, לא משירים את העלים בסתיו. שכבת נשר על האדמה כי מחליפים באביב, מחליפים בחדשים. עלולים להסתתר מלמטה נְדָלִים. הוא מציץ מבעד לסבך, אין חיות בר, לכל היותר חתול משוטט. אם ישתרע ויירדם לא יבחין בו איש, לא ימצאו. לבד.

פעם העירה לו מישהי שמתוחכם מאוד מעשה הבחירה, כלומר את בחירת ליבו, מעיד על שיקול דעת וראייה למרחקים. אני בכל הרצינות, הסבירה בצחקוק בעודם מסיירים סביב מה שעתיד להיות ביתו ועדיין בשלב של שלד חשוף. לא הערות (אמרה), לא שאלות ותלונות, חיים מאושרים. אחר כך תיקנה את הניסוח, כי נשמע לה מתחכם: כוונתה לחיים נוחים, אושר הוא מושג מעורפל. מישהי שהיא אדריכלית.

(וזכר שתיקן אותה: הייתה חמודה מאוד, רזה, בהירת שיער וחיוך עדין, כובש). קרה בעת הקמת הבניין הזה (והצביע עליו), עדיין קירות בלוקים שטרם טויחו, ורק חציבות להעברת צנרות המים והחשמל, פשוט ודי סטנדרטי. פשוט מדי, לטעמה של האדריכלית, אבל זה מה שביקש, ליטול מבנה ישן שהקימה הרשות המיישבת לפני שנים ולהרחיבו בהשקעה מינימלית. כבר ביארה לו שלא משאת נפשה עבודת התכנון הזאת, רחוק מלאגרא, אבל קיבלה על עצמה מטעמי ידידות. תודה.

ואמרה שמיותרת הבעת התודה, משהו קטנטן בצד מיזם הפיתוח ושיקום מחנות הפליטים ששקועים בו יחד, והרי ידידים. גיחך, יותר מידידים. נכון, ובכל זאת.

היא חדת לשון, וכשאומרת שבכל הרצינות, שווה להעיף לעברה מבט מלוכסן. ההתלבטות המוכרת, הסבירה לו כבר בתחילה. חיסכון כספי קטן בזכות ניצול הקיים, והכבדה ניכרת על תכנון המוצר הסופי, גם פגיעה בתוצאה, וכך שיוצא שכרו בהפסדו. שוב הדגישה שהזהירה מראש, אבל אתה התעקשת ולא רק בשל העלות, פשטות שהיא אידאל. עכשיו שוטטה בקלילות בתוך המבנה,

שלחה יד למשש את יציקות הבטון, וציינה לטובה את איכותן. ניכר בקבלן שעושה את מלאכתו נאמנה, לא חוסך במלט. בעל הבית ביטא שביעות רצון, מה כבר אנחנו מבקשים, משהו לגור בו, ואם אפשר, בנוחות סבירה. לא הגשמת חלום, לא על מנת להתהדר, וזאת גם על דעת אשתי. חיוכה ביטא הבנה: הייתה מופתעת אילו לא, וקריצה שמבטאת קרבה. אם זכורה לו פרשת הלבוש שהחליף בלחצה, מכנסי החאקי הבלתי מכובדים.

גם את הסנדלים.

אבל אותם בגלל מלכת בריטניה.

כל אדם הוא מה שהוא. לא תופיע בכנסים יוקרתיים בלא חליפה ועניבה. גם בכללי האכילה אין לזלזל, השימוש בסכין ומזלג, התאמת הצלחות למנות, תורה שלמה. לכן נמנע מנסיעות לחו"ל, ומעולם לא קבע פגישות עבודה במסעדות יוקרה. הוא צוחק.

לארמונות לא יוזמן.

אל תהיה בטוח. גופה דק וגמיש, שְעֵרָה הכהה פזור ברוח, מתעקש לכסות את עיניה, והיא הודפת אותו בתנועת אגבית. ניכר שמודעת לאיכויותיה בקרב מחטים סמוי, שסיכומו בקביעתה שללא תקנה. יש לה מישהו דומה בביתה, לכן התופעה לא זרה לה.

ברור שמחבבת אותו, הינה למה נטלה על עצמה את תכנון הבית.

בנסיעתם חזרה הם טרודים בסוגיות עבודה. תוכניות עירוניות ואחרות שעניין שיקום מחנות פליטים שכבר מזמן הפכו לשכונות מצוקה חנוקות. אותו עיקרון, היא אומרת, פשטות שמאפשרת צמצום תקציבים, לכן בהישג יד ועשויות להתממש. זאת לצד מתן תוכן לחיי המסכנים, מה שקוראים בונס. אנשים שיש להם למה לשאוף לא זורקים בקבוקי תבערה, היא אומרת: לדבוק בקו הזה.

נאה בעיניו לובן פניה מבעד לאפלולית השיער, לכן נכון להנהן בחיבה, לו יהי. רק לתקן שלא לצד, עיקר. אנשים, כמו מים, צריכים פתחי מוצא לשאיפות, לאנרגיות כבושות, ולא יתמוטטו הסכרים. יש שְם מקצועי לנקזים האלה, אולי ייזכר בו.

אנשים מיואשים עלולים להפוך לאסון.

כבר שנים שעובדים יחד, מודעת לדרך חשיבתו, אבל נזהרת מלהעטיר שבחים, שמא יפורשו כגילויי רגשנות. סבוך, היא מהרהרת, עניין הכבוד, וכאילו בכוונת מכוון לצמצם אפשרויות, להקשות. אילו בידה, הייתה תמונת העולם בהירה ועשויה קווים הנמתחים ומתפרסים ביד חופשית. למי עשוי להפריע. אבל לא תשאל.

אולי זה סוד הקסם, הוא מהרהר, שכבולות הידיים. אבל לא יגיד.

כדי לקטוע את השתיקה יסביר שהקטנת עלויות חשובה ומקילה כמובן, אבל המכשול העיקרי נמצא בפקידים. תחילה יש לגבש נוסחה משכנעת, אחר כך תתחיל מלאכת הטיפוס, ועדה אופורום ב, ג וד, עד למעלה. סיפור ארוך ומייגע, כי לא באמת בוער לאיש, ודי בכשל בודד אחד כדי להימחק, להפוך לאפיזודה.

דיבורים בגליים.

הוי, הוא בולם בחופזה תוך משיכת ההגה לשוליים הצרים, אירע משהו, נראה כתאונה.

היא אומרת: במצב העניינים הזה פלא שמשהו יוצא לפועל. אמבולנס, היא אומרת, מישהו שיצא מביתו בלי לבדוק את ההורוסקופ. בבוא היום ייזכר באמירתה זו, הסתמית. מין התחכמות שתתברר כצירוף מקרים מוזר. כל צירוף מקרים הוא מוזר, יאמר לאשתו בלא לפרש. אלמלא העיכוב בדרכם, ספק אם היה משמיע באוזני זו את ההצהרה ההיא, שאולי שינתה דברים. בחיפוש אחר ניסוח הולם וקצת גמגום: את יודעת, הסוג שקוראים ברומנים, דרך הרוח מי ידע. כמעט עשרים דקות של המתנה, וכאילו מחפש את התזמון הנכון, בין הערכות לגבי תגובות האוכלוסייה להוראת התפנות ופריצת המעברים בדחפור (לפחות שישה מטרים). אולי בזה אין צורך, ודי אם יסומן החלק המיועד להיהרס. אלה יפנו בעצמם כדי להציל את החומרים, את הבלוקים והפחים. רווח כפול, הוא צוחק, חיסכון בהפעלת כלים כבדים לצד מתן תעסוקה למסכנים, וקצת סחורה לשימוש חוזר.

רווח משולש.

ואז משחיל בין יבבות הצופרים את מה שחיפש לתחוב בהזדמנות הולמת. ולא. מפני שמתערבבת בשריקות הניידות. חשוב שתדעי, שום שיקול דעת לא קדם לבחירה ההיא, פשוט התאהבות. אולי חצי דקה של מבט תמה עד שהבינה על מה מדבר, עד שאומרת: לא הכול חובה להבין.

עכשיו יבחן בינו לבינו. ייזכר בניסוח שמצא בספר, עדויות על מסע היתומים אל הארץ המובטחת. משפט קצר שכתב המדריך אייזיק על הילדה מירלה (שם חיבה), שנשאה אשתו על הידיים. גם ללא צורך (כתב), ואין פלא. סתם ולא פירש, אבל די לזהות בתמונות, זעירה, דקיקה, בהירת שיער, פנים עדינות וגם החיוך (אותם מאפיינים שפגש גם הוא לאחר זמן). אין פלא.

הספר שמונח בביתם על הכוננית כבר שנים, ורק לאחרונה הציץ בו. חמש עשרה שנים לאחר אותו צילום ראה אותה לראשונה, ואותה תחושה, התשוקה ליטול בידיים, לחבק.

עכשיו שמהרהר עם עצמו, מבקש להבין, ונדמה לו שפיצח. החיוך העצוב שפתאום קלט מה משדר, בדידות שאינה נגמרת.

כל השנים שחלפו מאז, שנים של מוסדות, כיתות בתי ספר, צבא. גם ההמשך המשותף, הכפר הזנוח בקצה שהוא שוליים ודירות שהתלוו למסע עשייה (בזכותו), מסע שהוא חיים, וילד ראשון ושני ושלישי שתבעו מקום ותרמו קמטים. ועדיין אותו חיוך בעיניים, דקיק, כמו משיחת צבע מים חיוור על דף לבנבן. חיוך שמציץ מהצד.

מעולם לא שאל.

בגן שבחזית הבית הכפרי, שצניעותו העלתה פעם הסתייגות (מנומסת) על פניה של הידידה האדריכלית (מה היה השם שלה, כן, עדנה, זו שעמה עסק בשיקום המחנות ברצועת עזה). בין צמחי כובעי נזיר לוחטים בצבעוניותם הכתומה. ומסירה בעדינות את הכמושים, פה ושם. מעולם לא גרם להרהור חרטה הבית הזה, לקבל כמובן מאליו, כמו את כל שקדמו לו, או כשלב אחרון בשרשרת שקוראים חיים. לא באמת אכפת.

למה מעולם לא שאל.

מובן שספונטנית, הסביר לטובי, וכנראה סוד הישרדותה. אדם צועד בשולי מצוק, יסטה בצעד אחד בלבד וכבר מידרדר לתהום. כל מחשבה שהיא היסוס, כל ניסיון.

ענין מקרי, כמו הילד הרביעי שלנו (השלישי היה בת). ואת הקביעה שלו, הנחרצת, בין שתדל לסוף דעתו ובין שלא, שרק בזכות זאת, בשלג המקפיא, בין עצי היער ויהיה שמם אורנים או כל שם אחר, רק בזכות זאת שרדה. אומרת לעצמה (שלא במודע, בוודאי שלא): 'בוא מה שיבוא, גרוע מגורל שאר בני המשפחה הרי לא יהיה.

(לכך התכוונתי, תאמר טובי).

בסוף אתבלבל לגמרי, סיכמה טובי.

היו ביער אנשים מכל המינים, גברים, נשים וטף. גם כמה זקנים. אסופה שאינה מבטיחה יעילות, ורק מחשבות מטרידות אם אפשר להתנהל במגוון כזה, אם יש סיכוי כלשהו להינצל. המשיכו, כי איזו ברירה הייתה להם. במקומות אחרים אולי לא שרדו, במקומות רבים אחרים. מי שהושמד ולא הותר זכר, נמחק, ואיתו גם סיפורו. לפעמים קיים הסבר, שגיאה, טעות בשיקול דעת. לרוב, סתם צירוף מקרים כאוב. היה שם אחד, איצ'ה, שהרהר בליבו: רק לא זה, ועוד אחד, שימק'ה, שהשיב לו (במבטי עיניים): איך הסתבכנו. עכשיו נהיה אנחנו הרעים. ומה ביקשנו, רק להציל את נפשנו. נוכל להמשיך בלילה, שידר איצ'ה, רק שנינו, מסורבלת מדי החבורה שהתקבצה פה, לכן מסוכנת. אבל שימק'ה הציץ באימו ולא נחפז להיענות. זו רבצה תחת אחד העצים, אישה בעלת בשר וצוואר חבוי, שנשמה עמוקות עצומת עיניים. השוטטות בשבילי היער התישה אותה עד ייאוש, עד ויתור על כל ניסיון להמשיך. היא תוסיף ותחיה עוד שנתיים לפחות, ותאבד מחצית ממשקלה. הנערים יזכרו אותה כדודה פסיה, שהייתה מגניבה לצלחותיהם תוספת מסיר המרק הדליל. עליהם לגדול, הייתה מצטדקת. בכורסה שבדירתו בקיבוץ ייאנח מישה קרמר ויסכם בחיוך רך הספד ישן, איך הצטערנו כשהודיעו על מותה, נגמרו החיים היפים. הוא שקע במחשבת דמיון, ושב אל שני אורחיו שהמתינו בסבלנות למוצא פיו. חשבנו על עצמנו, לא עליה. בכל זאת שרדה שנתיים, ובוודאי הנתח הכבד, לכן מילאה את המשימה שאולי ייעד לה האל. אתם הרי יודעים, שכמו רצף של ניסים, די בנפילה אחת כדי לחדול, ולגבי הרוב המוחלט זו אירעה

במוקדם או במאוחר. אישה שמנה ולא נאה, ומה כבר האיר את חייה, נתן להם משמעות. אז הינה היא כאן, בסלון הכפרי הצנוע הזה, עדיין קיימת אחרי שבעים שנה. דודה פסיה. (השניים חייכו).

הייתי בן שמונה, חישב מישה.

הוא נאנח, שקוע בכורסה שהעניק לו הקיבוץ במלאות לו שבעים ולרגל יציאתו לגמלאות מן המפעל לעיבוד שבבי שבהנהלתו ישב. כורסאות היו פעם כפירה אידאולוגית, בגידה בעקרונות, חייך. מה הם שבעים שנה בתוך מיליארדים של הבריאה, טיפה בים. הוא היה מהשמאל, בקיבוץ שקוראים ארצי, ולא נראה שמאמין באלוהים, לא יותר מדי. האיש שלנו הרהר: נראה תשוש אף יותר ממני, ולא ממש מספק מידע. אחר כך יגיד האורח לאישה שאיתו, קשה לומר שהתעשרנו בביקור הזה. אותם זיכרונות שכבר חזרנו ושמענו, ורק על האישה ההיא, פסיה, שלא ממש דודה.

אותה זכר גם הנער האחר, גורביץ, אף כי בפחות התרגשות.

לא בטוח שאצליח להסביר (שח האיש לאישה שאיתו), לדלג לרגע אל אימי, שאותה הכרת כמה וכמה שנים. כשאתה ילד אתה מקבל את הדברים כנתונים, בלי להרהר יותר מדי במשמעויות. אחר כך, כשכבר היא על ערש דווי, ועוד יותר מקץ שנים ובמבט רחוק, מה היו החיים שלה, ההנאות, החלומות. נמלים אינן מהרהרות, אבל בני אדם כן. מה היו מחשבותיה כשהתעוררה בבוקר ליום עמל נוסף, בישול וניקיון וכביסה. לא ייתכן שלא תהתה מדי פעם.

האם נמלים תוהות.

כבר היה לאחר פטירת אבי (המשיך), לבדה בדירה הישנה שרכשו במאמצים (מוטב בלשון יחיד: רכש, ספק אם שיתף אותה בהחלטות). שלושה חדרים שאחד הושכר בתחילה, כדי לשלם את המשכנתה. ובטח שחה לעצמה שהינה החל עוד יום בו לא יתקשר אף לא אחד מילדיה. למה שיתקשרו אם אינם צריכים משהו.

יש שבעה מיליארדים, אמרה אשתו, שמתעוררים בבוקר, ובערב נרדמים עייפים. לא תוהים, לא מחפשים משמעות, מושכים.

תמיד האמנתי שכולם כמוני (המשיך), בטוחים בייחודם ומחפשים איך להיחשף. אחר כך הבנתי שאפשר להנמיך ציפיות. הרוב, די לו במושבים באמצע האולם, ובלבד שלא ליפול מהאחרים. פרנסה, משפחה, מגורים, הנאות קטנות, ואם אפשר בריאות. יותר נמוכות הציפיות, וההישגים עוד פחות, בכל זאת מחייב מאמץ של שנים. שום דבר לא נופל סתם מהשמיים (מן). שבעה מיליארדים, או אפילו נניח שרק חמישה. הוא עוצם את עיניו, מחפש איך להגיד, איך לנסח, בסדר, כשהכול נסבל, ואפילו בקירוב, מתרגלים. שום דבר לא נופל מהשמיים סתם (כבר אמרתי), וטוב שכך. ברור שלא היטיב להסביר, לכן מניח לאימו (המתה) ושב אל האישה פסיה (שמתה גם היא), מה מחפשת זו בביצות, בקור, סתם נגררת.

לחיות, רק לחיות, אמרה אשתו, והיה לה הבן שלה, שקרא לו שימקה.

לא הצלחתי להסביר, הוא מתנצל.

אולי לא עשו חשבונות נפש, משערת מי שפעם הייתה ילדה, עכשיו כבר לא קלות הרגליים שלהם, וגם המחשבות כאילו בטפטופים. הרי ראית.
לא התעשרנו בביקור הזה, הוא אומר. עוד שעה נסיעה לפניהם.
אם תצליחי לנמנם, הוא מציע.

היה בן שמונה (שח לטובי), גיל שעדיף על השנתיים שלוש שלה, אבל נופל מזה של אחיה. בן חמש עשרה כבר עשוי להביא תועלת, להשתבץ בלוח התעסוקה, לצאת לסיורים, להשתלב בשמירה. גם לשאת על גבו את אחותו בעת פשיטות הרודפים. יתרון שהתברר כמה שנים אחר כך כחיסרון בקרב משטרת צמח. עליך להקדיש את העבודה הזאת לזכרו.

השאיפה להיכנס לעורו של מי ששם. לפחות להתקרב (כי על פי חוקי הפיזיקה אין העברה מושלמת מכלי אל כלי). אנשים מעלים את חוויותיהם על הכתב, מתאמצים לדייק, ואיך. עצם השימוש במילים כאמצעי מתווך תובע מחיר, וניסוח כתוב לעולם לא יוריד לעומק התחושות. אתה אומר פחד, ויכול באלף רבדים, ומה ההפרש בין פחד וחרדה (או אימה או חיל). אתה מתאר את רצח יקיריך ומייד יחצוץ הפער בין מה שבליבך לזה שבמוח הזר של זולתך. פחד וחרדה או אימה, איך ידייקו לבטא הבעה שעל פני ילד הנמלט מחיית טרף, או אווירת רקע לשגרת חיים בפלנטה בצורת יער מושלג.
אפילו יהיה הכותב צייר אמן.

גם איכות הזיכרון, יאמר האיש שלנו, ערפל המרחק, בלאי הזמן.
שגרה, הוא אומר, מילה שמה מסתירה אלף ואחת פעילויות קטנות, כל אחת תמונה בזכות עצמה, ומטלית הזמן מטשטשת, מרחיקה.
מטלית או ספוג.

בספרון של מישה קרמר (שח האיש שלנו), כמה שורות על בת השלוש שנחרטה בזיכרונו, מופיעה גם אצל האחר, אדון גורביץ. גם פה גם שם כציון עובדה בלבד, זעירה כממדי גופה, ואתה תשלים באמצעות דמיוןך ותעלה על הכתב למען הדורות הבאים שאולי ימצאו מעט עניין.
להבין את הקושי.

קשישים, תאי זיכרוןם כבר אינם מחודדים.
הינה ינסה: רוח סתווית מכה בפניה של התינוקת המציצה (בזהירות) מפתח המחפורת, גשם דוקרני דק. נוף ערפילי שנחשף רק מעט, בשל הראות המוגבלת ומחסום העצים האפרורי של יער צפון אירופי. אישה מטפסת החוצה, וכשעוברת ליד הקטנטונת, שולחת יד ללטף את ראשה, בוקר טוב. לא כדאי במזג אוויר כזה אם לא חייבים. הילדה מקשיבה, ממתינה שתתרחק, אחר כך מתגנבת בזהירות. בין העצים חשה בטוחה יותר, מוסתרת. אמש הקשיבה מפינתה לשיחת מבוגרים, לא הבינה, ורק את

תחושת הייאוש. יימשך שנים במקרה הטוב, ועלול להיגמר ברע בכל יום, בכל שעה. יתרון המוות שקוטע את הסבל, אמר איש אחד ששמו זליג. למות תספיק תמיד, אמר הדוד חיים. אימא שלה הספיקה, כך אמר אחיה, וגם אבא. אם יבואו שוב החיילים השחורים תתחבא בין העצים, בתוך הענפים הנמוכים לא ימצאו. אחר כך תקים לה מחסה על ענף גבוה ותחכה שייגמר. בכיס היא שומרת פיסת לחם לזו העת. (האם נכון להגדיר בת שלוש תינוקת).

כלבים עלולים לרחרח, לעצור מתחת לעץ ולנבוח. גם זאבים.

זאבים לא נובחים, רק מייללים.

הם משוטטים בלהקות, הזהירה דודה בוסיה, מחפשים טרף. מרוב רעב מתפרצים אל תוך המחנה ועלולים לתפוס ברגל ולגרור. לא, אינם מטפסים על עצים, כי האצבעות שלהן קצרות מדי.

חולדות בונות על עצים קינים לגורים שלהן. הדוד חיים הסביר לה על חיות שתמיד ליד אנשים, חיות בית, פרות ותרנגולות ואוזזים, גם עכברים שמתחבאים בבתים ובלילה מנסים לגנוב אוכל, וחתולים שצדים את העכברים. אף פעם לא ראתה חתול או עכבר, ורק תרנגולות שהביאו מתות לבשל בסיר המרק. פעם גם הרגו פרה, עזריאל הרג.

(פעם צדו זאב ובישלו).

היא נאחזת בענף וכמין סחרחורת. בגלל הגעיות שכמו בכי. מי שניסה במוט ברזל ואחר כך באת חפירה מכות בראש ולא הצליחו כי נעמדה על הרגליים הקשורות, צועקת לעזרה. מישהו אמר (ביידיש), כדור אחד בראש יספיק, אבל המשיכה לזעוק. מישהי קראה להרחיק את הילדה. לא מקום לילדים. אבל לא עשו. ואז עזריאל עם האקדח שלו מקרוב בין העיניים. ותכף נפלה.

היה מוזר ומפחיד כשהופיעו פתאום מבין העצים. איש מושך בחבל וזו החיה הגדולה מאחוריו, מתקדמים בשקט. מעולם לא ראתה דבר חי כל כך גדול. כל כך שקט, מביטה באנשים אם ייבהלו. מישהו הניח עלים של כרוב, וזו תפסה בפה ולעסה. ואמרו, חבל על הכרוב וצריך לגמור מהר כי אולי יבואו לחפש. עכשיו הסתתרה מאחורי גזע והמשיכה לעקוב. כדאי להזדרז, אמרו האנשים.

מעולם לא ראתה איך חותכים ומקלפים את העור. היו מלוכלכים בדם, סיפרה לאחיה, נשפך על הבגדים שלהם ועל האדמה, וגם הוציאו מהבטן אל סיר שהביאו מהבישול, לא יודעת מה הוציאו. האישה בריינה אמרה לסחוב אל האש קצת בשר ולמלא במים עד למעלה. את השאר החביאו בבור.

אף פעם לא ראיתי פרה.

ודאי שראית, אמר האח, כשהיית תינוקת, בשוק בקורניץ, בכל יום חמישי.

אם אמר, סימן שנכון כי גדול ויודע. ומה זה שוק, מה זה קורניץ, אבל לא תשאל. אחר כך תאמר דינה שאולי בזכות שמצמצמת את עצמה ונחבאת אל הכלים, בזכות זה שרדה. זאת מקץ שנים, במבט של מי שעוקבת מהצד, נזהרת מלהתערב. הרי לא הייתה שם ורק בת זוג קשישה של בן הדוד מישה. גם הביטוי, נחבא אל הכלים, שמעיד על עושר שפה.

כך עד היום, הנהנה טובי, לכנות תכונה נרכשת, וגם, שחמודה הדינה הזאת. הרי פגשה אותה.

אולי לכן ניסה לאתר את האישה הזרה שפרסמה ספר זיכרונות, אנשי היער. טרחה לא קטנה. התברר שלא עניין קל, למצוא את הטלפון, את הכתובת. אין אצלי שם כזה, אמרה הטלפנית, איך אמרת קוראים לה. לכן הודה, סגר ושב וחייג אחת ארבע ארבע. מישהו שח לו שלפעמים התרגיל בכל זאת מצליח, ואכן.

אם רשומה גם כתובת. תודה.

כך הגעתי אליה, סיפר לטובי.

לצלצולו השיב קול נשי, חשדני, צעיר מן הצפוי. מישהי אחרת. חקרה מי המבקש ולאיזה צורך. ניכר שמתאמצת לגונן על המבוקשת, שכבר זקנה וחלשה. אימא שלי, הסבירה, וכל הזמן מתקשרים לדבר איתה. אט אט התחלפה נימת ההסתייגות ביתר סבלנות, נשאל לגיל אשתו והובעה השתאות משהוברר (בחשבון מהיר) שחייבת הייתה להיות ממש תינוקת. לא פשוט להצליח לשרוד כתינוק במקום ההוא. עתה העז לשאול (תסלחי לי) אם חרף זקנותה עדיין צלולה בדעתה. היה שמח שתתאפשר שיחה קלה. כלומר קצרה. הבטיח להתנהג בנימוס, לא להטריח. כשתרמזי, אקום ואלך.

בסופו של דבר, התארך מעבר למצופה, שח לאשתו, אחר כך גם לטובי. יותר משעתיים, רק היא, הבת ואני, ואת התחושה שלא רק זכה במידע אלא גם גמל חסד.

הצטער שלא הצטרפה אליו, לראות אחת נוספת ששרדה.

לא הצעת שאבוא.

אדם יכול לדמיין נוף זר, גם אם שונה מאוד מהמוכר לו. יש תמונות וצילומי טבע בסרטי קולנוע ובתוכניות טלוויזיה, מהם ברור שיערות צפוניים שונים מאלה שכאן, גם אם בחלקם אותם מיני עצים. הם צפופים יותר ומשתרעים על פני עשרות ומאות קילומטרים, נקטעים בנחלים ובביצות. פה ושם כפרים ושדות, תקועים בתוך הירוק, ורק דרך עפר בוצית כמו חבל טבור.

אישה מרשימה, סיפר, ובוודאי שברה לא מעט לבבות.

אין חשיבות רבה לנופים, ואילו חיפש אחריהם, יכול היה לטלטל עצמו ולהתרשם ממראה עיניו. יכולנו לחפש את המקום עצמו (אמר), יער שכינו פושצה, או לפחות משהו שעשוי להיות. אולי אפילו את שרידי המחפורות שספק אם טרחו לסתום.

עד שהטבע יחליק את הפצעים (לזמנו החופשי ויש לו סבלנות, כידוע).

זמילנקה או זימלנקה, שם שראוי לתרגל.

(בשאלה): אם לא נלהבת לרעיון, מה שקוראים חיפוש שורשים.

ונזכר איך פעם, באחת מנסיעותיו דרומה, סטה מדרכו אל אחת ממושבות הברון. שלוש משנות ילדותו עשה שם, ותמיד ריחפו מול עיניו תמונות של בתים, רחוב וחצר. גם דמויות. בעל בית שהצביע על האופק ואמר: שועלים, בעלת הבית שגיבנה גבינה בשקית בד על חבל הכביסה. הזדמנות לבחון אם באמת מראות שחווה, או שמא תעתועי דמיון בעקבות סיפורים ששמע משיחות הוריו. הינה הוא, כביש בין שתי שורות בתי רעפים שחצרותיהם תחומות בגדרות אבן. בעיקר דקרו המדרכות, משהו שלא היה. זאת בנחרצות, כי מי נזקק להן, וגם מהיכן הכסף. נע קדימה עד שנחסם בבניין שסימן קצה. בית הכנסת.

אותו זָכר במדויק, ורק שהתגמד והצהיב. כאז אף עתה בלי שום גינן. לצידו ניצב האחר הצנוע, בית ארקין, שבאחד מחדריו התגוררה משפחת המורה גולדברג, אביו. כן, ארבעה בחדר קטן אחד, שמיטה זוגית כבדה מילאה אותו, ובנוסף מיטת תינוקות. יכולתי לצייר במדויק, הרהר, כל הפרטים במקומם, ורק התכווצו. היה ילדון בן כמה, שלוש או ארבע. גיל שמתוודעים לסביבה ללא ביקורת. זהו העולם, אם תרצה אם לאו. בהזדמנות יסביר לה למה איננו שומעים את שריקתה המבעיית של תנועת כדור הארץ, או את זעקת העשבים הנתלשים. היית מסוגלת לזכור יותר, טען באוזני אשתו. אחר כך יכעס על זו ההערה, יכעס על עצמו. אנשים מוחקים מזיכרונם מטענים לא חביבים שמוטב בלעדיהם. כך כתבו על ההיא שחלמה התעללויות מיניות שבוצעו בה בילדותה, גילוי עריות, אביה מולידה. כל המומחים עסקו בתופעת ההדחקה, אשר רק בחלוף שנים מתרופף כוחה. מתברר שזלגה בכל זאת מהקרום שנעטפה בו. אמר: היה לך הרבה לקבור בפינות חשוכות במוח. נאכל ארוחת ערב, הציעה. התרוממה ממשכבה וכיבתה את הטלוויזיה שכל העת המשיכה לרעוש על מוצרים בהנחות מופלגות. עכשיו בערוץ הקניות. סוף סוף שקט. דיבור לעצמה שאולי לבטא עייפות גם ממנו. בחוץ טרטה משאית כבדה, סמי טריילר, הרעידה את הכתלים. הורסות את הכביש המשאיות של אשכנזי. היו צריכים לדרוש שיוציא את עסקיו לאזור התעשייה, אבל לא יעשו כלום. חברה שלך, גברת אשכנזי. וידע שלא תשיב. מושחתים יושבים בהנהלת הכפר, יד רוחצת יד.

האישה שסיפרה לו על היערות הייתה ראויה להרבה יותר בחייה. לכל מי שהיה שם הגיע לחיות טוב יותר, ובעיקר פשוט לחיות. היא דיברה על היהודים, ושלא נתנו את הדעת. כך בלא להישיר מבט, וכמו שחה לעצמה (לפי טון הדיבור ספק אם האשימה). על המרקע מאחוריה דיברו גם כן, על הרב פינטו שנחשד במתן שוחד לקציני משטרה ועל שר האוצר שרצה למכור דירות בהנחה ממיסים למשוחררי צה"ל. היו גם סיפורי המורה שהצטלמה בעירום וגנב רכב פלסטיני שהתנגש והרג כשנמלט נגד כיוון התנועה. לא נתנו את הדעת (קבעה אגב הנהון), וכשנחתה הפצצה האיראנית לא הועילו כל הרהורי החרטה על שהיו שקועים בהבליהם. אולי מוטב שנכבה את הטלוויזיה, הציעה הבת. היו שקועים במריבות הקטנות שלהם ובסתם קטנות.

האיש שלנו, שיזם את הפגישה, שאל אם ידעה עברית כבר אז. הפליאו אותו הביטויים שיצאו מפיה בטבעיות של אשת ספר שגדלה על השפה. הפליאו אותו גם היעדר כל כיבוד, אבל החשה. וכמו קראה את מחשבותיו מיהרה הבת למטבח ומייד שבה עם שתי כוסות מים רותחים. נראה שהוכנו מראש

ונשכחו. את שקית התמצית והסוכר ישים בעצמו כל אחד. העוגיות היו ללא סוכר ומקמח מלא, דבר שהחשיד בקיומה של המחלה ההיא.

איש לא יצא משם בריא באמת, הסבירה הזקנה, ולגמה מהכוס שלה.

היא שותה אותם חמים, אבל רק מים.

(סוכרת עלולה להיות עניין גנטי. האם גם תוצאה של תנאי חיים).

היה לה רעיון מקורי, מין השקפת עולם משעשעת (סיפר לאשתו), שמה שמוקצב לכל יצור, כך וכך, ואי אפשר להוסיף. לגרוע אפשר. כמו ציון מאה למי שמשיב על כל השאלות, אבל אליו לא מגיע איש גם אם נולד בארמון בקינגהאם (זאת על פי חוק פיזיקאלי שכבר ציטט). שם כמו בן איבדנו נתחים גדולים מהפוטנציאל. היא התעניינה באשתו. שנות החיים הראשונות חשובות מאוד להתפתחות, והחסרים ניכרים כעבור זמן. לא, לא תחום התמחותה, אבל מרבה לקרוא מחקרים.

דברים פשוטים, כמו מחסור בסידן, ומה שבמוח איך לדעת. אולי פעם ידעו.

שם זה ביער, ובקינגהאם הוא ארמון מלכת אנגלייה.

לדעתה, התפתחה בתנאים של בדידות, להיות עם עצמה שעות ארוכות, מה שבוודאי עזר לה להסתגל לחיים בפנימייה, ולקבל בהמשך שיגעונות של בן זוג. היא גיחכה.

הסכים עימה: היו דברים שבלטו כבר בגיל צעיר, איכות השיניים למשל. אבל את הרזון והקומה הלא גבוהה אפשר להסביר גם כתכונות מולדות. האם מצוי בארכיון כלשהו תיק רפואי של האח יהושע. הרי גויס לצבא. אם כן, אולי רשומים פרטים בסיסיים, משקל, גובה, מבנה גוף. לצערו, אי אפשר להשיג עדויות על ההורים, ורק הערה של אחת הדודות שסיפרה על האם שהייתה גבוהה מהאב. משהו שנזרק באקראי.

את התוספת על הניקיון לא סיפר.

צר לו שהתעוררו מאוחר, כשכבר נפטרו בני השכבה הבוגרת או התערפל זיכרונם. מי שהיו הנערים של אז מתקשים להשיב, הישרדות קודמת לתיעוד, נושאים אחרים העסיקו את ראשם. אפשר בהיפנוזה, אבל יש לחשוש ממה שעלול לצוף בנוסף. הוא נאנח.

לא חוקרת טבע, הסביר לאשתו, ואף פעם לא הטרידו שמות הצמחים, יהיו מי שיהיו. אבל כן, יבואו על הברכה, כי הרי סייעו להצלתה. אם ידעה, בוודאי שכחה. עצים, והנמוכים יותר, שיחים. אבל הרי ניתן לברר זאת בקלי קלות. אותם עצים ועשבים גם היום.

עדיין לא עקרו את כולם.

יותר משלוש שנים מחייה איבדה שם, ושום רצון להציץ שוב.

פתאום נחת עליה משא הגיל, התלוננה, כבר נטתה להאמין שתישאר צעירה לנצח, כך גם בעיני כל מכריה. פתאום בבת אחת, מיני מיחושים, דלקות, והשמיעה לא משהו. החל בטפטופים, ומתגבר והולך. הסוף כידוע אחיד לכולם, כאן או שם, מה שבסופו של עניין מקטין את ממדי העוול.

דיבור חכם, שח לאשתו, ואז שבה וטענה לעייפות. הראש מתקשה לקלוט. מחר בבוקר יוכלו להמשיך. ומיהר להרגיע שאין צורך, נדמה לו שהעיקר כבר נאמר. רק זה שטרח עד לחיפה, וקצת מאוכזב מהתוצאות.

וכי למה ציפה. אישה זרה, זקנה מאוד ולא בריאה, שפעם שהתה במקום דומה, קצת. מה קצת, קצת דומה. לדעתו, הרבה יותר מדומה, ממש זהה. יהא כך. אבל לאחר כמעט חמישים שנות זוגיות כבר מכירה אותו היטב, יודעת שחבל על הטורח, וכל הטפת מוסר לא תועיל, נאחז ולא ירפה. היו מיליונים, אמרה, טובים יותר ופחות, אפשר להתחקות אחר כל אחד מהם, לחפש את המשותף. ועכשיו מוכנה להכין סלט ירקות, אם ישפר את מצב רוחו.

לדעתו, לא עבר תהליך חיול מסודר, אחיה, בלחץ הנסיבות. רשמו שמות, תאריכי לידה, שמות ההורים, ולאחר שנהרג הוסיפו פרטים, ובלבד שיהיה רשום משהו. גובה, משקל, מבנה גוף, אפשר למערכת בלעדיהם. מערכת הנאבקות בצבאות פולשים לחיים או למוות, והניחי לסלט, טרחה רבה מדי, אבל קפה ישתה ברצון.

בכל זאת התעורר בלילה אל מחשבותיו. תחושת החמצה. מכיוון שהחליט לטרוח מוטב היה אילו התכונן יותר, לערוך רשימת שאלות, למשוך בלשון בירידה לפרטים (כן, גם אישיים). ילדים מיטיבים להסתגל, ואיך מי שכבר הגיעה בוגרת, לאחר שידעה חיים של כבוד, השכלה, תרבות, לאחר שלא חסרה דבר. ילדים אינם שוקעים בחשבונות נפש, הם נאחזים במה שסמוך, צורכי השעה ואירועי היום יום, מתאמצים להתמודד כמובן מאליו. דווקא לכך התייחסה. היו לא מעט גם אצלם. הגיעו עם הורים, וכשאלה לא שרדו, נאחזו בכל מה שרק אפשר, בבני משפחה, לפעמים בסתם זרים. מצב לא קל (נאנחה, ונראית כמחיה תמונה), צר לה, לא תנסה לטייח, לא היו גילויי נדיבות מופלגים. חייך קודמים, כמו שנאמר, וגם הזוהמה והריחות. הרבו להתגרד (חייכה), אחר כך התרגלו. מלאך המוות לא הסתפק באירועי הרג הרואיים, הרוב נספו במחלות, ברעב, כלומר, דווקא בימים שקטים. אולי לא הרוב, אבל רבים. דמיין לך בריחה מבוהלת, איש לנפשו, ואלה הקטנים מזדנבים מאחור, מתעכבים לתפוס נשימה, ואחר כך צפות גופות בבוע, כן, גם של קשישים.

מראות שהעציבו, אבל לא לזמן רב. חדשים דחקו ישנים.

המוות היה שכן קרוב כמו השלג או הבוע.

יש לה סיפור שממש משוטט לה מול העיניים. אישה בשם בריינה, זאת אומרת שכבר בגיל מתקדם (אפשר לסווג אנשים באמצעות שמותיהם). הבן שלה, איש צעיר, נספה עוד קודם, וכשנותרה לבדה אימצה ילדון בלי הורים, החזיקה לידה, השגיחה. לא שהיה קרוב שלה או בשל היכרות עם המשפחה, סתם נתנה חסות. כמו למצוא סיבה להמשיך לחיות, שאם לא כן, לשם מה. כולם ראו וקיבלו, אמרו, מכיוון שטוב לשניהם, ורק העירו לא להיות קפדנית יותר מדי. מה אכפת אם מתלכלך או משתולל עם הכלבים. בגיל שלו מותר להשתובב, בייחוד שיתום. כלבים זה קרציות, זה כינים. בסדר, למי אין, אפשר לחשוב שלה עצמה.

את עניין הגיל המתקדם של זו פירשה: בריינה, שם של עוטי קפוטות ושביסים, כלי קודש, גם גיטל ופרידל.

האיש העיר גם לגבי הכלבים. לא ידע שהיו. יהודים לא נודעו כחובבי בעלי חיים לשמם. אפשר עז, תרנגולות או לפטם אווזים, איך נאמר, מאוכל יצא מאכל (ציטוט שספק אם הבינה), אבל למה כלב. לא בעיר או בעיירות, אבל בכפרים היו. דווקא אלה היו יותר פשוטים, אנשי מעשה שסחרו בתבואה או חכרו טחנות קמח. אנשי עמל, דלי השכלה, ודווקא את היערות הכירו, וראשונים למצוא בהם מפלט. כן, יודעת שכלב צריך להאכיל, אבל גם את התועלת, להתריע מעוקבים, מפושטים, מאורחים לא קרואים, וגם כשיצאו לחפש מזון. כלב מגודל מטיל אימה. לאיש שלה היה אחד כזה, יצור ענקי, הציל את בעליו יותר מפעם אחת עד שנפגע בעצמו, נורה למוות.

ידע לצוד עכברים, חולדות, כל מיני. ודאי שאכלנו, מה לא עושים כשמכרסם הרעב.

עצם השאלה מולידה ספק לגבי מסוגלותו לרדת לסוף דעתה.

האיש שהתחברה אליו באותה עת, עליו כבר סיפרה.

התחלת לספר על האישה היא.

כן, בריינה, שכאמור שם שמסגיר את הגיל. צעירות נשאו שמות מתקדמים יותר, נוכריים, אם מבין למה מתכוונת. לא רק הגיל, גם ההשתייכות החברתית, יהודי עיירות, בעלי מלאכה ופרנסות נלעגות שלמי יש צורך, שוחטים, שמשים, חזנים. נשים של דוכני בצלים בשוק, מליחים ומלח, ביילה ורוחל ורבקה. עולם שבין כה וכה הגיעה שעתו לחלוף. זו צצה יום אחד מבין העצים, ועוד הבן שעימה, יצור שלא ראה אור שמש, במדי לומדי תורה. מי צריך כאלה (אמרו האנשים) פיות להאכיל וכבלים לרגליים, משקולות. והיא כאילו בתשובה, בשערה העטוף במטפחת וזרועות מכוסות עד מעבר למרפק, נצמדה למטבח לקרצף את הסירים. רגע אחד, גברת, לאן נעלם האל הגדול שלך, שלרגליו התפלשת כל חיך, פתאום נמלט על נפשו, ברח עם כל מטען המצוות שצברת בבנק שלו. הניחי לה, נהם טוביה, לא יוסיף המלח שתזרי על פצעה, ואתה בחור, גש אל האחראי לשמירה.

גם לתרגל הפעלת נשק.

לא טעמת מהתה שלך, וכבר התקרר.

מי שלוגם משקה חם ומתוק מכוס זכוכית דקיקה, מונחת על צלוחית תואמת ומפת תחרה, לא יחוה לעולם. יכולה לתאר ולהסביר לילה שלם וכלום. או למשל, את תחושת הלכלוך, להתרחץ במים וסבון, לאחר חורף לחלוחי שהצטבר בשכבות על העור עד שאפשר לגרד פיסות. לשפשף בחול שכמו מגרדת, בסוף במים רותחים פעם ושתיים, ועדיין הצבע. כאן (נגעה בקרסול), גם במרפק, בצוואר, יכולת לשפשף ולשפשף. זה בסוף, כשכבר הסתיים הסיוט, ואמרו: חייבים להתנקות, אף אם אבדה תחושת הזוהמה. פתאום חשת קור של גוף עירום החשוף לקרני האור. פתאום איבדת ממשקלך, גיחך טוביה, וכעין ריחוף.

הוא היה המפקד הראשי, וראיתי איך רעדה לו היד כשאחז סוף סוף במזלג במקום לתפוס באצבעות. תנסה בכף, צחקתי, יותר קל בתור התחלה.

מי ששותה תה חם מכוס עדינה לעולם לא יחוש באמת.

אבל האישה היא שסיפרת.

עד שהבינה, שח לאשתו, ואז בבת אחת, איך בתוך מי הביצה הקפואים, הבוץ שאוחז ברגליים, תולש את שנתר ממה שהיו נעליים, מושך למטה. וראתה אותם בעומק, מחזיקה ביד הילד למשוך החוצה, ושוקעת בעצמה. היה ברור איך ייגמר, בטביעה או מקור. צעקתי לה שתעזוב, בלי לשוב ולהפנות את הראש.

והשתתקה, עיניה בשולחן בהבעת אימה.

יותר לא ראינו.

אולי די להיום, התחננה הבת.

כשחוצים ביצה חייבים לנוע בזריזות, כמו לרחף, לפני שתיתפס במלכודת. את זה הסבירו וחזרו והדגישו, להמשיך בזריזות עד שתמצא אי מוצק, שיח להתייצב עליו או חוף. היא התבוננה בי אם הבנתי.

די להיום, הפצירה הבת.

ארבעה, השיב לאישה, ותשעה נכדים, בינתיים, והיא אמרה כמה יפה, משובב נפש. מוכרת לה אותה תחושה, להתאמץ לתקן מהר ככל האפשר, להחזיר מה שאבד, משימה לאומית ועליך לתרום את חלקך. לא תמיד ניתן, לצערה. קוראים לכך אינסטינקט, תיקון, כי ברור שלא במחשבה תחילה, זאת אומרת במודע. מי שהונחה על שולחן הניתוחים הקשיבה לו בשקט, לא משוכנעת שהיא אומנם המקרה המייצג. מיני הסברים שלאחר מעשה, חוכמה שבדיעבד, ואפשר גם במהופך. איך. להגיד שנרתעים מלהביא לעולם המחריד, אחרי שהוטעמו ממרורו בכף גדולה. בטח מצויים לא מעט גם מאלה. ואחרי הרהור: החלוקה הרגילה לצובעים בלבן ולרואי שחורות, ורק מוקצנות התגובות. ומשרטט באוויר עקומת התפלגות, שתי כתפיים ושקע ביניהן. אני מהאמצע, היא אומרת.

תמיד שואפת להתחמק מתשומת לב, להתמזג בסביבתה. אחר כך יהרהר שבכל זאת אפשר שמשוה בתת ההכרה, אי אפשר לשלול, ובוודאי לא בנחרצות, לאחר אותה ילדות של לבד.

בייחוד לאחר מקרה האח (שח, וכמו לעצמו), ואז לדעת (מוטב: לחוש), שאין ברירה, מאום לא יהיה אם לא תבנה בעצמך.

לכן חיווה את דעתו שלא מהנימוק הלאומי, ויותר לשם הוריה שלא זכו, לשם האח שבמהרה יימחק זכרו (האם באמת מונחת גווייתו בבור ההוא או לפחות חלקים ממנה). להעניק המשך, הסביר. האישה הנהנה.

אולי גם מפני שסתם אוהבת ילדים.

להזכיר את מפגשיה עם אחיותיו (כדוגמה), לחגוג את ימי הולדתן, כל אחת בתורה. לא משהו שתוכנן ככוונת מכוון, פעם ושתיים ונמשך כשגרה. גם שיחות הטלפון בכל יום א', קצרות אבל סדירות. בוודאי סבורות שמעשים ראויים, שקוראים חסד, להעניק תחושת משפחה למי שאבדה לה שלא בטובתה. (שלוש, וצעירות ממנו).

איך להיכנס לנעליו של מי שגם בהמשך לא חווה בית ומשפחה. ילדת מוסד, שכל יציאה לסוף שבוע, תמיד אל כתובות זרות, ארעיות, אורחת לשעות, גם אם חביבה ורצויה (איך לדעת מה שחים בינם לבין עצמם בתום הביקור).

אם תצאי השבוע, תשאל מדריכתה בפנימייה. חובה עליה לערוך רישום, לדווח לאחראי על חדר האוכל. יש למדריכה שיער פרוע, גולש כגל אל כתף ימין, ומהכיוון האחר הלחי גלויה. מצטייר להן מאוד ישראלי, דגם לחיקוי. אצלה זה חלק, צמוד, יורד מימין ומשמאל לצד הפנים. בכל זאת היו גם מקופחים ממנה, כאלה שנשארו בשבתות דרך קבע, שמחים שסוף סוף פינה משלהם, מוגנים מהתעללויות. ושאל על משפחות מארחות, אפילו פעם בשבועיים או בחודש. אם חיפשו.

משערת שכן, אבל האם כולם רצו בכך. הללו שעם עבר של בית הרוס, אלים, שכבר עדיף הרחוב, ופה מיטה וסדין ומקלחת חמה וארוחות. לפעמים הקרינו סרט (סיפרה). הייתי מכינה לי ספר קריאה, ולעיתים מצא חן כל כך שווייתרתי על ארוחת הערב. מי קבע שאוהבי קריאה רק אלה שחונכו לכך מילדות.

להביא כדוגמה את הילדים השחורים שליווה במרכזי הקליטה. היו נקבצים לקראת שעות הפתיחה (סיפר), תמיד מקדימים וממתינים בסבלנות, בוחרים ספר חדש ויוצאים מרוצים. הקמנו ספריות השאלה בכל אחד מאתרי הקרוואנים (סיפר), בעזרת הללו ממשרד החינוך. יש שם מחלקה כזו. סטודנטית מתנדבת הקפידה על שעות הפתיחה. סטודנטית בת העדה. (לכן לא מתנדבת, דרך לסייע גם לה).

וביקשה לדעת איך להיות בטוח שבאמת קראו, אולי סתם, או להביט בתמונות. לא באמת ידענו, קיוונו. לעניות דעתו, די אם חלק מהם. קיר הוא צירוף של לבנה ועוד לבנה. ועוד סיפר לה על אחיותיהם הגדולות של אלה הקטנים, הסטודנטיות באוניברסיטה של חיפה.

אשתו הכירה אחדות מהן כשהלינו בביתם לפרקי זמן קצרים בהמתנה לפתרונות דיור. אם שמחה לקראתן, אין לדעת. מכל מקום לא השמיעה רטינות. (הינה לך, הגיבה טובי). האם מפני שבאה לה הזדמנות להשיב טובה. אף פעם לא שבו לביקור, ציינה, לא טלפון, לא ברכת שנה טובה. והרי בכל זאת שהו כאן ימים, אפילו שבועות. והוא לימד אותה את הביטוי חסד של אמת, ציטט את המקורות. גם את אמרת חכמינו שהשמיע באוזניו ידיד, אלוף בדרגתו, ולשם עידוד: שכר מצווה, מצווה. שמו היה זורע, אבל בכינוי מקצר, ולציטוט הקדים מילות הרגעה והזדהות. מוטב להנמיך ציפיות, עצה.

בטלוויזיה חזו את מזג האוויר, עלייה בטמפרטורות וירידה בלחות. צפויים ימים לא נעימים בהמשך השבוע. חום הטריד אותה פחות מקור.

חסד של אמת, חסד שעושים עם המתים, שאינו מצפה לתשלום גמול. צץ לו מזיכרון ישן. רבי שלמה יצחקי. מקווה שלא שיבש. ועוד סיפר לה על הסטודנטיות ההן, ומה שראה כשביקר אצלן במעונות. ישבנו במטבחון שלהן. עליהן להגיש חיבור על הספר ההוא. איזה ספר. מייד יחפשו במחברת. שם שקשה לבטא.

דוסטויבסקי, ניסה לנחש.

נכון.

בוודאי החטא ועונשו.

וצהלו: איך ידעת. לא, לא קראו, אבל רשמו במחברות כל מה שדיברה המרצה, את מה שהסבירה. וביקש נייר ועט והחל לכתוב, תוך שמדקלם את המילים. לא צריך ארוך, אמרו לו, די בעמוד אחד. הינה. ועכשיו בעבור השנייה בשינוי נוסח, כדי שלא יחשדו שהעתקתן זו מזו. אפילו לא תמהו איך נשפכו לו המילים. כה רבות החידות שמקיפות אותן, שמאום אינו מעורר פליאה.

רק תכניסו כמה שגיאות כשתעתיקו בכתב ידכן. אילו ראית את שמחתן, משקולת כבדה נשרה מגבן.

אשתו צחקה, שאלה אם באמת אותן שהתגוררו כאן.

שתיים מהן.

באחד הימים יעלו זיכרונות באוזני ילדיהן.

כלל לא בטוח, האם את העלית.

כל זאת באוזני הזקנה בפגישתם השנייה. בהיפוך תפקידים, במקום להאזין, סיפר, וזו הקשיבה לו בעיניים מחייכות, מלאת עניין. היטבת עימה, שחה הבת כשליוותה אל המכונית, נשמח שתבוא שוב. חודשים אחדים אחר כך צלצלה לבשר על פטירתה, עלתה על מיטתה ולא קמה, מיתת נשיקה.

האם היו מיתות נשיקה גם שם.

הבן של לרמן נסע לפולין עם כל כיתתו. קודם לימדו את הסיפור, איך התחיל בניפוץ חלונות ושרפת ספרים, והמשיך בהתעללויות ומכות וכליאה, עד שכתבו את החוקים ששמם תורת הגזע: נחותים, מזהמים, לכן להרחיק מאלה שיותר מוצלחים בסולם האבולוציה, אנחנו. להרחיק בכל האמצעים. המורה שלהם הסביר שכמו להשביח עגבניות, שמחפשים המדענים כאלה שיותר טעימות, עמידות למזיקים, מחזיקות במקרר זמן רב (שקוראים חיי מדף), ויבול גבוה. אם בירקות ובתרנגולות (יותר ביצים), למה לא בבני אדם. כבר היום שבעה מיליארד, ובעוד כמה שנים יגיעו לעשרה. מקום אולי יהיה, כי בונים לגובה, אבל מניין יימצא האוכל. טובי אנגל הצביעה ואמרה שמהעגבניות ההן.

המורה אבירם לא הבין.

מהעגבניות שהסברת קודם, ומהביצים. ומלבד זאת, אסור להגיד מה שאמרת.

אבירם עדיין לא הבין.

טובי היא תלמידה מצטיינת. תמיד קוראת ספרים חכמים, ופילוסופיה, יודעת היסטוריה יותר טוב ממנו. לכן כשהתנגדה למה שאמר נשאר לעמוד, ואחרי שקצת חשב, הסכים שבאמת אי אפשר להשוות אנשים לעגבניות. תבינו, לא אמרתי שזו הדעה שלי, הסברתי את הראש הגרמני.

חמי שאל למה אי אפשר להשוות. אם יהיו יותר מדי אנשים, החלשים ימותו ברעב, כך לפי התורה של דרווין. המורה אבירם אמר שדרוויין זה מביולוגיה, ולא כדאי לערבב. סטינו מהנושא. אנחנו מתכוננים למסע לפולין, לראות את מחנות ההשמדה. הוא תלה מפה של אירופה והראה איפה היו יהודים וכמה, איך ריכזו בגטאות והוציאו להורג, ואיך הובילו ברכבות למחנות הריכוז שהוקמו במיוחד כדי לזרז. הגרמנים האלה יודעים לארגן כל דבר ביעילות, כמו בית חרושת משוכלל. עשו חשבון איך הכי מהר והכי זול, ואחרי שניסו בכל מיני שיטות הגיעו למסקנה שהכי יעיל לרכז בעזרת מערכת מסילות ברזל אל מקום אחד, ושם. זה מה שראינו, סיפר הבן של השכן לרמן.

מתקן גדול יעיל מכמה קטנים וגם חסכוני בכוח אדם.

שאלתי אם לא היה קשה להביט. היו הרבה אנשים, הסביר, כשצפוף קשה להיות לבד, ואחר כך נסענו סתם לראות נופים.

ארץ יפה פולין, אמרתי, יערות ונחלים. והוא הסביר למה נכנס אלינו, ולא רק כדי לספר. אחת בשם טובי שלומדת איתו בכיתה, אבל הרבה יותר מצטיינת, ביקשה לשאול אם תוכל לבוא אלינו להיפגש איתך. אמרו לה שאת היית בשואה וניצלת.

האיש שלנו הציץ באשתו שלא נראתה נלהבת. אינה אוהבת לדבר על זה, הסביר לבן השכנים, וכשראה את הבעת האכזבה, שאל אותה אולי בכל זאת. פגישה קצרה, הציע, כדי שירגיש שהצליח בשליחותו. וקבעו לשבת לפני הצוהריים. אתה תהיה איתי, ביקשה, תגן עלי מהחקירות שלה. ועוד אמרה: לא שאלנו למה היא צריכה את זה. כי אם כדי לפרסם בעלון של המועצה, לא אסכים בשום אופן.

אחר כך תסביר הנערה שלכתוב עבודת סיכום שאולי תיחשב לחלק מהבחינה בהיסטוריה. מותר להגיש בכתב חיבור עיוני שיכול לשפר את הציון הסופי. איך לנחש לאן יתפתח.

גם היא מהכפר שלנו, בחלק הרחוק יותר שקוראים הרחבה. למה נזקקת לשליח, יכולת לבקש בעצמך. נכון. המשפחה שלה מגרמניה, ההורים עלו לפני המלחמה, רק הם, ולא נשאר בחיים אף קרוב. אימא שלה נסעה לביקור, הגיעה לבית שגרו, מצאה דיירים שלא שמחו לקראתה, לא הסכימו שתיכנס, אולי חששו שתדרוש להחזיר את הרכוש. היא גיחכה. להוריה אין מסמכי בעלות. תמיד יוכלו לטעון שקנו ממי שרכש יד שנייה או שלישית, שילמו בכסף מלא. לנהל משפטים שלא ייגמרו לעולם. למי יש כוח. טובי נאנחה.

כדי להציץ להם, חיווה הוא את דעתו, מצווה מהתורה.

בסך הכול רצתה להציץ כדי להיזכר.

נמוכת קומה ולא מטופחת, שיער אסוף מאחור לבל יתפרע. הרעיון עלה בדעתה בעת הביקור במחנה ההוא, אושוויץ. דיברו על מיליון וחצי, המון, אבל עד שישה מיליון המרחק רב. היו כידוע גם מחנות נוספים, אבל עדיין נשארו רבים שמתו בדרכים אחרות, ממחלות, מרעב, נרצחו כבודדים. לא מזמן קראה ספר שכתב היהודי האיטלקי ההוא, תיאר את מסעו הביתה בתום המלחמה. המונים נפטרו בשבועות הראשונים לאחר השחרור. מזעזע. בטיפול נכון יכלו להציל רבים, אבל למי היה אכפת. בסך הכול יהודים שלא ברור איך ניצלו ולמה (היא נאנחה). לכן חיפשה מישהו שבדרך אחרת, ואמרו שאת. לא בטוחה שהצליחה להסביר.

דיבור שקט, במשפטים מקוטעים, אם יסכימו שתרשום לעצמה הערות קטנות תוך כדי השיחה. אחר כך תשב ותנסח את הסיפור. מבטיחה להראות לנו, ואם צריך לתקן. גם התחייבה לחדול אם תשתנה דעתנו.

כך התחיל, בקטן. לך תדע.

בחצר הראשונה משפחת הראל, גדרות אבן סוגרות משמאל ומימין וגם בצד הרחוב, להדגיש נבדלות. נצמדים אליהם השאודניצקים, רות ודני. צעירים מאיתנו אבל כבר ניכרות השנים גם בפניהם. שלישי, בית גאון שדומה שאין מתגוררים בו כבר חודשים רבים. כך לפי שעה גם אצל מטי לוי, מאז שנפטרה.

בעבר החצרות היו דומות למדי. גגות רעפי מלט אדמדמים מכסים מבני כפר זעירים שהורחבו עם הזמן, טובלים בירק פלפלונים ועצי זית. מי שפרץ את השורה, אדון לופו, ואחריו אדון קורקוס, וכמו לבטא סוף לעידן הצניעות, גם אם כפוי נסיבות.

עולם הולך ונעלם ואינו מותר חלל ריק.

והרי אין אדם נזקק ליותר מחדר שינה אחד ובו מיטה אחת.

פה משפחת דנון. עדיין חקלאים במתכונת מלאה. מהבודדים שנותרו.

משפחת דה לוי, ואחריהם שאול ואנט רוזנברג שאין מחבבים.

לאדון קורקוס (שכבר הזכרנו) שער מתכת עם מנגנון חשמלי. חרוט השם באותיות חלולות פעם ושתיים. למדרכה אבני שפה אלכסוניות, המקילות על חציית הכביש לעבר בית בן מאיר. ספסל מוצב בחזיתו להנצחת הורי המשפחה. כבר עברו מן העולם ואת הכבוד העניק הבן להוריו שהיו זוג צנוע ונעים, מהטובים בחבורה.

הרחוב שלנו.

העלאת זיכרונות. לשער שנשארו רק מעט מתקופות מוקדמות, לא מהעיירה, בקושי מהיער, אחר המסע ארצה. גם השאיפה שאמרת, למחוק, להשכיח, לפתוח דף חדש. לשער שזכור לטוב שלב ארץ ישראל שבצורת פנימייה. כמו התגשמות חלום, לאחר תקופת פתיחה ארוכה של רעב וקור. למי שנולדה לתוכו נראה בתחילה כחיים היחידים. אולי הפתיע בית היתומים הפולני שפתאום קורת גג (איך רעדתי, היה שם שיכור שהשתולל וצרח, חיפש יהודים, והמטפלות הרגיעו, הבטיחו שאין, מה פתאום יהודים, כולם יתומים פולנים, ואני נצמדתי לפינה מבוהלת. אבל לפחות לא רעבנו, נזכרה, והיה אביזר שטרם הכרתי: מיטות). מבנה עם גג אמיתי, לא קרשים וענפים מטפטים, גג. אחר כך המסע דרך גרמניה וצרפת (נשארו תמונות מטושטשות, ורק סיפורי המדריכים על תפוחי זהב בערמות, לקטוף, לקלף

ולאכול), ההפלגה בים שלא זוכרת. ואז התקופה היציבה בפנימייה, כמעט עשור שלם. לכנות: תקופה מאושרת.

לא ממש סיפרת.

אומנם הזכרת שמות (טען), אלדמע שלימד לנגן בפסנתר, חוג הדרמה (התמונה באלבום מהצגת מלכת השלג), לא הרבה יותר. והרי היו חיי יום יום, לימודים בבית הספר, עם מי במגורים, וכמה יחד בחדר, איך התנהל נושא הביגוד, הכביסה, הבילוי בסופי שבוע. האם טיילתם ואיך חגגתם.

מתי למדת לשחות.

(רגע, יותר לאט, לא בהתקפה).

נכון, על חגיגת שבועות סיפרה שהייתה האירוע המרכזי, חג הטבע, ומה בשאר החגים.

(טבע אינו זר לה, אבל שונה, זוהר משמש).

פתאום שמתי לב (שח לטובי) שמיעטה לספר. אולי כי החדש הצטבר בערמות, מראות, חוויות, רשמים, מילא את כל החדר ולא ידעה איך לשחרר מבלי לאבד שליטה. אולי כי כך, כי כזאת, ממעיטה לדבר. אולי כהרגל שקנה את מקומו בעקבות אותן שנים, הבט והחרש, עבור הלאה. שניים שפוסעים יחד, ועוד קודם, מגששים, שואלים על המתרחש מאז התראו לאחרונה. עדיין חיילת בסוף שירותה, והוא בצעדין הראשונים בעולם העשייה, טורח סביב הפרויקט ההתיישבותי הנפלא שתכננו הוטל עליו, אתגר חלומי. עוד סיפרה על אירועים קטנים בלשכת האלוף, על סיור מפקדים שהוזמנה להצטרף (אני הקטנה), ושמיילאה טופסי הרשמה ללימודי ביולוגיה בשנת הלימודים הקרובה.

כשתתחרר תחזור לתל-אביב, תתגורר בדירה קטנה בקריית שלום.

היכרות ראשונית היא תהליך של גישוש. ללמוד את האחר, ואם בכלל מתאימים. שואלים, אבל לא בדרך של חקירה, מצרפים פרטים במוח. היום אולי עושים זאת ביתר שיטתיות. מתכוון למה שמכונה דייט, פגישה קצרה שעשויה להתארך אם ימצא עניין. לא כך בעת ההיא. היו לה מבחני כניסה, ויכול היה לסייע (בפיזיקה, תארי לך). גם על שבת משותפת שעשו יחד במושב עזוב למחצה. אוכל קר, לחם, סלט, גבינה, הכינו תה בקומקום חשמלי. בית זעיר שנטל לעצמו עוד קודם והיה שוהה בו לעיתים. ארגזים ששימשו כיסאות ושולחן, אבל שתי מיטות כמובן, משני צידי החדר.

מיטות נפרדות.

המון שנים עברו מאז.

טובי מאזינה בשקט, לעולם אין לדעת אם יתרום למטרתה הסיפור על היכרותם, ראשית דרכם המשותפת. אחר כך תברור, תמחק את המיותר.

הוא מציין את עובדת בדידותה. נדמה לו ששיחקה לטובתו. צעירה (קשה לו לכנות בחורה, בהתחשב בחזותה הדקיקה, הנערית, הינה תמונה), שבשל היעדר משפחה אולי נאחזה בו, אומנם בזהירות, כן בזהירות רבה.

כעבור שנה יתחתנו.

זהירות היא (אולי) תכונה נרכשת הקשורה לענייננו.

טובי קשובה. נדמה לה שמצאה משהו בעל משמעות. אם תנסה לבטא במילים עלול להישמע ילדותי, מגומגם. בכל זאת. אם היו אנשים, חברות, קרובי משפחה שיכלה לסור בחופשות. כן היו, לא רבים, דודה אחת, אישה בודדה שאימצה את הנערה כשחשה שקיצה קרב, הוציאה מהפנימייה אליה העירה, ובמהרה נפטרה. הותירה לה מקום מגורים צנוע וידידים מספר שלפעמים הזמינו לשבת. לזכור שזמנים כמעט ללא אמצעי תקשורת. טלפונים רק למעטים, וקרה שהגיע אל שער הבסיס ולא נמצאה, או שלא הצליחה להודיעו על שינוי בתוכנית. ההמשך היה דחוס למדי, היא בלימודיה והוא בעבודתו. להזכיר את המרחק הפיזי בין תל-אביב ובאר שבע (היה לו ג'יפ שקיבל ממקום העבודה), ואחרי הנישואין נוסף ההיריון, ולידת הבכור. התנהלות של משפחה צעירה מצויה, מעייפת מעט, לא מטרידה. כשהניחו את הראש על הכר בערב נרדמו על נקלה. היה ביקור (ראשון) של ההיא משם, מהיער, דודה בוסיה ובעלה סם. **אירחנו בביתנו** הקטנטן במושב ההוא, פדות, משכננו הראשון. עכשיו עולה בדעתו התמונה המאכזבת שהתגלתה לאורחים. הרי בעיניים אמריקניות נקיות מאידאליים. בוודאי שחו זה לזה שראויה ליותר, הילדה משם, ואילו הייתה בוחרת ללכת איתם.

בוסיה, כן, אליה עוד נחזור.

היינו עמוסים אך מאושרים. חיים בעלי תוכן, בעלי משמעות, וגם החבורה שאיתנו, אנשים איכותיים שהתענגו על האתגר. הרי יכלו להשתלב במקומות שכחים יותר, נוחים. איך להסביר זאת לזוג קשישים פליטי שואה שהצליחו להיבנות מחדש ברווחה יחסית בארץ החלומות. בעמל רב בוודאי.

הציץ בטובי, האם אמר קשישים, וחיך. לא היו קשישים כלל, ורק בעינינו. בוודאי בני חמישים פלוס. לפני עשור עוד יכלו להביא ילד לעולם. קשישים.

משהו מטריד אותו (פתאום), הקשר עם קרובת המשפחה שהוזכרה, דודה בוסיה. אחת שמעולם לא העסיקה את מוחו כדמות לעצמה. בעצם (שח לאשתו), זרימה בכיוון אחד, מה שקוראים חד צדדי. לזכור שטלפונים (קוויים, בוודאי קוויים, האחרים טרם נולדו) היו עדיין מצרך נדיר. גם במשרד נזקקת לתיווך מרכזנית אם ביקשת להתקשר לצורכי עבודה, ומה לשימוש פרטי, ועוד לאמריקה (הוא משך בכתפו לבטא אבסורד). פליאה עניין המכתבים, שלמיטב זיכרונו היו נדירים וטפטפו משם לכאן. אולי אחת לחצי שנה או שנה, שורות בודדות באנגלית עילגת, וגם (לפעמים) שטר שנרכש (שם) כמלווה למדינה הצעירה. כעין תשורה. אם השיבו והודו, בוודאי לא הוא, וגם היא, ספק אם תזכור. איך שולחים מכתב לאמריקה, בוודאי בדואר אוויר, עם בול שמחייב עמידה בתור ופקיד ששוקל ונוקב במחיר. טרחה לא קטנה. קשר שלא היה במוקד ההווה, נמשך כתריסר שנים, אולי עשרים, ונגמר בהודעת פטירה קצרה. אין יושבים שבעה על דודה רחוקה. אולי הובע צער, זה באוזני זה (או להפך).

זאת כסיכום.

(לא להפך).

משער שלא כאב אמיתי, ורק עתה, פתאום, הרהורים עם עצמו.
טרודים בדאגות היום יום, כאן בבית הזה, עם שלושת ילדיהם הצעירים (הרביעי טרם נולד), והטרחה במשקם החקלאי ובמשרותיהם. חיים מספקים למדי, אבל מייגעים. אפילו לא שיחת הספד ליד שולחן האוכל. אלה החיים, ומה יש לדבר. אחר כך הדיווח על מעט הרכוש שנותר. חלקם בירושה התבטא במכונת מסחרית לא חדשה, שאפשר למכור ואת התמורה להעביר בדואר. סכום לא גדול, והאם יהיו נכונים לוותר עליו, כלומר לתרום את כלי הרכב לאחד מקרובי המשפחה, איש צעיר בראשית דרכו (באוניברסיטה), מה שיקל את חייו.

נענו בחפץ לב, איחלו הצלחה. בכך נגמר.

מעולם לא נשמעו עדויות על הפרק האחרון בחיי אישה. אם הייתה זו מיתת נשיקה שהולכים לשנת לילה ואין מקיצים, או שמא תהליך מענה על ערש דווי ותחינה אל האוחז בחרמש שיגאל מייסורים. אם היו סמוכים למיטתה בימיה האחרונים, בן משפחה או עוזרת (שחורה) שנשכרה לסייע לקשישה הבודדת. מה היו הרהוריה באותן שעות אחרונות (את זה לנחש). אומרים: עוברים בסך אירועי החיים, הזיכרונות. האם צפתה במראות הקודרים, אישה נמוכת קומה אוחזת ברובה ועיניה צופיות על ילדונת המשחקת עם עצמה בין העצים, מפזמת מנגינות בלא מילים. אולי כאב המחשבה שלאן עתידה זו להתגלגל, ולשם מה כל הסבל שאין רואים את קיצו. איך לחזות את החיבור אל אישה צעירה וענוגה בביתה הצנוע, מוקפת בילדיה (שלושה, על הרביעי לא ידעה), עייפות שהיא אושר. מי יכול היה להעלות בדעתו.

האיש שלנו משך בידית הטורייה, עקר בגרירה עשבי רגלה שהחלו נובטים בהמון. הללו שבים ומשתרשים בלחות, אך אם יישארו מוטלים בשמש, מן הסתם יגוועו לאיטם. האומנם חשים כאב. עניין הבדידות (הרהר האיש), שמצפה לכל בן אנוש בסוף דרכו, אפילו כשמוקף באוהביו. לחשב את מניין השנים ממות הבעל ועד פטירתה, לבדה בחוות הלולים הזעירה (או שמא הקדימה ומכרה, כדי לגמור בשלווה כשחשה את הקץ המתקרב). מעולם לא נמנתה עם מבקשי שקט. טיפוס נמרץ, מתרוצץ כנמלה זו בחום הקיץ. ועתה, כשכבר חדלת תנועה, האם התלוננה על סדרי עולם שכולם קיפוח, יקום שהעניק לה מעוולתו מלוא חופנים. איך קראו לבעל, סם. איש נעים הליכות. האם חש שמהרהר בו. והיה גם הנער.

האיש שלנו עצר בטורייה והזדקף. אם חשבונות נפש, אזי להציב בראש את בן אחיה הנער. בן עשרים כשנקטל, ועדיין נער בעיניה, גם במראהו, ובוודאי באופן חשיבתו שהולם את גילו: תום, מבט הצופה לעתיד, תקווה לטוב. אנשים שנותרו חיים נשאו כידוע חבילת צלקות שנעטפה בקרום ונטמנה אי שם בתוכם. כולם, בוודאי כולם, גם אם היטיבו להסתיר. בכל זאת יצאו למרוץ מחודש, ורבים אף הצליחו. האיש ההוא, גורביץ (למשל), שיכול לחוש סיפוק על הפרק השני בחייו, על העשייה, על תרומתו לחברה. על המשפחה שהקים (מאוד מוצלחת). לתהות אם נותר בזיכרונה של האישה שעל ערש הדווי, ואולי צץ ועלה אצלה בלא שחש. אומנם לא קרוב משפחה, אבל מאותה עיירה (על פי עדותו), ויחד כל אותן שנים ביער. אם לא הוא, אין ספק שידעה אחרים שצלחה דרכם, בנו חיים מחודשים. למה היה לבן אחיה ליפול עוד בטרם טעם אפילו מעט מן המעט.

כמובן לא הכירה את החיבורים שכתב. איך יכלה. ואנחנו נמנענו מלהזכיר בביקוריה. האם כדי לצמצם כאב, או שכלל לא במחשבותינו. אחסנו במגירה בתחתית האלבומים. מי שמת, נגאל מייסורים. זה במוקדם וזו במאוחר. במבט מרחוק, מה ההבדל.

הייתה אחותו של משה קרמר. לכן גורביץ היה בכל זאת קרוב משפחה גם שלה.

יש הבדל (יאמר האיש), כי את שמו נושא בכור בנינו. בבוא היום תיטול הנכדה (שלנו, בוודאי שלנו) את סיפורו ותעלה על הכתב בזכות מודעותה לשם אביה. רוני, ילדה רצינית, גם נאה. תשוטט במעמקי המחשב ותדלה פרטים שיצטרפו לסיפור. מי העלה בדעתו (אז) שיבוא יום בו יתבקשו תלמידי היסודי לחטט בעברם (שורשים), או לראיין את אחד השרידים בטרם יחלוף. מקור לגאווה בעיניה, יאמר האיש, כי כאן אצלה, בין כותלי הבית. שלה.

לשער שעתידיה לספר לילדיה: הפרק הזה בספר הלימודים, הפרשה שבשם שואה, לא סתם היסטוריה רחוקה ומייגעת, סבא שלך שקרוי על שם דוד שלו, אחיה של סבתי. ושיבחתי אותה: היטבת לשרטט את דמותו, לא מצליח להעלות פרטים נוספים המוכרים לי, ורק מחשבות. אבל עדיין מצוי אדם יחיד (לדעתי), מלבד סבתך, שחי לצדו. יחד חוו את אותן שנים, אולי שיחקו כשעדיין ניתן, יחד נמלטו, הושיטו יד למשוך בביצה הטובענית. גורביץ. איש קשיש. אם יתאמץ אולי ייזכר בפרט או שניים. גם אם לא,

ואל תשכחי לגעת בו (כשפנתה בהליכה מזורזת אל מדרגות הכניסה לבית האבות בכפר סבא). אני יודע, סבתך הרי חוותה את מגעו. נשא אותה על כתפיו, בוודאי גם חיבק כששבו ונפגשו בפנימייה שבה שהתה, רק שאינה זוכרת (הזיכרון שלה, את יודעת).

הרהורים שעושים אנשים עם עצמם, יכול בזמן שקוטף אבוקדו בדליים, למלא מכל של ארבע מאות קילו, לפחות שלוש שעות עבודה. כבר מזמן גילה שאפשר להפריד בין מעשה הקטיפ ושרשרת המחשבות שבעולמות אחרים. העיניים מחפשות והידיים נשלחות מבלי שנדרשת תשומת לב מרובה. לאן הוא מרחף, אל תופעת ההדחקה, האם ובאיזו תדירות נזכרת במה שהיה (שאלה, אולי תמיהה), או מהרהרת בהוריה. לא זכו להשתתף בחתונתה, הינה. גם לא בלידות ילדיה. היו שם הוריו, חוגגים את הופעת נכדיהם, משמיעים דאגות לשלומה ואיך עבר, אם ארכו הכאבים שקוראים צירי לידה. עכשיו כדאי שתנוחי, תשובי לכוחותייך, והם יסורו להציץ בתינוק, שמחה אמיתית. לא נגמר אף פעם האובדן

(הייתה מהרהרת), הקיפוח. אושר שזכאי לו כל אדם, נישואי בנים ולידות נכדים, טקסי מילה ובר מצווה, לכבד בתבשיל שהכינה סבתא, ולטעום מהעוגה שקוראים בשפת היהודים לקח. לא זכו (אפשר שהרהרה), ואולי חשה לחות בעיניים. מעולם לא העלתה בשיחותיהם, מוטב שייכלא בפנים, ורק כשנאספו באולם האוניברסיטה, בין מאות החוגגים את קבלת התואר, המולת מצהלות, ומתוכה הקריאה לזכאים לעבור לשורות שבקרבת הבמה, וכל השאר נא להתיישב במקומות כי רוצים לפתוח בטקס. בוודאי היו מוחאים כפיים (אמרה לו), מעלים דמעה לזכר התינוקת שהתכווצה בקצה המחפורת, מתאמצת לזכות במעט חום.

למדוד בשנות אור.

פירות האבוקדו חבויים בין העלים וצבעם זהה. היד מגששת בסבך, מאתרת ותולשת. בעבר הקפידו על שימוש במזמרה, אך חדלו, וזה מקל מאוד. הוא תוחב את הסולם ומציב את הדלי בראשו. לפעמים די בשפע הפרי למלא עד שפתו בלא להעתיק מקום. עתה ירד וישא אל המכל, בזהירות לבל יישפך. כן, הוריה, אותם כמובן לא הכיר. זו מרים, מירי, שעליה סיפרתי לכם. כך להוריו שהתבשרו (במפתיע) על החתונה הצפויה בקיץ הקרוב. אינו יכול לייחס לעצמו תכונות של בן טוב. בשנות לימודיו, וקודם לכן בשירות הצבאי, המעיט להרהר בבני ביתו ולהקפיד על הקשר. מכתבים הם עניין מייגע, וטלפונים לא היו בנמצא (כמעט). אחת לכמה שבועות ביקור של שבת, ותכף לחזור אל טרדות ימיו. לא בהגדרה של עוני, אבל משכורת המורה הקטנה הכתיבה חיי צמצום, ומרגע שהסתיימו לימודיו בתיכון, הקפיד להימנע מלהיות למשא. יצליח להתנהל בכוחות עצמו, אינו זקוק לסיוע ולא לעזרה כספית. אולי ברוח הזמן (יאמר לעצמו), באווירת הסביבה שמאז שינתה את פניה.

עבודת הקטיף היא כר נוח להרהורים, לחשבונות נפש, לפעמים לנבטי חרטה. עצים אינם עדים למאומה, גם אם יזעקו לא יישמע קולם. מסך שחוצץ ומיטיב להטמין. כולכם מעשה ידיי כידוע, ולכן מחויבים. לשער שכך גם את, אדם בתוך עצמו, לכן לא לעיתים קרובות מדי כאבת את היעדרם. או שמא נמנעת מלשתף.

דו שיח עם מה שצף בזיכרונו, היה יותר בהתחלה (סיפרה), בפנימייה, כשקיבלה ציון במבחן או כששיחקה בהצגה ומחאו כפיים. המחשבה, חבל שלא כאן בקהל, אלה הערטילאיים, שמות ללא פנים, לרוות מעט נחת מפרי גנם אחרי כל שנות הסבל. נחלש עם הזמן (שחה לו), וגם אופי הרהורים. יותר במישור השכלי שרק בהמשך נצבע כהרגשה. למשל, חישובי הגיל החוזרים, בני כמה היו כשהשיג הסוף, בוודאי לא למעלה משלושים פלוס (הוא). היא אף פחות, שלושים. צעירים שמותרים בליטוף אבהי על השיער.

לא לעיתים קרובות, כי מחשבה מהמוח, לא מהלב. הרי לא נפרדה מהם, לא זכור לה קיומם, ושום תמונה אמיתית. ממילא לא התייסרה על האובדן בעת שארע, ורק בדיעבד. משהו בוסרי בפיו, מריר ודוחה. מה הביאו לנסות לטעום מהפרי הקשה, שלפחות שבוע עד לסימני הבשלה. היינו מכרסמים קליפות עצים, נזכר בן הדוד מישה, ותפודים שלפנו מהאדמה הלחה, שפשפנו בבגד להסיר את החול, לעסנו ובלענו. בתחילה גרם לכאבי בטן, לשלשולים, אחר כך נראה שהתחסנו.

הוא גיחך, לא, לא ניסה לשוב ולחוש את הטעם. לשם מה. עיווה את פניו כאילו עדיין בפיו ופיזם בניגון יראים, הוי מרור זה שאנו אוכלים על שום מה.

גרסה דינוקתא, ולא חול, בפולין אין חול. רק בוך עמוק, מזהם, דבק בנעליים. אין כמלאכת הקטיף כר נוח להרהורים. הידיים נעות בלא שנדרשת נתינת דעת. אתה לעצמך ולכל מי שתבקש לצרף, להעלות מאוב. להחיות מתים, שיכול רק בורא עולם ולשוב לטמון.

אם מונע ממנה לשוחח עם אשתו. טענה במנגינה מתלוננת. כבר יותר מחודש שלא מצליחה לגרור לשיחה עניינית. בכל פעם קורה משהו או שסתם עייפה. תירוץ שמשמיע ותכף מגלגל סיפור שהכין מראש כדי לרצות. צר לו שזו תחושתה, כי באמת מנסה לסייע. ולגבי העייפות, עליה להבין שבעיה אמיתית, ממעטת לישון. לפעמים לא נרדמת שעות ארוכות ולא בגלל מחשבות או סיוטים, סתם שוכבת לצדו, ממתינה, עד שמפעילה את הטלוויזיה לצפות בשקט. כשכבר נרדמת, שבה ומתעוררת מקץ דקות. אדם זקוק לשינה, שש שבע שעות ביום, לפחות חמש. כבר נבדקה אצל רופא מומחה, רשם כדורי שינה וכשלא הועילו הציע אחרים. ובעצה אחת החליטו לחדול מאלה כי שום תועלת ורק התעללות במוח. טובי מקשיבה בחשד. חשבו שאולי לא די פעילה מבחינה פיזית. רכשו מנוי בברכה ביישוב שכן ומסיע אותה בכל יומיים לשחות. בגלל הסוכרת שהתגלתה אצלה. מחלה שהפכה לאסון עולמי. כבר למד עליה כל מה שאפשר.

מה.

שסותמת את צינורות הדם, מזה נמק שעלול להסתיים בכריתת רגליים, מזה עיוורון. מסתבר שפוגעת גם במוח, גורמת לבלבול.

המחלה היא שנזהר מלבטא את שמה.

טובי מקשיבה. סבתא שלה נפטרה ממנה. אבל מעולם לא העמיקה לחקור. הייתה זקנה, והרי צריכים למות מתישהו ממשהו.

גם אנחנו זקנים.

היא מתנצלת, לא התכוונה לפגוע. זקנה היא הגדרת מצב, לא גיל.

גם גיל.

כאילו בבת אחת, הוא מסביר, כי הייתה טיפוס פעיל, חובב טיולים, אהבה לראות עולם. כאילו על פי איזה קוד נסתר נחלשה, עייפה, נטולת יוזמה.

ואז במבט על הנערה שלידו, וכעין מידה כנגד מידה, את ההרהור שאולי מתחבר למה שהחלו רק לאחרונה, העיסוק בעברה שסולדת ממנו, לכן גם לא שמחה לקראתך.

חלילה שתיפגע, הוא אץ להרגיע, בטוח שללא קשר.

צלצול הטלפון בעת שהיה תקוע מול המחשב, והקולות ברקע, שיחה שמתנהלת בחדר אחר. אשתו. רחוק מכדי לפענח את הדיבורים. אולי עם אחד הבנים. אחר כך תספר לו מיוזמתה, מישהי שלמדה איתי בפנימייה, ומארגנת פגישה, הזמינה שנבוא. רשמה את השם והכתובת, הינה. אז נסעו.

לא סוג הבילוי שנשמע לו מלהיב, פגישות מחזור, אבל מבין שאותך מסקרן. צחקה, שישים שנה, תאר לך. (לא פגישת מחזור, קבוצה מצומצמת).

לאחר מעשה יסכם שתענוג קטן מאוד, כצפוי, מפגש הזקנים הזה. זאת בדרכם חזרה. ותמהה, ומה אנחנו. גם ההתלהבות לשוב ולהציץ בילדים של פעם, ומה צורתם מקץ שנים. בלויים, מעוותים, עם שכבת איפור שלא מועילה באמת. עמדתי מהצד והתבוננתי, לא, לא השתעממתי.

כי מכך חששה, מכיוון שלא הכרת איש. כמה שמות שהזכרת בהזדמנויות שונות, שלא קיבלו צורה של יצורים חיים. פתאום כאן לידו, ולא מעוררים התפעלות.

ציבור שרובו נשים. צורות גלגול מקשיש, שמנסות לשפר בעזרת משחות וגוני שיער. גם בקולות צוהלה. משוכנע שלא היו יפהפיות בנערותן, לכן למה כבר לקוות.

מצטערת שהתאכזבת, קנטרה, אנשים נמדדים לא רק בחיצוניותם. יודע, יודע. ולהוסיף את תרומתו העצובה של גורם הזמן. גם שבעצמה בקושי זיהתה. היו צריכים לנקוב בשמותיהם, כפי שפעם, ואפילו אז לא מייד. גם אותך התקשו, הוי, זו את, עכשיו הכרתי. להסיק מהם על עצמך, אז מה הטעם. והרי טען שלא השתעמם.

כי מיטיב להאזין מהצד, הרי יודעת, חומר לכתיבה. להצטמצם בפינתו ולהשתעשע במה שעובר בסך. למשל חילופי חוויות ישנות וטבלאות ההישגים. מי שלמד, ואחר שטיפס בסולם הפוליטי, והכי, על המשפחות שהקימו. קטנות מזו שלנו, עובדה שזכתה לתשומת לב, עוררה פליאה. הרי את היית היותר מוכשרת בינינו, את והנער שהפך לאחר שנים לאיש חשוב בממשל. התאכזבו מהישגיי, צחקה.

לדעתו, עצם ההשוואה מעוותת, כי מרקע שונה. מי היו, סתם ילדי עיר שנשלחו מבתיהם, ובסופי השבוע חזרו אל המשפחות. גם אם ילדי מצוקה, לא כמוכם, הפליטים משם. מי שהגיע מבית צפוף בילדים, עשוי להגיב במהופך. מה שאין כן את, שאולי תשאפי לתקן, להחזיר את שנגזל מהוריך. לאו דווקא ביודעין (הסביר), משהו פנימי שקוראים תת הכרה. לא זוכר שקיימו דיון בשאלת גודל המשפחה (שח לטובי), הילדים נולדו, ושמחנו לקראתם, כל הארבעה. עצם ההשוואה מעוותת.

ובשאלה, אם לשוב ולהשתתף בשנה הבאה, אם יזמינו שוב.

כבר נגמר הנוף הטרשי, התרחב הכביש וגלש לתוך מין יישוב עירוני, ספק שכונה ספק שיכון. בנייה דמוית כוורת, חמש קומות ושש. שורות של מרפסות, כל אחת, הגשמת חלום. של נמלים (הוא צוחק), אם יש כזה. לתהות אם משוחחות ביניהן, בשפה משלהן כמובן.

- מי.

- הנמלים.

וענתה שכל הזמן עסוקות, מחפשות מזון, ומתי ימצאו זמן לדבר. בלילה, אמר, בלילה חוזרות לקן וממתינות לבוקר, רובוטים קטנטנים שתוכנתו לעמול מבוקר עד ערב. לדעת אשתו, מצטופפות בקן ונחות, אולי מנמנמות בעמידה, צוברות כוח ליום הבא. ועכשיו נדמה לה שטעה בדרך, מרוב מחשבות מצחיקות, היה עליו לפנות שמאלה בצומת האחרון. הוא מתעקש להמשיך, הינה, כבר רואים את שער היציאה. (ובכן לא טעה).

אנשים חיים כאן. אולי אפילו מאושרים. דירה נאה וכלים נאים, מתכוון לשפע המכוניות. מקום שאי אפשר להתגורר בלי רכב. האם התבוננת בטור הצועד מן הקן ובחזרה, עשרים ושלושים מטרים של יצורים אחידים, שחורים, נושאים זרעי ירבוז ורגלת הגינה ושעורה. ובוודאי משווים את המטענים, של מי מוצלח יותר.

נחת.

עדיף לכנות שביעות רצון.

מפני שלדעתו שיחות של כלום, שם אצל חברתך (מה שמה), בייחוד בחבורת הגברים. סיפרו על טנדר שהיה מוכר לכמה מהם, על קלקול במנוע, ושהיו צריכים לצעוד ברגל עד ליישוב מרוחק. זיכרון שהעלה צחקוקים. על טיול שנגמר במנוסה מפני הגשם ואיך נרטבו עד לשד עצמותיהם, שכב חולה שבוע שלם. אחד ששמו ביני, שמתקיים מהובלות (לא היה ביני בכיתה, היא אומרת, אז כנראה בחיר לב של אחת מחסרות החן). גרוטאה בצורת משאית, לא ממש פרנסה, בייחוד אם מחשבים את ההשקעה, את המוסכים, אבל אדם צריך למלא את ימיו. על כך הסכימו, חקרו על מיני עסקים ועיסוקים, ולגמו מהבירה שהגיש המארח. לשד עצמותיהם, נזכר, ביטוי ספרותי.

הבעלים של חברותייך. לצידם ישב והאזין. לא, לא השתעמם.

העיר הערבית הזאת טיבה התמלאה רמזורים מאז ביקר בה. זמן רב, חמש עשרה שנים לפחות. גם צמחה באורך, נוסעים ונוסעים ולא נגמרת. יכולת לעלות על הכביש המהיר. היא קצרת רוח, תשמח אם יגיעו כבר הביתה. עכשיו מאוחר להציע, ולא חיסכון ממשי בזמן. מעדיף את המסלול הזה, לדעתו קצת מקצר.

אירע בטרם נכנסת לחיינו, שח לנערה, להבין שהקדימו לחטט במה שהיה בעבר.

עניין לוח הזמנים. טענת טובי שניסתה לכתוב סיכום מייד לאחר המפגש הראשון, והתברר שמלא סתירות. מתי החל, לא לפני ארבעים ואחת, כלומר בת שנה (על פי תעודת הזהות). את מות האם תארכה בארבעים ושתיים, אפילו קודם, (לא, לא קודם), צירוף שנראה לה בעייתי. לדעת המומחים, זיכרונות ראשונים מופיעים רק לאחר גיל שלוש. לכן נדמה לה שנכון להזיז בשנה לפחות. המשימה שקיבלה על עצמה מתבררת כסבך שלם שבהחלט עשוי להפוך לסיפור, עם עדויות של נוכחים, ניתוחי מצבים והשלמות סבירות. מה שנדרש, תאריך בסיסי אחד, אחריו יאורגנו כל האירועים על סקלה מוסכמת. אשתו אומרת שמתחילה לחרוד. חשבתי ששיחה אחת וגמרנו, מתברר שמתכוונת למשימת חיים, ומה פשר החקירה הזאת שקיבלה על עצמה.

האיש אומר: אנגל זה מלאך, קיבלנו מלאך.

זה בגרמנית, ארץ מוצא הוריה. מעלה בזיכרוננו אחד נוטמן, שותפו לחדר במעונות הסטודנטים. פתאום צץ בזמן שקטפתי את מכל הארד, הוא והחוק שציטט, משהו בפיזיקה.

(מהבעת פניה ניכר שלא הבינה).

(ארד זה שם של זן אבוקדו).

זיכרון ילדותה הראשון התייחס לאירוע הנטישה. לדעת טובי, כנראה לא מקרה חד פעמי, אבל נחרט עמוק בראשה מפני שמפחיד. תינוקת שמה כבר מסוגלת להבין, את הסתתרי כאן עד שנחזור, לא לצאת לשום מקום, לא לצאת החוצה, לשבת בשקט מוחלט, ונחפזו להסתלק אחוזי בהלה. האם יחזרו בכלל. להתכווץ בפניה החשוכה, להשתדל שלא יבחינו בה, שלא תתגלה. ודווקא כשפקעה סבלנותה, כשנמאסה עליה הרביצה, אולי גם נתפסו שריריה מהשכיבה הלא נוחה בין השקים והקיר, דווקא אז הופיעו הזרים. משהו שכרוך בלוח זמנים משלו, תטען טובי, לוחות זמנים הם חלק ממשוגותיה.

(בן השכנים ביטא את שמה בדגש באות ב"ת. טובי אנגל. מין כינוי חיבה כנראה, עיוות של טובה).

מעריכה שהיו כמה וכמה מקרים, אבל רק הראשון נחרת בזיכרונה. אולי בגלל התפרצות הזרים, תנועתם הנמרצת, והמהפכה שהותירו אחריהם. אולי משום שבהמשך כבר הייתה למודת ניסיון, צפתה אל הדרך לראות מי מתקרב, ואז בזריזות אל פינת מסתור. נס לא קורה פעמיים. זו כמובן השערה, כי כאמור לא נותר רושם בראש הזעיר. בוודאי עצמה עיניים עד ששב השקט, גיחכה טובי.

(ארד הוא שמו של זן אבוקדו שבדיוק עסוק בשיווקו. לא טעים במיוחד, אבל פורה. רוב הקונים אינם מבחינים בהבדלי הטעמים).

בהמשך כבר נטלו עימם. אולי בזכות ההתעקשות של אחיה. בת ארבע מסוגלת לצעוד ברגליה מרחקים ניכרים, וכשצריכים לחצות מים מרימים על הכתפיים. האחריות עליו. על פי חשבונה, כבר היה לפחות בן חמש עשרה, והילדונת קלת משקל. קלה תישאר כל חייה.

לא רק בגלל התזונה.

טובי ציינה את האירוע כאחד שהוא עובדה. זכור לה שהועלה גם במפגש עם בן הדוד מישה. נראה שהרשים, נחרט במוחות. אולי להוסיף קצת בשר, לתאר את כניסת הזרים למחפורת בהמולה הנובעת מחששות. עלול לארוב לוחם מזוין, יקצור באש את הבאים. לכן בתנועה צבאית, מה שקוראים מלחמה

בשטח בנוי, קפיצה פנימה ותנועה זריזה בחצי סיבוב עם הנשק הדרוך וכפיפה, עד שיתרגל לאפלה. אחר כך בדיקה בפינות, בעיטות בערמות המצעים, הוא ומי שבא בעקבותיו. הינה. תינוקת חיה מציצה בו מפינתה במבט חרד, שותקת. שנייה, שתי שניות, שלוש. הוא מכריז, יש פה ילדה, והאחר העונד על זרועו דרגה מתקרב להציץ. נלך, הוא אומר לאחר מחשבה קצרה. לא פגעו בה.

להודות על האמת, הקשר בין זיכרונות ויחסים סקרן גם אותו. אח ואחות. תחושת האחריות שלו מול הרגשת התלות שלה. הנה יהרהר בקול: האם הפקידה אותה אימם בידי כשחשה שקלים כוחותיה, ושמה להפך, הזהירה מהסתבכות. לחשב את מיעוט הסיכויים, בוודאי של הקטנה. לכן מוטב בשיקול דעת מפוכח: דאג לעצמך, לפחות יישאר אחד. מה יודעים אנו על רגשותיה, מחשבותיה, מצב רוחה. גם לא על צלילות דעתה בטרם עברה מן העולם. מאידך, הינה שניכם. אותך הרי מכיר היטב: רגישה, תמימה, מוסרית (הם צוחקים בצוותא). לגביו המידע פחות, אבל קיים. מחיבוריו, מעדויות שכתבו רעיו, ובעיקר מיוזמתו האחרונה שעלתה לו בחייו.

מכאן, קביעה לאחור: לא היו ולא נדרשו הנחיות. הביני, הסביר לטובי את הצבעים אפור ושחור ואפל. בוודאי בלילה קודר של חורף ליטאי. על האם להסתלק סוף סוף, כי יותר אינה יכולה. לדעתו, אין שאלה בכלל אם חילקה הנחיות, או בחרה להקטין ראש ולהיעלם בשקט. מי יבוא בטענות אל אישה גוססת, ועד כמה אכפת מתינוקת נוספת, אחרי כל כך הרבה פגרים שנותרו פזורים בכל מקום (גם בקרב משטרת צמח נותרו פגרים לפני שנאספו). נשאר החינוך (בבית, האם היה), ומטען שנושאים בתאי הגוף. קל לדמיין את עיני התינוקת נישאות אל אחיה הגדול.

בדאגה מנטישה, בחרדה, אין לדעת, אבל תמיד בשקט. טובי צריכה לחפש את דרכה בזהירות. תגיד: כנראה הסתבכתי. קודם לעצמה (בביטויים של תחושה), אחר כך לאימה יולדתה (אבל בנעימה קלילה, כדי לשתף, לא כדי להפחיד). וזו תיעץ: רק אל תאבדי את הראש. הרפתקה שתהיה כנראה ארוכה ומורכבת משהתכוונה. גם שונה. התכוונתי להתמקד בך, תסביר למושא חקירותיה, ופתאום הבנתי שדווקא אחיך הוא הדמות המסקרנת. אפשר גם מסקנה הפוכה.

מתחיל בהערת אגב, שעניין של מזל. משפט סתמי שכאילו בניגוד לסטטיסטיקה, מה שקוראים הסתברות. המעצר בקפריסין שדחה בלא מעט חודשים את ההשתלבות בכוח הלוחם. הביטי בתאריך, ונפי ממנו שבועיים. כך כשאין מזל.

לא עניין הגיל, עשרים. המון חללים בגיל הזה, ורבים אף צעירים יותר, שמונה עשרה ואף פחות. גם ביטויי הצער על שבטרם טעמו את החיים, את ההנאות. תמיד מציינים אהבת אישה. לא זכו לאהוב אישה. עשרים שנים שנדחסו בתוכן בעיקר אובדן וסבל. בסוף מה. גם אופן הסיום. האמת, אין את מי להאשים, קרב חסר היגיון, לא חסרו כאלה. עליה לדעת שכרבע מחללי אותה מלחמה היו פליטי שואה כמוהו. חסר משמעות אם תוסיפי לאותם שישה מיליון, וכאן אולי הביאו להכרעה במאבק. לא המוות שלו.

יותר מרבע, שלישי. טובי אינה יצור רגשן. אדרבה, חשיבתה הגיונית, מעמיקה, כזו של חוקר מדעי. לכן שאל אותה המורה המלווה על הבחירה הזאת, ומה לדעתה מייצגת. מפני שאם זו סתם אפיזודה, חבל על המאמץ. כך טען המורה אברמוביץ. עליי להרהר בזה עם עצמי, התלבטה טובי.

מדען אינו מכונה, לא מחשב. נדרשת אומנם חשיבה הגיונית, הסביר אברמוביץ, אבל אין די בכך, ויש לצרף אינטואיציה. גם מזל לא יזיק. את זה לכיתה בנאום התדריך. אברמוביץ זה אבירם, אותו אדם. אחד שמיטיב לנסח, מדבר לאט, ומכיר בערכו. בתי הקברות מלאים כאלה, יצטט האיש שלנו. שותפו למגורים במעונות הסטודנטים, נוטמן, הוא אחד מהם. עכשיו יספר לה עליו כיוון שמשלכם.

הקרב בצמח החל בכיבוש בניין המשטרה. ריכזו כוחות, התגנבו, הצמידו מטען, פרצו וכבשו. היו קורבנות כמובן, במספר בר עיכול. גרעין העולים שזה עתה הגיע ארצה ונשלח מייד לקיבוץ הצעיר (שער הגולן) נתבקש לצרף לכוח שלושה מחבריו. הטילו פור ויד המקרה לא הניחה את דעתו של מי ששימש מזכיר הגרעין, יהושע קרמר (כן, האח שלה, הרי בו אנו עוסקים). לדעתו, אחד מהשלושה היה בלתי ראוי בשל נתוניו, לכן התנדב להחליפו. בכך נגמר החלק הגלוי בקורותיו. הקרב הסתיים בכישלון וביותר מחמישים חללים, מרביתם מבין הנסוגים (בפקודה) תחת אש הסורים דרך שדה הדגן שחצץ בין צמח ודגניה. גופותיהם נרמסו בשרשרות הטנקים ונרקבו כמה ימים בשמש הקופחת בטרם נאספו ונטמנו בקבר אחים.

(נרמסו במכוון). מי יודע. האיש קימט את מצחו כשניסה להשיב לטובי על שאלתה. בוודאי היו שנהרגו מייד, ואחרים גססו לאיטם, התייסרו וחיכו למוות הגואל. עד לתום הקרבות לא התפנה איש לחפש את הנפגעים, ובאשר למחשבות שאולי חלפו במוחו של בן העשרים ברגעיו האחרונים, הרשות בידך. טובי חשה סחרחורת והתיישרה על הדשא. מוטב אילו מת מייד, אבל די בחלקי שניות כדי להעלות את פני אחותו שפגש לפני ימים אחדים במעון המבטחים שאליו הגיעה. אזי השתרר חושך.

יצור קטן קומה, עגלגל ובעל עור שחום. ואיך מתחבר לשם נוטמן שאולי מעיירות ליטא או פולין. מבוגר לעומת שאר התלמידים שהיו ברובם צעירים, מייד לאחר השירות הצבאי ובראשית דרכם. אדון בר אדון ממזכירות הפקולטה ניסה לחסום את קבלתו, משהו שעלול לכער את הגינון לטעמו. חבל על המאמץ, לא בשבילך הלימודים האלה, לא לפי כוחותיך, לא לגילך. גם בגלל תעודת הברגרות האקסטרנית שלא הצטיינה באיכותה, ובעיקר בשל רשעות האופיינית לעבדים כי ימלכו. איזה מין גרמני אתה, התעלל בר אדון, בעודו מעיין בטופסי ההרשמה, הבט בראי, לא מראה של בן הצפון. את זה שח לנו מקץ זמן, כשנמחק כל חיור לגבי כישוריו. התגלה כעגלה מלאה (כמאמרם), חריף ובקיא, בור סוד שאינו מאבד טיפה. חייו התנהלו בין אולמות הלימודים, הספרייה והמעונות, כך שבעה ימים בשבוע, כולל שבתות וימים טובים. גבר מקשיש ובודד השקוע בספריו, ואין די לו בשינון ההרצאות. מרחיבן בעזרת חומר שהמליצו המורים ברשימות ביבליוגרפיות. למצהלות לגלוגינו לא נתן את הדעת, או שהסביר שהנאה בעבורו הירידה לעומקם של דברים, אם מבינים את הביטוי. לפעמים היה מרים את פניו מהניירות, ומתערב בוויכוחי שותפיו למגורים. לא בשל הקולות הרמים, שאי אפשר שלא הפריעו, אלא בגלל שימוש שעשו במילה בלתי ראויה, או בגלל שגיאה צורמת בשפת הדיבור. שלושה ימים, שלוש עגלות, שלושה עצים. ילידי הארץ הזאת ואינכם רגישים לעושר שפתה. וכאן יפתח בהרצאה על לשונות תרבות אירופה שאינן מבחינות בין המינים. קל יותר, כמובן, ואולי מקצר, אבל בלא הוד והדר. יעיל לעסקים, לא לשירה. אגב, מוטב לכנות פזמון או זמר, הרעש שאתה לא חדל לזייף מבוקר עד ערב. את זה למי שזווג לנו כשלישי, יעקב ברוש.

ברוש הוא שם המשפחה, מנכבדי המושבה הצפונית ההיא, המפורסמת. כך כשהתייצב בדלת חדרנו לראשונה, שומט על המיטה החשופה תרמיל גב כבד ומותח איבריו. את המצעים יביא מחר, לילה אחד יסתדר בלעדיהם, עדיין קיץ. חלץ סנדליו והטיל עצמו על המזרן המוכתם. עבר עליו יום מעייף, לכן יירדם מייד. כבר ישן במקומות נוחים פחות. ובעודו מגרד בין אצבעות רגליו פיזם לעצמו שיר בלתי מוכר על הנערות הפרוצות והדוד.

בוודאי לא תאמיני, גיחך אל טובי. אבל אי פעם גם אנחנו היינו צעירים.

עכשיו עליה להציץ בנמלים הללו, הרוחשות סביב קינן לרגליהם. כמו יצאו ממפעל ייצור תעשייתי, שיא של אחידות, כלומר שכלול.

כלל לא שמה לב שניצבת על שבילן, ומטפסות על נעליה. אולי כך בעינינו, ניסתה לחלוק תוך שרוקעת להרחיק.

והסביר שרק לצורך ההשוואה. אותם צמד שותפיו למגורים, כאילו נבחרו משני קצות הטור. שוני קיצוני במראה, ולא פחות, במה שבפנים. יעקב ברוש, אחד שספק אם פתח ספר מימיו. מעניין לאן התגלגל עם השנים. בן גילי וסביר שעדיין חי ונושם. אולי אימץ שירים חדשים, כלומר פזמונים (וצחוק).

לגבי נוטמן, הדעת נותנת שכבר עבר לעולם שכולו טוב.

ולמה נזכרת בו.

נדמה לו ששיחתם מתארכת מעבר לראוי. כל מיני חריצים בקרקע שיימחקו בגשם וחדשים יצוצו במקומם. אדם טורח כל חייו, אינו חדל, גם אם בעיני המתבונן מהצד, אפור ועלוב. בסוף ייטמן באדמה ודי, היה ואיננו. כמה כוחות בוזבזו לריק בלי שיייותר חותם. עליה לציין זאת בסעיף הסיכום, הינה כך: תינזקת רזה, שחרף כל הסיכויים נותרה בחיים, עברה טלטלות ואירועים וחוויות שדי בהם למלא דפים רבים, הינה הם בקצרה לפניכם. מי יגיד לשם מה, ובמה עדיף על מנתו המקוצצת של מי שלא זכה (למשל אחיה), או על מי שלא נולד כלל. האם כדי שאחת, טובי אנגל, תוכל להוסיף שורה בדף קורות חייה. הינה את שותקת. אפרים נוטמן, או אפילו יעקב ברוש. גרגירי אבק. דיינו להיום.

את שאפשר להסיק מתכונות בני הדורות הבאים. זאת רק לגבי אשתו, מפני שלאח היחיד לא היו. יש לנכות את מה שברור שמקורו לא בה אלא בכ, אותה פגיעה מוחית שהשם שלה דיסלקציה (למשל). גם צדדים חזותיים, מראה פנים, מבנה גוף, צבע שיער ועיניים ולהקפיד על מרווחי ביטחון. טובי נוטלת על עצמה את ההולכה, מכיוון שאבחונה נקי יותר, אובייקטיבי, גם תכליתי. ראשית, העדינות, צורת ילדה גם בעת הזאת. והחיוך הנעים שמעלה חשד שאף פעם לא יתפתח לשאגת צחוק. שקט גם הדיבור, האם צודקת.

האיש משתהה לרגע, מעביר את ילדיו בדמיונו, אכן שקטים ממנו. ובינוניים בקומתם.

אנשים משפחתיים כולם, טובי מציצה בו כמבקשת אישור. מה שאי אפשר לפחות לגבי הבן הצעיר, כי טרם מימש את אבהותו. אפשר על פי יחסו לאחייניו, בדיקה שתוליד את המחשבה על דמיון אפשרי לדודו, אף שלא זכה להכיר. הרהור מעניין עלה בראשו. טובי ממתינה שיפרש.

מין פעילות אופיינית, הוא אומר, עשייה שקטה אבל שיטתית, מתמדת.

עליו לפרש לנערה, ובתוך כך גם לעצמו. דבקות במטרה, אבל שונה מזו שאולי מאפיינת אותו עצמו. חש שלא היטיב להסביר. הוא סוגר עצמו במין מסך דמיוני שמוליד התנתקות המאפשרת התעמקות בשאלה. נראה שאפיין את סוג האתגרים, הוא מחייך אל עצמו: קטנים.

טובי אינה מסירה את עיניה, ממתינה שימשיך. מוטב יוזמות קטנות, לאו דווקא אתגרים. למשל, ארגון טיולים בוואדיות מדבריים או מרוצי חצי מרתון. פעילויות שמחייבות בחינת מסלולים, ריכוז מידע על מזג האוויר, דיווח לרשויות.

יזמות חברתיות קטנות, לא אתגרים (מושג שהוא שומר ליעדים נשגבים יותר). לתייק את השניים באותה משבצת, הדוד ואחיינו, בן אחותו, עשייה שאינה ברומו של עולם ובכל זאת ראויה. לא עניין הממדים אלא אופי הפעילות. כזה שיוגדר חיובי, תורם לציבור צנוע, לא מהלך בגדולות. אנשי פינות, הוא יוצר מושג המתחבר לו עם פינת המסתור של הילדונת במעמקי המחפורת שהשם שלה זימלנקה (מילה שהתאמץ להיזכר ופתאום צצה). לעולם לא נדע, כי הזדרז לעבור מן העולם. בכל זאת, סביר שבגדר פעיל מקומי מסור, מזכיר פנים או מרכז ענף, חבר קבוע בוועד הקיבוץ. לזכור את הגיל, ומה כבר יכול במעט שנותיו, בכל זאת שימש מזכיר קבוצתו. זימלנקה. בית גידול שבקושי ניכר. עיניו מרחפות במרחק.

רשמי את סדר המאורעות: שנת הלידה, ארבעים (כלומר לאחר פרוץ המלחמה). עיירה בשם מולודצ'נו. שם הילדה מקורו בסבתא מצד האב ואפשר להטותו למתכונת של חיבה על פי הזמן והסביבה: מריאצ'קה, מירל'ה, ולבסוף מירי. בתעודת הזהות כתוב: רוסיה, כלומר ברית המועצות, אבל היום זו בלארוס, ואז: פולין, מחוז וילנה. גבולות משתנים בלי לגרור עימם גם את מראה הנוף ודייריו. אח יחיד הגדול ממנה בשתיים עשרה שנים, יהושע. עם הכיבוש הגרמני שבה המשפחה לעיירת האב קורניץ הסמוכה, בוודאי כדי לחוש יתר ביטחון. האב נרצח בשלב מוקדם יחסית, על פי הסיפורים: בתוך חבורה שקובצה בבית כנסת (או אסם) והועלתה באש. האם נמלטה ליער סמוך וחיפשה מקלט בתוך חבורה יהודית ובה כמה דודים וקרובי משפחה. הם חיו במחפורות, חיפשו מזון בכפרי הסביבה ונהגו להימלט לביצות כשתרו אחריהם הגרמנים ומשתפי הפעולה הפולנים (או שמא ליטאים). בשלב די מוקדם חלתה האם ומתה. נותרו הילדים שבאורח פלא שרדו עד בוא השחרור (סוף ארבעים וארבע או תחילת ארבעים וחמש. האח שהיה כבר כבן שבע עשרה נשלח לאורל ללמוד מקצוע ואת אחותו הכניס למוסד יתומים פולני. מהמוסד נאספה על ידי השליחים הישראליים שליקטו ניצולים. קבוצת הילדים שאליה צורפה עשתה את מסעה מפולין לישראל דרך גרמניה וצרפת. מנמל מרסי בספינה לחיפה (לא, אינה זוכרת את השיט הזה) וכאן למוסד הנוער הדסים. זאת בארבעים ושבע. כל ההיסטוריה בעמוד אחד.

האח שב מאורל לפולין, חיפש ולא מצא את אחותו (בוודאי הוסבר לו מה אירע לה), הצטרף לגרעין צעירים במסגרת תנועת השומר הצעיר, שבו מילא תפקידים שונים. הקבוצה העפילה לארץ, נלכדה והוגלתה לקפריסין, וערב הקמת המדינה הגיעה ארצה ונשלחה לקיבוץ שער הגולן. בתוך ימים אחדים נהרג בקרב צמח. הרי לך תמצית הסיפור (כך לטובי שרשמה מילה במילה).

הינה מעט על המורה הזה, אברמוביץ. לכנות, היוזם, מפני שהציע את רעיון המשימה האישית, בתנאי שעומד בהגדרות של תרומה והיקף עבודה. אפשר להגדיר בדרכים שונות את המושג תועלת, לשאול למי. עניין אחד, ליווי ילד בעל מוגבלויות במסע השתלבותו בחברה (למשל), עשייה בעלת אופי מעשי, ואחרת אם מנסה להאיר פרק אפל בתולדות אדם או קבוצה. מה ההבדל. הבדל רב, כי תרומה של ניירת, בלי בשר (או חומר, או לבנים). עשויה להיטמן במגירת ניירות בלי להותיר חותם. התייחסות לאירועים מן העבר מתחברת למקצוע ההיסטוריה (שמלמד אברמוביץ), לכן בכל זאת עשויה להתאים לרעיון, בתנאי שייבחר נושא הקשור בחומר הנלמד. היו ויכוחים, אף הרמת קולות. והניח להם להיסחף, בתנאי שיתנהלו בצורה מכובדת. אין השעה דוחקת לו, מוכן להקדיש לדין כמה משעות המחנך, משמע, לדחות כל התחלה מעשית עד שתימצא נוסחה מוסכמת. יידרש כמובן גם אישור מגבוה, מהמיניסטרונין שעל החינוך. תלמיד בשם גרינשפון ביטל בגלוי, מפני שכמה הרווח המרבי, עשרה אחוזים או פחות. זה מתוך הציון הסופי, לכן אם בכלל כדאי כל הטורח.

עניין גדול, גיחך צדי גרינשפון.

לדעת אברמוביץ, לפעמים אחוזים אלו הם ההבדל בין הצלחה לכישלון, ולא כל עשייה חייבת להיבחן במאזני עלות תועלת.

יש לגרינשפונים חלק בטחנת קמח בחיפה, שותפים בכירים במפעל. לכן כשאומר, עניין גדול, מבקש אולי לרמוז שכל סיפור תעודת הבגרות חשוב למי שמנווט אל קריירה פקידותית, ומשכורת צנועה בצדה. משכורת. עשרים שנות עבודת פרך עד שמסתיימים תשלומי המשכנתה. זה במקרה הטוב. על כך תהה דני פרל בקול, ביקש לדעת אם מתכוון להקים משפחה, ואיך תיבחר המאושרת, בבקשה פרט את הקריטריונים. היו צהלות צחוק כשהסביר שסתם הרהור פרוע, ולא חייב להשיב כמובן. עושר שמור לבעליו (ציטט פרל), ולמה שיתחלק עם מישהי, מורה, מנהלת חשבונות קטנה או סתם פקידה. אז הינה התשובה של צדי: גם אימו מהתחום הזה, גננת עם תעודות, ולא זכור לו שעבדה יום אחד לאחר נישואיה.

עד להיכן הידרדרתם, התערבה טובי.

אם יתחתן או לא (ביארה לאיש שלנו), בוודאי לא עם שכמותה. אלה הרי מודדים את אורך הרגליים, או לחילופין את חשבונות הבנק. לכן הציעה להשאיר את הצעת המחנך למעוניינים. כל בקשה תיבחן לגופה.

זו דעתה.

אברמוביץ הוא אבירם.

כל שם שמילת אב בראשו הוא תרגום לאבן בשפת בני ערב, שכנינו. אינה זוכרת איך קרוי בנו של המורה שלה להיסטוריה, אבל בטוחה שלא רם. זאת כהערת אגב.

כפועל יוצא ניסחה (אחר כך) את בחירתה על דף (שנותר ברובו ריק), והגישה. לא רשמה שמות. יש במועצה מישהי בשם יונה המופקדת על פעילויות לטובת שרידי השואה, או איך שמוגדר התפקיד.

אצלה הרשימה. כך התגלגלה אלינו. הדגישה שדווקא מפני שמצניעים את הקשר לאירועים הנוראים ההם.

(זו אשתי, לא אני).

המורה אברמוביץ ביקש ביתר פירוט. הוא השפיל את עיניו, וכאילו מציץ בדף שלפניו, הרהור כאילו אל עצמו. שם העיירה, ואיפה ממוקמת. סיפור על הקהילה, חייה לפני ובתוך, תוך הרחבת האירועים בעת הכיבוש. גם לפרט על המשפחה, במה עסקו, כמה נפשות (קודם מספר הנפשות ואחר כך במה עסקו), מה נותר. וכמובן, סיפור השנים ההן ביער. הסיפור האישי אומנם חשוב, אבל הרקע ההיסטורי חשוב לא פחות. היסטוריה היא סיפורה של חברה. אפשר להדגים באמצעות תולדות פרטים, בתנאי זה. מינימום עשרה עמודים מודפסים.

הצחיק אותה. בכוונתה להאריך ככל שיידרש. אם תקדיש שעה ביום, יצטברו עשרות, לפחות שבעים או שמונים. לדעתה, יש ללכת בשני צירים מקבילים: הרקע הכללי, המשתלב לסירוגין בסיפור האישי. כבר שוחחה עם בני הזוג, האישה הזקנה שהיא נושא העבודה, והבעל שישמח לסייע בריכוז חומר, והפחת חיים בזיכרונות.

(היה עדיף אילו כינתה: קשישה).

לא אמרה: לסייע בכתיבת הזיכרונות, ובוודאי לא בשחזורים מהדמיון. חששה מהתנגדות מוחלטת, כזו שתהיה ללא פשרות (עובדות, רק עובדות). היא גיחכה. האיש שלנו קימט את מצחו, לבסוף קרץ. בסדר, נחלוק סוד.

מאוחר יותר תתוודה שמבין, כלל לא העלתה על דעתה עד כמה גדול עתיד להיות חלקו, וממש גניבה ספרותית. והוא ירגיע שהכול כשורה (כבר אמר זאת), נותן בלב שלם. התברר שנשארה יחידה, לא הצטרפו נוספים, והייתה צריכה להתחנן שלא יחזור בו ויבטל, המחנך הזה שלה. כל הטורח, הגשת בקשה ולפרט נימוקים והערכת היקף הליווי (לפחות עשר שעות הדרכה). נשמע חסר פרופורציה בעבור תלמידה אחת. האם אין מתנדב נוסף.

האיש אמר לאשתו: היינו צריכים לצאת למסע מוקדם יותר, כשעוד חיו העדים האחרונים. חבל. וענתה שעדיין לא מבינה למה התחיל (פתאום) לחטט בזה. כל השנים השתדלתי למחוק, מה ייתן ומה יוסיף. אנשים טוענים כך ואחרת, ולא בהכרח מתכוונים באמת. למשל, האם לא סקרנית לדעת איך נראתה אמך, ואיזה מין בן אדם הייתה. האם קראה ספרים ועל מה נסבו השיחות בין בני הזוג. איזה זוג. הוריה כמובן. איך הכירו (האם בשידוך, שירות צבאי הרי לא היה שם, וכנראה גם לא לימודים גבוהים), ולמה מרווח השנים הגדול בין הבן והבת. האמת, שלא צצה אצלי אף פעם השאלה הזאת. לא הטרידה. הינה לך.

אנשים מעירים מתוך נימוס, אמרה, רק יתרחקו וכבר שקועים בענייניהם. גם אוהבים לרחם, מעלה את ערכם בעיני עצמם שכאילו מוסריים. לא זקוקה לזה.

אבל יש גם צדדים מעשיים. למשל ענייני תורשה, מחלות חבויות. כמו להיוולד מתרומת זרע (-) המחלה הזאת, סוכרת, אם בגלל הנסיבות או גנטית. - למה אכפת. - בגלל הילדים).

אילו החל באיסוף עדויות לפני עשרות שנים, כשעוד נמצאו האנשים. למשל הדודה היא, בתיה, שהכירה וכנראה לא התלהבה מגיטתה. כן, גיטות, אחות האב ואשתו הן גיטות. בוסיה, לא בתיה.

כן, זו. שתי נשים צעירות, אימהות לילדים קטנים. האחת נמוכת קומה, את זה ראינו, והאחרת כנראה גבוהה, על כל פנים גבוהה מבעלה.

אולי היו ילדים גם לבוסיה, רק אולי, פתאום הפך אצלך לוודאי. כבר דשו בנושא.

לצורך התמונה, הסביר, להוסיף צבע לציור המטושטש. גם לפרש את ההמשך שנמנעה מלהביא נוספים.

גם זו הנחה שלך ובלתי מוכחת, יכולת לשאול ביותר מהזדמנות אחת.

לכך התכוון שכשטען שאיחרו לגלות עניין.

בטלוויזיה חזו את מזג האוויר במקומות שונים בעולם. במוסקבה קר אבל לא גשום (בין אפס למינוס שתי מעלות), במדריד עשרים עד עשרים ושבע, ובערך כך גם בניו יורק. כל יום הם מספרים זאת, לא ברור למען מי. יכלו להוסיף גם את מולדצ'נו, או לפחות את וילנה. בעברנו, כן, ולמען עוד כמה שעדיין נותרו. וכשלא הבינה הוסיף, כדי שנוכל לדמיין מה צפוי לנו מחר.

מה צפוי מחר.

נשוב ונעלה באוב את הסיפור שלך.

אתה תעלה.

בהבעה של מורת רוח. מוטב נצפה בחדשות.

הדרך שלה להשתיק, ואיך, בעזרת תמונות הנערים המתפרעים בירושלים. אחר כך את תמונות התינוקת חיה זיסל שנדרסה למוות, וסבה שדיבר בבכי כבוש, לא מצליח לעצור בדמעותיו. סדנא דארעא. זה בארמית, ומיהר לפרש, שכמו להימלט מהפח אל הפחת. מי היו השכנים שם, פולנים או ליטאים, ואלה כאן לא טובים מהם. היו טובחים בנו אילו יכלו. הצעירים המתפרעים כיסו את פניהם, זרקו אבנים והציתו פחי אשפה. מדי פעם בפעם פרצו קדימה ונהדפו על ידי השוטרים. גיבורים גדולים, יודעים שלא צפויים להיפגע, וכך זוכים לתהילה בלי סיכון ממשי. היו צריכים לתפוס ולא לשחרר בטרם ישלמו ההורים קנס גבוה מאוד. בכל מקום אחר בעולם היו שוברים את עצמותיהם.

את זה הורה לעשות ראש ממשלה אחד.

האם את זוכרת איך טיילנו בערי הגדה לאחר הניצחון, כן, בששים ושבע, ואיך היו כנועים וחנפים, אחוזי פחד מכיוון שאימצו את הצפוי לנו אילו התהפכה התמונה. הוא פלט מילת גידוף. עליו לבקש מטובי למצוא חומר על השכנים הליטאים, על ההתנהגות שלהם, ושרק חיכו להזדמנות. מעט סיפורים שמע מפי האישה הזקנה כשביקר בביתה. סיפרתי לך.

בסדר, לא כולם.

רוצחים שם ופה. ואין צורך לדייק בזיהוי. כעין צבע רקע למציאות, וכמו האקלים והביצות והמחלות. שחקני משנה, אמר הגבר, חשובות רק הדמויות עצמן, ההתנהגות שלהן, מה חשבו ועשו או היו עושות אילו נקלעו למצבים.

זו דעתו.

בספר תיארה האישה ההיא איך חיסלו הכפריים את הבורחים, בייחוד את חסרי הישע, נשים וילדים שניסו להימלט ליער. לפעמים הזמינו הביתה, כאילו להסתיר, בואו תנוחו, תאכלו, ואז הזעיקו את הגרמנים. היו זוכים בראש סוכר בעבור כל יהודי.

שוב, לא כולם, העירה.

נכון, לא כולם, וגם הסיכון למי שהסתיר. יכלו לשלם בחיי בני משפחתם, לכן בסדר, מהר לאסם, בתוך הקש, וכשיִרד החושך תסתלקו. כך היותר אנושיים.

(מה זה ראש סוכר.)

הוא הרכין ראש אל תוך מחשבותיו. ראש עיריית ירושלים דרש פעולה נמרצת להחזרת השקט, אי אפשר להמשיך כך, לפחד כל הזמן. אנשים חוששים להשתמש ברכבת הקלה העושה את דרכה במטר אבנים ובקבוקי תבערה. דמייני את התמונה, אמר לאשתו, לילה מושלג, חשוך לגמרי, קור נורא, וזו נוטלת את הפעוטה בזרועותיה, קוראת לשני, בוא נלך, ומתחילה לצעוד בין שורות תפוחי האדמה, מדי פעם בפעם נתקלת באבן. כך מתרחקת מהכפר. חיוך מר של הנהון על פניו, כי נכשלת בצמחים, ועד שמתרגלת לאפלה, מבחינה בצללי עצים בודדים. היה טוב אילו מצאה פינת מסתור עד שיתחיל להאיר, אבל אין. שריקת הרוח נענית בבניחת כלבים מאחוריה, ופתאום תעלה או בור שלא הבחינה. איפה אתה, היא קוראת לילד, מחבקת. קור דוקר, כבר עדיף המוות.

בהתעשתות של ייאוש היא הופכת פניה. תשוב בגנבה לאסם ושם יתכווצו יחד חבוקים עד שיתקרב הבוקר. ובלבד שלא יבחינו הכלבים. הינה כך, רטובים ורועדים (חש שקיצר מאוד, הרי כל צעד הוא עינוי, סבל). שקט, היא לוחשת לילד, תחניק אותו, את השיעול, ומכאן בזהירות, כן, מלמטה, מהפרצה הזאת.

אולי די, מבקשת אשתו, אתה ודמיונותיך. הרי ברור שעשו בקבוצה, בחברת בני משפחה נוספים, דודים. בוודאי בשלבים, קודם אחד הגברים יצא לבחון את הדרך והתנאים וחזר כדי לקרוא ולהוביל.

הקריינית מדווחת על אישה ירויה במכונת בלוד. אם לשישה. חקירת המשטרה רק החלה. בעבר עסק בפיתוח העיר הזאת, גיבש תוכניות שיקום, לכן לא נזקק לדמיון. מוכרח להתרחש בשכונה הערבית, שכונת פשע, כל הזמן נרצחות בגלל כבוד המשפחה. הייתה שם אחת צעירה שעבדה בעירייה, בחדר סמוך לשלו, לא הסכימה לכסות את השיער. בסוף יחסלו אותך, הזהיר, למה ליטול סיכון. מה שבאמת קרה, אבל לאחר שעזב, הייתה ידיעה בעיתון.

זה בגלל הדת שלהם, הסביר לאשתו, וגם בגלל מה שהם, מה שקוראים ביצה ותרנגולת. אנשים מגבשים דת ההולמת את השקפת עולמם או את רמתם המוסרית.

כך אולי לגבי האבות המייסדים, הללו שכאן הרי נולדו לתוכה ומיומם הראשון שְטוּף מוחם.

שיחה שמקצרת את רוחו. מוטב יירדם כהרגלו לקולה של הקריינית. כל אחד מוצא עצמו במיטה הראויה לו, הוא מסכם והופך פניו אל הכר.

אביה של טובי נפטר לפני כמה שנים מהתקף לב. פתאום קרה, בלי סימנים מוקדמים. אחר כך התברר שסתימות בעורקים, ואילו אבחנו בזמן יכלו לנתח. מאז כל פרנסת המשפחה על כתפי אימה. מנהלת חשבונות באחד המפעלים. תמיד עבדה. אנשים עדינים, העידה טובי, מכונסים בדלת אמותיהם, לא מטריחים, לא מבקשים דבר מלבד שקט. לא ברור איך יצאה מחלציהם אחת כמוה. כי מחפשת סולמות לטפס ועדיף הרים, לא בנויה לדשדש בתלם, לא מסוגלת לקבל בשתיקה, לכן אימת המורים. למשל המחנך אבירם.

מי שמתיימר להיראות אדם מעמיק, מנתח את הדמויות כאילו ניצבות מול עיניו: הצורה החיצונית, אופן העמידה, הלבוש. תלמידי חכמים ניכרים בחיצוניותם. בכל זאת שונה המראה של מי שהוא בן עשירים מזה האחר שמוצאו בכפר, ופרנסת משפחתו על טחנת קמח. התורה אינה ירושה, מתקומם מי שבנה את הישגיו בעשר אצבעותיו, האומנם. שימו לב לשמות, שלמה שהוא כידוע בן המלך דוד ונודע בחוכמתו ובעושרו, והכהן פנחס, שולף הרומח, סמל לקנאות בלתי מתפשרת. כבר במתן השמות מתבטאת עמדה. ועכשיו לשאלה מי המועדף בעיניכם, לענות בהצבעה ולנמק.

המורה אבירם צופה בקהלו בהבעה בוחנת, כבדת ראש. מי פה שעשוי להתלוות אליו למסע בארץ לא נודעת, זו שכבר איננה, נכחדה ברשעות בדור הזה, מה שנרמז בשם היצירה, שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו. היו. לכן רק לבעלי דמיון.

גם עירנו איננה, אולי לא הייתה מעולם.

(אבירם זה אברמוביץ).

(כבר אמרת).

טובי הצביעה על דרכו המתוחכמת של המספר. היתרון הוא ליפים, וכמו דקירה במחט: אני יודע את מי תעדיף החברה, את מי יעדיף הקורא, את המיוחס, העשיר והנאה. לעני והמכוער יגלו פחות הבנה. כמו דקירה במחט חדה, טענה טובי, ומעלה חיוך על פני אבירם. מורה, די לו גם באחד שמבין את שפתו. השימוש במושג יופי, שכמובן יחסי, ייחודי לנוף רחוק (נסי לתרגם לשפה המדוברת, א־שיינר ייד), ועדיין נכון לחברה, לכל חברה.

(הסבירה שמתכוונת בפשטות, יפה פיזית, דוגמן. - זאת מהיכן. - הייתה לו אימא יפה, וגם על אביו צוין שיפה עיניים. המורה חייך).

תלמידים אחדים רושמים במחברת, יוכלו לצטט כשיידרשו, דבריו לא אליהם. די לו באחת שיורדת לסוף דעתו.

לכן עודד אותה להתמסר לדמות שבחרה, לסיפורם האישי של שכנתה, פליטת השואה ואחיה. הללו שרידי אותו עולם מחוק, לכן באופן מוזר מתחברים לתלמידי החכמים שלפנינו. ובלבד שיישמר המבט המפוכח, תנאי מפורש המבדיל בין מחקר מדעי ויצירת אומנות, גדולה ככול שתהיה. האם את אתי במסע אל תוך הנוף הנכחד. מבינה שבמטרה להחיות עוד פיסה קטנה מפאזל. היסטוריה היא שחזור נופים שהיו ואינם, ובידיים קצרות.

(מליצות, ימחה האיש שלנו, יצרן של אריזות שלא עוטפות דבר, המורה הזה שלך).

דווקא הרגשנות המאפיינת את חיבורי האח, כתבה טובי, מעניקה לו ממד מציאותי. בחור צעיר, כמעט נער, שעבר התנסות מהסוג האיום. בכל זאת מקדם את דרכו החדשה במבט אופטימי. האם לייחס זאת לתמימות, לילדותיות. הינה מצאה בניירותיו גם הרהורים פילוסופיים מקוריים, מוח חושב, משוטט במרחב שהוא שלו בלבד. החיבור שנושא את השם: מבט על היצור האנושי. ומתי נכתב, לפני שני דורות, כשעוד היו מוגבלים הכלים המדעיים, המיקרוסקופים, הפסיכולוגיה, כל אלה. מחשבים לא ראו אפילו בדמיון.

נדמה לה שדווקא לאחרונה נחקרים רעיונות על תקשורת שקוראים בין תאית, כלומר בין תא גוף אחד לשכנו. את זאת שחה טובי לילדה הקשישה ולבעלה, ראו מה מצאתי, הפלא ופלא.

האיש שלנו מגלה חשדנות. מציע לה לא להרחיק לכת. בתי הקברות הם מאגרי ענק לרעיונות בלתי ממומשים. גם מוזרה בעיניו ההתייחסות לדברים שבתחום הביולוגיה, תאי גוף. הרי היה חסר מטען השכלתי בסיסי, שש שנות לימוד או פחות. איפה מצאת את הקטע הזה.

בין צרור החיבורים שנשתמרו אצל חבריו, הודבקו בעיתון הקיר שלהם בדרכם ארצה.

נדמה לו שהתרשמותו נכונה יותר, כתב יד עגלגל, ילדותי ותכנים תמימים, השגות על הקבוצה, על החברה שעתידיים לבנות, שאמורה להיות צודקת, שוויונית, אמינה. גם סיפורים מההיסטוריה הלאומית ועל משמעות החגים ותאריכי האבל. כל זאת ביכולת התבטאות של תלמיד בית ספר. לא זכורים לו הרהורים גבוהים, לכן מוזר בעיניו.

היכן מצאת.

אחפש ואביא לכם.

רק עכשיו שם לב לעפעפיה. יש לה עפעפיים סמוכים מאוד, דבר שמעניק למבטה כוח חדירה של מקדח חשמלי. לא שואלת בעצתנו (שח לאשתו), מחליטה לבדה. אשתו הזכירה שמראש התנגדה ליוזמה, לשם מה כל זה. כל השנים התאמצה לגנוז את הסיפור, רק אני ואתה. בקושי את הילדים. בגלל עבודות השורשים שהתבקשו לכתוב. עכשיו איך לדעת איפה ייגמר. הרי תחבר דוח שאולי כמו חוברת, ינדוד בעולם. את ההעתק שתיתן לנו נגנוז מייד עם שאר הניירות. אין צורך להגזים (הרגיע את אשתו), ובוודאי לא להיבהל. וענתה: כבר חודש שכל הזמן.

מה.

שקועים רק בזה.

אז מוטב שנתייחס ביתר קלילות. עכשיו שבוחן את הצעתה, אולי רעיון טוב להתמקד באחיק, זה יקטין את הלחץ עלייך, ובסופו של דבר, גם צודק וראוי יותר. תאסוף חומר, תרחיב את המעט שידענו ושאוּלי

חבל שלא עשינו בעצמנו. יתווסף למה שמונח בתא שלו, שם, ביד שהקימו לזכר הנופלים. הרי אפילו את חיבוריו לא טרחנו לקרוא.

האם רק מקרה שדווקא כשהחלו לנבור בסיפור הופיעה זו בהצעה לעשות יחד.

לא התכוונו למחקר מדעי, אומרת אשתו, ורק להבהיר מעט את התמונה.

מחקר מדעי, הוא צוחק, בסך הכול תלמידת תיכון.

לא אשכנע אותך, היא מסכמת. חשד מטריד את ליבה שמצאה חן בעיניו הנערה, אבל לא תאמר.

לאחרונה מתגנבת אצלו דאגה ממשוה לא טוב, הזיכרון שלה. נגע שכיח למדי בגילנו. הסופר מהקיבוץ בצפון, כן, ההוא שסיפר לה עליו, מייד ייזכר בשמו. שמוש, כן, שמוש, כתב יומן מעקב אחר הידרדרות אשתו, תכף ייזכר גם בשמה. אני רואה אותה מולי, קטנת קומה, שיער כהה, חלק, מקיף פנים בהירות. נדמה לו שעבדה בבתי הילדים, כי תמיד מחוברת למנשא אלומיניום לתבשילים. שנה שהה בקיבוץ ההוא, ומשער שמעולם לא החליף אתה אפילו לא מילה אחת. ואיך איתו.

מי שהייתה תינוקת ביער מתרגשת מהגילוי המפתיע. שם ידוע למדי. לא, לא קראה את ספרו הראשי, המפורסם, משהו על משפחה יהודית בסוריה. אולי תשאל עליו בספריה.

וצצה בזיכרונו שיחה קלה שהתנהלה בימים רחוקים (עכשיו שהועלה האיש באוב). היה בכיר בקיבוץ, מה שקראו מזכיר פנים, ובאתי אליו ליידע על החלטתי לעזוב. איש עדין, צנוע, ביגוד שביטא ניקיון. הציץ בי בהבעת אכזבה. צר לו כמובן, אבל רצוני, כבודי. איני חייב, ובכל זאת ישמח אם אסביר מדוע.

לא קל ליזום ולקיים את השיחה הזאת, להודיע: איני מעוניין להמשיך אתכם, ולנמק. לכן יבין אם אסרב לפרש. עיניו עקבו אחרי הבעתי, המתינו, ואני אמרתי: עבדתי במטעים, כמעט בקביעות, במסירות לא פחותה מזו של הרי וג'קסון הוותיקים.

הוא המתין, כאילו שאל: ובכן.

אומרים שאתה כותב, גם אני. ספרים חשובים בעיניי מאוד.

ועדיין המתין.

אמרתי: שנה אני כאן, זו שיחתנו הראשונה (ואולי אמרתי: היחידה). כך גם עם רוב האחרים. אפשר שבי האשמה. הינה ההסבר שביקשת.

ויצאתי. לפני שאולי יתחיל להתנצל, ינסה להגיד שאנשים סגורים, מתקשים להיפתח וצריך זמן. הכי חשוב לא למהר לחרוץ משפט. למחרת עזבתי.

והוסיף שגם הוא לא קרא את ספריו, האם במכוון. אבל היה ריאיון בעיתון, סיפר על מחלת אשתו, שמה היה חנה (נזכרתי). בעצם עדיין, כי הרי היא חיה, אם אפשר לקרוא לכך חיים.

ושח לטובי שכבר מזמן שם לב: חוזרת על שאלות. בתחילה הזכיר שכבר ענה לה, שהיה בעיתון הבוקר (על המאוסה ההיא, שרת החוץ השוודית למשל), או שיגיע בשעה אחת עשרה בנמ הצעיר (- מי יבוא

ביום שישי). מהר הבין שההערה מיותרת, לא זוכרת ששאלה ושהשיב. לא הייתי מספר לך זאת אלמלא החשש שיקרה גם לך ותעירי לה: הרי כבר ענית.

יש לטובי הבעה אוטמת, לא מסגירה מה שבראש, לכן אולי כבר הבחינה גם היא ולא אצה לשתף. אין לו ספק בתבונתה, וצר לו שלא נאה יותר. האם חוכמתו של אדם מושפעת ממראהו. כלומר, שיופי עלול לצמצם סקרנות, חתירה להישגיות בשדות אחרים. אומרים שנמוכי קומה מצטיינים בכוח רצון. איך את במקצועות הראליים, במתמטיקה.

בסדר (ובלי לבטא פליאה על שאלתו, משמע עוקבת אחר מחשבותיו).

ואיך יודע אם חשה בתופעה ומוטרדת.

(הינה לך, עליו להיות זהיר.)

באמת לא התכוונו למחקר מדעי, אבל כבר ברור שלא ייפטרו בכמה שיחות נימוס (אתם תדברו ואני אכתוב). על אף דבקותה ונמרצותה הבינה טובי שמעט מאוד עדים. רק בן הדוד מהקיבוץ בכרמל, והגורביץ' ההוא שהתקשר אליכם. ביקרתי את שניהם (סיפרה טובי כשהתייצבה אצלם בפעם השלישית או הרביעית), אנשים נחמדים, סימפתיים, גילו סבלנות רבה, גילו נכונות, ולא עסוקים במיוחד, כך שלכאורה פשוט. הבעיה בזיכרון שלהם, שכבר לא במיטבו. שבו וסיפרו מה שכבר שמעתם, אולי פרט נוסף או שניים (על הביצות שהיו קפואות בחורף, כך שלצעוד עליהן היה מסוכן, ועוד יותר לרוץ, ועל קרחת היער ששימשה להתכנסויות, ואיך אימנו בנשק את הנשים והנערים. לא, לא ירו, למה לבזבז תחמושת יקרה). על העיירה עצמה הרי יש חומר תיעודי טוב בהרבה בספר ההנצחה שמצוי בידיכם. ניסתה להשיג מהם שמות נוספים של מי שהיו שם איתם. כמעט לא נותרו חיים, וחלקם היגרו ומתגוררים הרחק. כמה בכלל שרדו מהגיהנום ההוא, אחד מחמישה או אחד וחצי, ואחרי שישים שנה לך וחפש. נשמעה מתוסכלת.

(- איך השגת את הכתובות, את שם בית האבות. - ממך, אתה ציינת את השם. - וטרחת לנסוע עד לשם. - כמובן, הרי לא יגיעו אליי).

והוסיפה: אצטרך אותך יותר משחשבת. כך בנעימה קובעת, מחייבת. שיתפה בסיפור של בן הדוד מישה על חשיבות הנעליים לעומת שאר הבגדים. פרט קטן. בלעדיהן איך תצעד על הקרח ובמים הקפואים. היה שם אחד שעסק רק בזה, תיקן, הטליא, השתמש בכל חומר אפשרי. דוגמה קטנטנה שלא תמצא בשום ספר. תודה שלא עלה על דעתכם.

הפליאה אותו הקלות שבה נגרר.

תירוצים: אדם שבהגדרה: שבע ימים, וזאת לעומתו נערה, תלמידת תיכון (אומנם בכיתה הכמעט אחרונה). להצביע על ערך ניסיון החיים. לכן לעודד, לא להתייאש. וכשראה שלא דייה בכך (בטיעון שלאחר המאמץ, מה יתקבל, עוף צולע בעל גוף שדוף ומרוט וגפיים לתפארת, שרירות וציבות), ויתר ונענה לתרום ממה שייוצר בדמיונו כדי להוסיף צבע.

עוף צולע, הגדרה שבידחה את דעתו.

גם השוותה למלאכת השחזור של כלי חרס עתיקים. אתה מלקט את השברים, מדביק זה לזה, ובקטעים החסרים ממלא בחומר הניכר בצבעו הטרי. כדי להבדיל במכוון בין ישן וחדש. ובלבד שיתאם לעובדות, הדגישה. מצא חן בעיניה שיתוף שני מוחות, זו תידבק במידע מוכח (גישת ההיסטוריון), האחר (זה אתה) ישלים מדמיונו את מה שעשוי היה להתרחש, אם כן ואם לא. לא חובה לגלות להם על מה שהוסכם, הוא צוחק.

לכן החל בתיאור הבית בעיר ההיא מולודצ'נו. מבנה שהוא תערובת של עץ ואבן, שמיכת טלאים, נמוך למדי ובעל גג מחודד ותלול כדי למנוע הצטברות שלג. שני חדרונים, וכל השאר בחצר. מרווח דיו לשלוש נפשות (הרביעית טרם נולדה, וכשתבוא לעולם יהיה זה כבר לקראת מועד ההימלטות לעיירת המוצא של האב, קורניץ, ובראש יתקבצו דאגות רציניות יותר). שימי לב למפת האזור שבאטלס, מצוינת בו בבירור, הוכחה שגדולה למדי, צמודה למסילת ברזל ובעלת מעמד כעיר נפה. למה, בעצם, הגיעו אליה. האם ניסיון לפרוץ לעולם, גילוי יוזמה שהיא בחזקת הימור. אולי היענות לדרישת האישה שהתנתה במפורש בעת ההסכמה להצעת הנישואין. אם לא וילנה, לפחות זו.

או משום היותה משם. ילידת המקום. אין לכך שום עדות.

אנשים צעירים עשויים להיפגש במסגרות לימודים, למשל בגימנסיה בוויילנה או בחוגי תרבות וחברה, בפעילות ציונית שכבר התקיימה באותן שנים בכל קהילה (הינה סעיף רקע שראוי להרחבה). סביר יותר ששידוך. צורת התקשרות שכיחה ואפילו שלטת בקרב קהילת שומרי המסורת. להניח שהשניים לא נמנו עם המשכילים, מספר לא רב של שנות לימוד (כמה), קריאה וכתובה וחשבון וקצת לימודי קודש במסגרת מקומית (של האב). פגישות היכרות להתרשמות ראשונית, תחילה בבית הוריה, אחר כך במשפחתו. שיחות מבוכה, הרהורים על עתיד משותף, שְׁמָה יכלול, משהו בתחום המסחר הזעיר (כמובן בעיר מגוריה. אינה מעלה בדעתה לעקור למקום שמדיף ריח מצעים עבשים ובצלים), כתיבת תנאים וחתונה.

כבר הפכת לעובדה את ההשערה לגבי מוצא האם, תמחה טובי, ושנית, ההשכלה. לדעתה זיווג בין לימודי חולין (שלה) ולימוד תורה (שלו), מכיוון שקורניץ היא קהילה דתית מובהקת, בעוד מולודצ'נו מצטיירת כפתוחה יותר, מתקדמת. ולא, לא עיר נפה, סתם עיירות, אבל עם מסילת ברזל.

רכבת היא תנועה, זרימה, פריצה החוצה.

גם טכנולוגיה.

מוזר שקטנה, ובכל זאת מופיעה באטלס.

אולי היום כבר לא כה קטנה.

רעיון ריחוק בית גידולה של האם, שאולי מסביר את היותה בלתי מוכרת, וקצת גם את מיעוט האהדה. ריחוק, ביטוי שנשמע מוגזם, בסך הכול כמה עשרות קילומטרים.

נכון, אבל שונה באופיו, יישוב מתפתח המושך אליו צעירים המבקשים לפרוץ. יתר חדשנות, סיכויי התקדמות. רכבת אינה רק אמצעי תחבורה אלא שער לעולם.

למי שהייתה ילדה ביער נדמה שחנות קטנה, לא יודעת של מה. נדמה לה ששמעה באיזו הזדמנות, לא נזכרת ממי. אולי החלו במשהו המתחבר לעסקי משפחתה, אחר כך פתחו משהו עצמאי. הנה רעיון שעלה במוחו, משלוחי הצמחים מהמפעל של הסב. היו נארזים כל מין למינהו בקורניץ, מועברים בעגלות למולודצ'נו, ומשם ברכבת לנמל. נדרש מישהו שידאג לאחסן עד בוא הרכבת, ואז להעמיס ולקבל תעודת משלוח, אולי גם ללוות טלפונית את המשך המסע.

היה טלפון במפעל צמחי המרפא בקורניץ, העיד האיש גורביץ, הטלפון הראשון והיחיד בעיירה. שתיים עשרה שנים שמפרידות בין האח ובינה, ואפילו נניח שנולד סמוך למועד הנישואין, בכל זאת פרק זמן לא קצר. חישובים שעושה הוא, ומנסה להעלות השערות לגבי חיי המשפחה הצעירה. בוודאי היה אדם נוח, משתף פעולה, נכון להתמסר, להתאמץ. זאת על פי תכונות יורשיו, הבן, ובעיקר הבת. לא מהפכן יתר על המידה, צעד ועוד צעד, מקפיד על כל פרט ופרט. טיפוס צנוע.

משהו שבכל זאת מציק לאיש שלנו. יותר מדי מרחף, תלוש, הסיפור שהמציא מדמיונו. לא לימודי חול ולא קודש, איך יסביר לה. השכלה בסיסית מקובלת, קריאה וחשבון, ואצלו תורה ותפילה ומשניות. הרי תוצר של מלמד תינוקות. הוא מציץ בנערה, כבר לא בשבילו המרץ שמקרינה, ההתלהבות שחותרת ליצירתיות שאין לה בסיס. הינה ינסח בלשון שלא תותיר מקום לפרשנויות: אנא בלי מליצות. וכשרואה בפניה תהייה, בקשה להסבר נוסף, הוא קובע בפסקנות: אנשים מן השורה, בינוניים. מקווה שיורדת לסוף דעתו.

דווקא התקבל על דעתה הסיפור שתפר, פסיפס של מרכיבים סבירים (רכבת, משלוחי צמחים, מעקב תקשורתי) והשלמות בגבס לבן (על פי משל השחזור של כדים עתיקים). שילוב ישן וחדש שהוא רוח התקופה. לא מצליחה להבין איפה נקודת התורפה. בתגובה, הגיחוך שלו, שבעוד שבועיים שלושה תתקבע ההיפותזה כעובדה מוכחת. דרך העולם. משהו המשדר עניין, היא אומרת, ובלי להיראות בלתי סביר.

תמונת בית המגורים במולודצ'נו, מהיכן נשאבה, אולי מסיפורי אביו על חייו בוויילנה (זה הרי קרוב למדי). שכונת עוני יהודית, משפחות מרובות ילדים המצטופפות בבקתות מרופטות. מעולם לא עוררו סקרנות אמיתית אצל מי שהיה ילד, שמע והניח הצידה בנדיק נידח בשולי הזיכרון. לדעתו, לא הרבו בביתם לעסוק בכגון אלה, זיכרונות ילדות רחוקים של האב שסופרו באקראי, או שברי עדויות של אימו (מהעיר ורשה, בתי קומות שדחוסים אף יותר), כשנוף ילדותו שופע אירועים סוערים. הקמנו אז מדינה. סוג של החמצה, הוא שח לאשתו.

לדעתה, אלה חוקי הבריאה. הצץ בנכדיך הצופים במסך, לא יסבו מבטם ממנו גם אם יבער הבית. (וולט דיסני).

דלי ארץ, הסביר אביו, בעלי מלאכה וכליי קודש כדוגמת מלמד התינוקות שהיה סבו.

איך, תמהה האם.

מפני שהתקשתה לדמיין. הלחם שבוודאי פת במלח, וגם הוא במשורה, אבל היכן. חבורת תלמידים צריכה פינת ישיבה, צפופה ככל שתהיה. עכשיו יחיה את התמונה על פי דמיונו. חדרון שינה ובו חלון זכוכית מקובע בקיר. מצעים הנפרשים לקראת הלילה ונאספים עם בוקר. מזרן בעבור הבנים הזכרים ומזרן נוסף קטן יותר לננות (לא עבים מדי כדי שתתאפשר גלילתם). לשמיכה אישית זכו רק ההורים ומי שחגג את הכניסה לעול מצוות.

כן, מודע למה שחולף בראש אימו, אבל לא תגיד.

כן, הניקיון, כיבוס הסדינים, הציפות, לא בתדירות גבוהה מדי.

ואיך היה אצלכם, יגחך אביו, אבל לא יאמר.

ואז את סיפור החצר המרכזית ובאמצעה באר. היו שואבים את המים בדלי מתכת שהיה משתלשל מטה ומועלה בסיבובי ידית סביב תוף. המצאה גאונית שהולידה מקצוע חדש או התמחות נפחים. תמיד הזהירו את הילדים לבל יתקרבו.

(דליי פח).

משער שבמולדצ'נו הייתה מערכת המים משוכללת יותר, הוא אומר לטובי, הרי חלפו לא מעט שנים, אבל בית המגורים נשאר כנראה דומה.

חלומות של נערה שמתרוממים עד לגובה הברכיים. לא מעבר, כדי שיתאמו למאזן הכולל, מאפס עד שלושים. השאלה (מהתנ"ך) כמה ימי שני חייר, שאולי בלתי מנומסת אפילו לגברים, שאלת מלך שרשאי הכול. אז הינה מצא בכרטיסיות מוסד ההנצחה הלאומי, טפסים המכונים תעודות עד שמילא הדוד משה על גיסתו: שלושים, וגם את שנת הקץ ארבעים ושתיים. שלושים שנים. לדחוס לתוכן שתי מלחמות (עולם) ותקופות ילדות ונעורים ונישואין ושתי לידות, גם מוות אחד מקרבה ראשונה, מוות שהוא רצח. אימא בתיה.

(מלחמה אחת, תתקן טובי, והשנייה רק בראשיתה).

מתכוון לומר שכמעט מלאים, חיי קטנות של בישול וניקיונות וכביסה וחיתולי תינוקות ומחלות ילדות ואולי גם חלק בפרנסת המשפחה. איך תאמר (נא לראות להלן), שירים אף פעם לא כתבתי. הכי מתאים לשעות שמרחפת השינה. גשם מתקתק בטיפות כבדות על הגג, ברקים שקורעים את החושך ושמיכת הנוצות רכה ומלטפת, למשוך מעל הראש. היום שקלה קמח בשקיות נייר, קיפלה את השפה העליונה והניחה בארגז בשכבות זו על זו. השכנה גברת גרינברג שאוהבת לספר על נפלאות בנותיה הביאה להראות עיתון (עברי) ובו שיר על נחל וחלוקי נחל וכתוב שם, שרה גרין, שזו הבת האמצעית, גאוות המשפחה. אימא אמרה, תמיד ידענו שמוכשרת, תגיע רחוק. והצצה בי בדאגה, אולי בצער.

אני אף פעם לא כתבתי שירים.

בקיץ ימלאו לי שבע עשרה. בגיל שלי כבר הייתה בהיריון, כך אמרה, ואבא ענה שלא צריכים ללחוץ, הכול יבוא במועדו. על כל אחד לעשות מה שנדרש ואלוהים גדול. הוא אמר לאימא שלמשפחת קרמר מקורניץ יש בן שאולי צריך להזמין להתרשם. הוסיף משהו שלא קלטתי, וגם שהמשפחה טובה. אני שתקתי, מה היה לי להגיד.

לפעמים באות לי מחשבות על העולם ואיך מתנהל. אומרים שקיים אלפי שנים, לפחות חמשת אלפים. אנשים נולדים, מביאים צאצאים ומתים. כל דבר עשוי להיות הנאה ויכול לגרום סבל. אימא אומרת שלפעמים הסבל וההנאה צועדים יחד, למשל הילדים. מתחיל בעונג, מסתיים בכאב וביניהם משא כמו שדה כרוב, לא חלק אבל נמוך. כשהיא מדברת את המחשבות, היא מנסה להראות בתנועת יד מימין לשמאל, לאט. לפעמים קפיצה למעלה שזו שמחה (למשל בר מצווה או חתונה), או למטה, כשנפטר אדם קרוב. חיים הם מתנה שקיבלת מאלוהים בלי שביקשת. בלי לבחור את הוריק או את ילדיך, ואם עברת בשלום, הצלחת. כאלה המחשבות שלה. אימא בתיה.

מחשבות חכמות שלא תמיד הבנתי.

מחלות הן מלחמות שצריך לנצח. אחר כך מופיעים הקמטים, כאבי גב, אפר בשיער, סימן שקרב הסוף. גם אלה מחשבות שלה.

פרחים נבולים כמו בשיר של שרה גרינברג.

שניהם עוד היו בחיים כשעברנו לקורניץ, אנחנו כבר כמעט סיימנו, אמרה אימא, לכן תדאגו לעצמכם. מלחמה היא בור עמוק מאוד וצריכים להיזהר, בייחוד את עם הבטן הזאת שלך ומה שבתוכה, בן או בת (מקווים שבן, חיי בת קשים יותר לדעתם).

כל המחשבות שאי אפשר להרחיק כי קשה במסתור ביער, בשכיבה על המזרן הקשה והשיעול שחותך את החזה, את הריאות, וכבר נגמר הכוח.

(היום הרי מרפאים בקלות את המחלה דלקת ריאות, אבל בתנאים שם, ביער, כמו גזר דין מוות.)

להיזכר בדיבורים שלה, שטוחים, זורמים לאט, ובוודאי מתפלאות, לא יודעת אם לפני שִׁירוּ אל תוך הבור או סתם ברחוב במוטות ברזל, ואם גרמנים או השכנים הגויים.

שלושים שנים. ושל האב שלושים ושתיים (כך בטפסים שמילא הדוד משה קרמר). חצי מקצבת החיים המגיעה בזכות (היום זה רק שלישי), והמחשבה שאולי טוב שלא היו חלומות גבוהים שמגדילים את האכזבה.

אימא בתיה.

מה שדווקא מצא חן בעיני המורה שלה אבירם. נושא שגדול דיו לעמוד בפני עצמו (אמר), לא זקוק לאמצעי שכנוע. הוא דיבר בשיעור אזרחות, נאום שלם שהוכן היטב, עם פתיחה וסיום, וסעיפים הערוכים בסדר עולה (כמו שלימד). העם היהודי העשיר את העולם במגוון תחומים רחב, נסו לדמיין את התרבות

האנושית בלא ספר הספרים ועשרת הדיברות ומוסר הנביאים, וכלה בפרויד, במרקס ובאיינשטיין. אין עוד אומה בעלת שיעור דומה של מוכתרים בפרס נובל, וזאת חרף ממדיה המבוטלים וההתגלגלות רווית הדם. אין פלא שמועלות השערות לגבי המוח היהודי, שאולי ייחודי, ושפע הסברים שבבסיסם גנטיקה והיסטוריה ואורח חיים. בדמייך חיי, ביכה הנביא את הגורל היהודי, והינה אירע לעינינו. שישה מיליון, אמר אבירם, ובהם כמיליון וחצי ילדים. כמה מוחות איכותיים נמצאו בתוכם ואבדו לעולמים. כמה גאונות רוחנית נכחדה עימם. הינה לכם נימוק, אחד מרבים, להעצים את גודל האובדן. נקודת מבט אחרת היא זו הכמותית. מספר שאינו ניתן להמחשה בעיני בשר ודם. מיליון זה אלף אלפים, שורה מתארכת, אין סופית במושגי אנוש. בבקשה נסו לדמיין. נכון שההיסטוריה חוותה לא מעט פרשיות של רצח המונים. אטילה וג'ינג'יס חאן וסטאלין (את האחרון ציין במפורש להמחיש שממש עד ימינו אלה). אך ייחוד השואה הוא גם במבצעה, פסגת תרבות אירופה, וגם בשיטות הביצוע, על פי כללי הנדסת הייצור ומיטב אמצעי הקדמה. מדהים איך דבקו במעשה ההשמדה גם כשאיבדו כל סיכוי לניצחון במלחמה. משמע, השאיפה להכחדת העם היהודי דורגה בראש הסולם, לצד, ושמא מעל חלום הרייך הגרמני. כל כלי המודרנה גויסו למטרה, מדע ותחיקה, תעמולה וארגון, וזאת כדי להצמיח את האיזמה בזוועות. המורה אבירם השתתק והרכין את ראשו, דממה, הכול המתינו.

גם הוא, הרהרה טובי, והרי יכול פשוט לדבר. דדי, שותפה לשולחן, שהיה שקוע בצביעת המחברת שלפניו בתנועות נמרצות, התעורר בשל השקט הפתאומי והציץ לפנים להבין מה קורה. האם גמר.

וענתה, אי אפשר לדעת.

לדדי בעיית קשב וריכוז, נאומים מעלים לו את לחץ הדם, במיוחד הסוג הארוך, וכמענה הוא מחפש עיסוק לידי שמתקשות לנוח. לפעמים ייווצר על גבי הדף ציור של ממש, צרור כתמים המבטאים סערה. אתגר לפסיכיאטרים ולחוקרי אומנות. אם תשאל, ישיב בביטול, אחר כך יבקש שתפרש לו, אבל בתמצית, את שהחמיץ, והיא תציץ בו בגיחוך, תתהה אם באמת לא שמע דבר. אז איך הבחנת שנעצר. וישיב ששקט בלתי צפוי מבהיל אותו.

בקריצה.

דדי הוא גאון במתמטיקה, לכל הפחות מצוין, ותמיד משתמש בלשון גבוהה. זה מהבית. מי שישב על הקתדרה הזדקף מכיסאו וסקר את המבקשים לדעת מה ההמשך, מה עוד יבוא. טעון ומלא סתירות, הודיע אבירם. מפני קצב ההתרבות שבהכרח יביא אסון. מי שברא עולם במאמר, יכול אולי להשמיד מיליארד ושניים בהבל פה, בכל זאת ספק אם יצליח לעצור את דהרת העולם אל תהום רבה. החלל ישוב ויתמלא במהירות, איתנו ובלעדינו. לכן נשוב אף אנו לעיסוקנו בקטנות. כל אדם הוא עולם ומלואו, כידוע, בכל זאת הירידה לפרטים היא הודאה בכישלון. מרוב עצים אין רואים את היער. המורה אבירם הדף בתנועת יד משהו סמוי, ועיניו התעכבו על דדי שכבר שב למלאכתו. מבט מוכר של ביטול, ואפילו תיעוב. הכול נשמו לרווחה.

הקטע שכתב על אימא בתיה הטריד את טובי. לא בגלל שכולו המצאה, אלא מפני שנעדר בסיס עובדתי. מלבד מניין שנות חיי ההורים (שמצוי בניירת) והסיום על המזרן הגס במחפורת זמן קצר אחרי הבריחה ליער (בערך חצי שנה, לדעת מישה קרמר). שום הוכחה שאכן כך. עליה לפרש את סיבת הסתייגותה: כי מכתוב לגבי נתוני מי שהיא נושא עבודתנו. ואמר, לא הבנתי.

איננו יודעים דבר על תבונת ההורים, על השכלתם ורמת שאפתנותם, כל מה שמשפיע על ההישגיות. (טובי הרהרה בקול חרישי, כאילו לעצמה, אבל בכל זאת לאוזניו). מכיוון שאיננו יודעים עליהם, אנחנו מנסים להשליך ממה שהורישו לילדיהם. זה המרב. (עכשיו עצרה לרגע, כאילו איבדה את קו מחשבתה, אחר כך המשיכה:) דרך שעלולה להטעות. ילד אינו זהה גנטית להוריו, ובוודאי לא ילד שחיו החלו ביער בתנאים שאינם תנאים, מה שקוראים השפעת הסביבה. לכן בזהירות. אבל הליכה הפוכה היא דבר שלא יעשה.

הביטה בו לבחון אם ירד לסוף דעתה. בדית סיפור ועכשיו נשליך ממנו, נפרש את הדור הבא. ולאחר רגע, בתוספת חיוך, שמה תסביר לאבירם שיבקש לדעת. צר לה, אבל לא תצרף את הפרק הזה.

את גובה המצח (שמעיד אולי על תבונה) לא הייתה מציינת אילולא שאל. האם מאלה שמושכים את השיער לאחור, או שמא תחילתה של קרחת. וקימטה את פיה לבטא ביטול, אף פעם לא נתנה את דעתה לדמותו כגבר.

היא מניעה ראש שמאלה וימינה באיטיות שמלווה הרהור. צר לה, אבל לא. לא הטיפוס שתכנה גבר חלומות, לא בעיניה.

גם תנועת הסתייגות כשהעיר: צעיר למדי, המחנך שלך, ובעל לשון. מושא להתאהבות מצד תלמידותיו. אולי חמד לצון, מבקש להקניט. כי הוסיף את הנכונות להשקיע בתלמידה יחידה. איך תסבירי זאת. נכון שהציע לכיתה כולה, וחרף כישרון השכנוע לא העלה אלא דג בודד. ולך תטרח להשיג אישור לציפור יחידה. לא רב כל כך הטורח.

אולי קיווה לפרויקט ראוותני. עשיית רושם דווקא הולמת אותו ועשויה לקדמו במסלול המוליך לתפקיד מנהל המוסד. האיש שלנו מגחך.

מה נטפלת אליו, מוחה טובי. לדעתה צודק המורה אבירם בדרישתו להרחיב בסעיף הסביבה העוינת. מרכיב חשוב בתמונת המצוקה. גם מסייע לשלב בתמונה ההיסטורית, הגורל היהודי. בעין חיצונית ובעיתות מאוחר. ספק אם הבינה את התנהגות הסביבה, התינוקת שלנו. הרבה דברים לא הבינה, טובי עומדת על דעתה בתקיפות. אולי כי חשה שהצדק עימה. הרבה איננו מבינים גם היום. אולי לא נבין לעולם.

האם חשה טינה אישית מצידו כלפי מר אבירם על התערבות מוגזמת במעשה המרכבה. דווקא מצא חן בעיניה שקיבל את ההדגש על הכיוון הפסיכולוגי, שאיש בכל החבורה אינו מקצוען בו. יכולים לבטא השערות ככל שנחפוץ, גם מפני שלא מדע מדויק הפסיכולוגיה. אבל כעבודה במקצוע היסטוריה חשוב להרחיב ברקע חברתי. יחס הסביבה הפולנית חשוב מאוד.

האזינה למורה, אחר העירה שלשם מה להרחיב. הייתה עוינות, לא שונה משנאת היהודים המאפיינת את תולדות עם ישראל לדורותיו. גם בעת הזאת. ושנית: אומנם אירע בגבולות פולין של אז, אבל לא פולנית הסביבה הגויית, ונכון יותר לסווג כביילורוסית או ליטאית. לדעתה, לא שינוי משמעותי, אותם רוצחים ממש.

המורה אבירם אינו אוהב הכללות. היו בוודאי לא מעט רעים. הסגרת פליטים אומללים תמורת שי צנוע שהעניקו הכובשים, אינה מעידה בהכרח על שנאה. גם לא על אהבה יתרה (וגיחך). יותר על נחיתות אנושית שאפיינה את תושבי הכפרים, מה שקוראים בלשון עממית פרימיטיביות. בכל זאת נמצאו גם אנשי חסד שסייעו. לפעמים בגלל היכרות קודמת, לפעמים מתוך הזדהות עם הסבל או שנאה לכובש. לזכור שקל לא היה גם להם.

לכן כתבה את סדר הדברים: תחילה הכיבוש הסובייטי שעורר התנגדות עקב עקרונות השיתוף ורדיפת בעלי הנכסים, כל נכס. אחר הגיעו אלה, המשחררים, פאר תרבות אירופה. במהרה יבינו שחבורת רוצחים גזענית.

אבל הכפריים, התעקש אבירם.

כי ראשונים כמחבוא למי שנמלט מגיא ההריגה. וכשנסגרה הרשת, ולא נותר אלא לחפש מקלט ביער, בביצות, יהיו אלה מקור המזון, לטוב ולרע.

בעיקר לרע, תתעקש טובי, ואיך נאלצו לאיים בנשקם כדי לחלץ שק סלק או גרעיני דגן. על זאת תרחיב בהמשך.

חשה שדי לה לפעם הזאת, מתארכת פגישת ההדרכה מעבר לסבלנותה, אולי גם בשל מה שנרמז בכינוי איש צעיר ובעל לשון.

אם לכך רמזת.

לא רמזתי, ייתמם בן שיחה, מילים שאמרתי במפורש.

כן, אבל מה מאחוריהן. ויכול למשוך בכתפיו בארשת תמהה. בסדר, יהא שדימתה.

(כפריים פולנים, ליטאים או רוסים נאחזים בנחלתם, רכושם היחיד, בכל מחיר, אבל אינו נוגע לענייננו).

פעוטה בת שלוש או שנתיים וחצי. משוטטת ביער לבדה, רחוק ממזרן הסחבות שם בתוך המחפורת, מהאם הגונחת המוטלת עליו, מריח החולי הכבד. חורף צפוני. היא נתקלת בדברים ולא יודעת אם מותר לגעת, אם לבדוק את הטעם, למשל של חלזונות. זוחלים לאיטם על הקרקע הבוצית, נשפך הגוף קדימה, שתי קרניים זקופות, מגששות, נחפזות להיבלע אל תוך הגוש הצמיגי. מילים שאינן קיימות אצלה,

מחוששים, צמיגות, רכיכות שאמורה לשנן כעבור שנים בלימודים לתואר בביוולוגיה. אם יצוץ בזיכרונה הידיד הזה, חבר למשחק שגילתה בין העצים חסרי השם, החשופים מעלים. חבר שמצאה בעולם לח. הינה העזה להרים, להניח על כף היד, אל תפחד, חמודי.

אין אוכלים חבר.

או למשל צפרדע.

בזהירות, בהיסוס, כי אולי יצרוב מגעו בבשר. לכן תעמוד, תמתין. שניים שמתבוננים זה בזה, לא יודעים שממשיך הזמן במהלכו, לא מכירים את דרכו לכרסם במה שאינו שלו. הכול שלו. עכשיו תקפצי אל השלולית.

לא אוהבת חיות, רק צמחים.

אוהבת חיות עם פרווה, אבל לא חולדות.

בפעם אחרת זו ציפור. מוטלת לרגלי העץ, לא נעה. אם תדחוף בעזרת ענף יבש, תתעורר ותפרח בקול צווחה שאולי מבהלה, אולי להפחיד. ואחרי כמה ימים הינה זה שוב, והפעם כבר לא זז. מת, אומר הנער הגדול מושיק. הוא יודע.

אולי אם יבשלו בסיר, אומר מושיק, וקודם למרוט את הנוצות ולנקות מה שבתוך הבטן. הינה.

תופס ברגל ומרים בזהירות אל האישה בריינה שליד הסירים. ראי מה מצאנו.

אני מצאתי, תחשוב הילדה, אבל לא תאמר.

האישה בריינה תתפוס בעוף הזעיר, תצמיד כנף אל כנף ותמרוט בבטן, לחשוף את הבשר. על פניה הבעה של גילוי עניין. כבר מרטה מאות עופות בחייה, מעולם לא קטנים כל כך. והאם כדאי להתאמץ ולנקות את הכנפיים. כדאי. עכשיו להעביר בתוך האש, פעם ושתיים ושוב. ריח בשר חרוך, נעים, מעורר תיאבון. היא נושפת בחוזקה לצנן את ידיה, ובסכין חותכת בחלק הרך. כאילו מתעוות מכאב מה שהיה לפני שעה קלה גוזל. אפשר לגמור בתוך סיר המרק, היא צוחקת, ממהרת להרגיע את השניים.

אישה טובה, בריינה, תקפיד על חלוקת שלל הוגנת.

תביאי ישר אליי אם תמצאי עוד, נתחלק שתינו.

עכשיו הופכת השוטטות לתכליתית יותר. הילדה תרה ומאמצת את עיניה. אין. אולי היה עליה ללבוש את המעיל הבלוי שמצא אחיה וכיבס במי הביצה. תמיד לח המעיל הזה, לא מצליח להתייבש. היא מרימה את עיניה, החל לרדת שלג. אם לא תשוב עלולה ללכת לאיבוד.

אין תינוקות במחנה, רק יותר גדולים. האיש המפקד אמר לאימה שלא מקום לתינוקות. לא, לא שמעה, הרי הייתה רק בת שנה, אבל חזר והזכיר זאת לדודים. לא היו צריכים לבקש את עזרתו לאחר פטירת האם. הבינה מהר שמוטב שלא להתבלט. קטנה אבל נבונה. כשיגיעו הרוסים יתנצל, יביע את שמחתו שלא הצליח לשכנע.

(מה.)

יש לעצי אורן מין שרף שנוזל מפצעים בגזע. הטעם חריף וקשה לבלוע, לכן ללעוס בסבלנות. הלעיסה מקטינה את הרעב. מה בפה שלך, ישאל אחיה, חרד כי אולי רעיל. לא בולעת, רק לועסת, בסוף יורקת. אילו היה מסוכן, כבר הייתה צריכה להיות מתה.

בשעות הפנאי הוא מלמד אותה חשבון, חיבור וחיסור. כשתיגמר המלחמה תלך לבית ספר, לכן חשוב שתכיר את האותיות והמספרים. הוא מרחיק את העלים, מיישר את האדמה, ובמקל חורץ צורות: אחת, סתם קו קצר ותוספת בקצהו כאילו נשבר, וכמו אצבע. עכשיו תורך, יפה, אבל לא בשכיבה ולא הפוך, וכדאי מלמעלה למטה, כך.

הוא כבר גדול, כמעט איש. משתתף בשיעורי הנשק, ובקרוב יצא עם הגברים לחפש אוכל בכפרים. בשתי ידיים, מדגים המפקד, הינה כך, ואז נשכב על הקרקע בעזרת מרפקיו, מהדק אל הכתף ומכוון. - קודם עליך לשחרר את הנצרה.

הוא יותר נמוך מהשאר, ורזה. עוד תספיק כשתיגמר המלחמה, אומר המפקד, בתנאי שלא תמות לפני כן.

התמונה כשחזרו בגשם, אדון שיינברג והוא. רק שניהם, כי השלישי נותר שם, ליד הכפר מיאדל, עם כדור בראשו. היינו חייבים להימלט לפני שניהרג גם אנחנו. לכן חטף את הרובה ומיהר אל תוך היער. ירו, בוודאי ירו, לפחות ניצל הנשק.

ליער שלנו קוראים פושצה, אבל ההוא אחר.

הוא מציץ במפקד, מחכה לאישור, להנהון של הסכמה, למילת שבח. לפעמים רובה חשוב מאדם.

האיש שלנו מושיט לטובי את הנייר, קחי, עמוד וחצי או כמה.

(מה זה בית ספר).

דווקא על הסיפור האישי שהסתיים בקרבות עמק הירדן מצויים לא מעט נתונים. בספרות הזיכרון הניסוח קצר: פרטים אישיים, הדרך מהעיירה ליער, ובתום המלחמה, דרך אוראל ופולין, תחילה כבודד, אחר כך בקבוצת נוער במסגרת ארגון השומר הצעיר. עולם ישן עדי יסוד נחריבה. שלזיה, צ'כיה, אוסטריה ואיטליה, אסופה מקובצת שהתגבשה כגרעין בשם "במבחן". ההעפלה ארצה והמאסר על ידי הבריטים. כליאה בקפריסין, שחרור, עלייה, הכוונת הקבוצה אל קיבוץ שער הגולן, ולאחר כשבועיים הנפילה בקרבות עמק הירדן בניסיון להחזיק במשטרת צמח שכותרה על ידי הטנקים הסוריים. לסגת, הורה המפקד, להגיע לדגניה. עשרים וחמש שורות בדף דו טורי, שורות המקיפות שתי מלחמות ועשרים שנות חיים. ניסוח קצר ויבשושי (כמתחייב בספר הנצחה לכל חללי מלחמות ישראל), החורג מחד גוניות הטקסט בשל התייחסות לשתי עובדות שוליות: הליך בחירת נציגי הגרעין לכוח שנשלח לקרב, והאירוע האישי שקדם לכך ביום או יומיים: מייד עם הגיעו ארצה (נכתב בקטע הנצחה), אך לראות את אחותו (עימו שהתה ביער והייתה השריד היחיד ממשפחתו), שהובאה עוד קודם ארצה בעליית הנוער. הילדה לא הכירתו (כן, אם זו שגיאת לשון היא נמצאת במקור).

לשם מה היה עליהם לציין זאת, התקצפה טובי. כל המפגש הקצר הזה, שלא השאיר עקבות (נא לשאול את מי שהייתה אז ילדה). רק כדי להוסיף מכאוב לקורא, ובוודאי גם לו עצמו, בזמן המועט שנותר לו.

הרי לך, לאחר הטלטלות, הייסורים, הסבל הבלתי נתפס; לאחר שבכל זאת ניצלנו שנינו (משמע, לא לשווא התאמצנו), והינה כלל לא הכירה, וכמה זמן חלף, בקושי שלוש שנים.
(- שלוש שנים גדושות חוויות ואין סוף חידושים).

מילא סיפור הפגישה, אולי כדי להדגיש שלא נשכחה מליבו, שחרד לה בכל שנות הנתק. אולי כדי לבטא את תחושת הדבקות שקיננה בו לקיים את צוואת האם: שמור על אחותך, רק אתה והיא נותרתם. יפה. אבל התוספת הזאת למה נועדה.
הילדה לא הכירתו.

ראשית, תמה על ייחוס חשיבות לכל תג. האיש שלנו ביקש להנמיך את הלהבות: כתבו, אז מה. ושמה מוטב בלשון יחיד: כתב. מישהו שמלאכתו בכך ריכז חומר וניסח שורות קצרות על עשרות ומאות חללים. דמייני איך נעשה: תיק משרדי ובו מדורים אישיים, מקצתם כאלה שקל למלא בתוכן מכיוון שבני הארץ וקיימות המשפחות. ישיבה של שעה עם ההורים המפרטים היסטוריה ותאריכים (די בפחות, אבל בבקשה לגלות אורך רוח מתוך כבוד לקרובי החלל), והשלמה קצרה מתוך התיק האישי לגבי אופן הסיום. מנגד, לא מעט כאלה המחוסרים פרטים, רק הגיעו ארצה ומייד כונו לחזית לוחצת (לטרון). הינה הביגוד, הרובה, אופן ההפעלה, אין זמן לאימונים, לשאלות, ממש מלחמת קיום. האיש שלנו בוחן את הנערה. לא מהיפהפיות, לסווג באמצע הטור, קצת שמנה מן הרצוי. וכמה סנטימטרים נוספים לגובה היו רק משפרים. האם מוטרדת בשל כך, מתאמצת לסגור פער בכלים אחרים. היה מעדיף אותה נאה יותר, אבל עצם הרהורו בכך אינו מכובד. הקטע בספר החללים ראוי, מנוסח היטב, ואינו קצר מן הממוצע. לזכור שלא הייתה משפחה שתבחן ותאשר.
מישהו בוודאי חש סיפוק מפרי עטו, חסד של אמת.

לתת את הדעת על כלליות הנוסחה, וכאילו מבווימת. רבות כמותה בספרות. ספר הספרים מלא דוגמאות. הינה, למשל סיפור היווצרות האומה. ערירותו המתארכת של ראשון השושלת עד גיל מופלג, ואז מוליד שניים, ואלה יוסיפו וייאבקו מאז ועד היום. מתבקשת טלטלה, כור מצרף להשגת איכות שתפורש כבחירה מגבוה, לכן שעבוד מצרים וארבעים שנות נדודים במדבר. כמו מלאכת צורף (הסביר לטובי), מבקש להוציא מבין ידיו עדי זהב נקי מסיגים.

הנערה האזינה בשקט, חיכתה שיפרש.

כמו ללוש את המתכת באש, חומר ביד היוצר, הסביר לה.

או (למשל), הסיפור על אופן היווצרות בית המלוכה הנצחי. דוד מלך ישראל חי וקיים, במנגינה זו ובאחרת. לביים את הפתיחה בכוונת מכוון, עד שנשמעת מלאכותית: דלות ערכים של משפחה מבוססת (אפרתים), נישואי תערובת (ועוד בארץ מואב, שאסורים לבוא בקהל), הידרדרות לתהומות העוני, שהמשכה אירוע משפיל בגורן. סיפור מביך.

כמו צמח הנובט מתוך ערימת דומן, ומשגשג אדמוני עם יפה עיניים, הסביר.

דומן זה זבל (אם לא ידעת).

ועדיין לא הבינה.

יום שרבי, גם על פי תחזית הרדיו, ודווקא כאן, בצל עץ הפקאן הענקי, משב רוח מרענן, מחיה נפשות. האיש מציע משהו קר, מזג אוויר שמצריך להרבות בשתייה. ולענייננו, אפשר היה לדעתו להסתפק בפחות, כל יתר כנטול, ושב ומונה על פי הסדר: רצח האב, הבריחה ליער, מות האם וההישרדות. עד לכאן אולי די מצוי אצל אלה, ניצולי השואה. ולשם מה היה לו להוסיף את הסיימת שבשם: קרבות משטרת צמח. למי נחוצה.

לדעתו נשמע מוגזם, פוגם באמינות.

וחייכה אל עצמה: הערה שתגרום עונג לאבירם, ואת המושג אמת ספרותית.

ניסתה להיזכר מי היה שם, אולי שי ברין, אחד שנלהב לכל הזדמנות. ניסה לחלוק על הערה (שהשמיע אבירם), על משהו שחורק בהתפתחות העלילה. חורק, אמר אבירם, ואת הקמטים במצח שלו נוכח ההתנגדות הבלתי צפויה. הערה קטנה שלא מתקשרת לחומר הבחינה נועדה ליודעי סוד, אחד ממאה (בכיתה רק שלושים ושמונה תלמידים), לכן בהול לסגת. והתפלאה: הרי תוכנן מראש, בזאת משוכנעת, להדגים קלקול דווקא אצל הטוב מכולם, הסופר הנערץ עגנון. לטעמה, הספר לוקה באריכות יתר. לדעת המורה, סיפור שמוטב היה לסיים בדממה דקה, כיאה לגיבור האפור יצחק קומר.

עניין של תחושה אישית, התנצל אבירם, ואין צורך לרשום במחברות, כי לא יישאלו. ימצאו שייחסו כוונות פנימיות, הכלב הזה שכמין סמל, ופגיעתו כמין עונש. כשיש עונש, ראוי שיימצא חטא. אין הכוונה לגמד חלילה, רק לרמוז שאין גבול לאיכות ומותר לפשפש גם אצל הטובים ביותר. אבל האם בלתי אפשרי, התעקש שי, וכי אין בחיינו מהבלתי צפוי. בחיים כן, השיב לו, אבל אומנות אמיתית אינה שיקוף של חריגים.

אני הצעתי שיצוין באופן מודגש, ואז אולי.

לכן במפורש שלא השכיח, והלוואי הייתה מסתיימת אחרת פרשת האח שהוא גיסך, מתחברת טוב יותר למושג צדק, אבל הרי לא בשליטתנו.

היו צריכים להביע במין מצבה גדולה, פירמידה. כמעט שלישי מחללי מלחמת השחרור היו פליטי שואה שהובהלו אל החזית. מספר מבהיל שאולי מסתיר ניצול ציני מצד הנהגת היישוב. דווקא אותם, שרידים אחרונים למשפחות שנכחדו, ובוודאי גילו נכונות ליטול סיכונים, לא חששו לחייהם. היו צריכים לחקוק באבן בזלת את אלפי השמות, יהושע בן בתיה וברוך קרמר וכל השאר. רבים בוודאי היו נותרים חסרי פרטים ואפילו שמות, פיסת סלע ממוסגרת וכעין חלל מכמיר לב, מרטיט. אולי בדמות מזבח.

כמה וכמה דרכים לצייר תמונות שימחישו את החיים שם, איך התנהלו. ראשון לכול, הדמיון. אתה עוצם עיניים ומעלה מראות נוף שאולי מתוך מרקעי טלוויזיה או מספרים שקראת ולא בהכרח מהאזור הזה. גם אין חשיבות לדיוק (הסברת לטובי), הרי אם תסטה בכמה קילומטרים שלא מעלים ולא מורידים, וכבר עשוי הרקע להשתנות. חשוב להקפיד על המרכיבים הבסיסיים: עצים, שלג (בחורף) ובוץ (בקיץ), עננים נמוכים וכבדים כמו חשכת מערה, ולפעמים שמיים בתכלת כהה שזוקפת את הקומה. אזי לצאת מהמחפורת, לצהול אל קרני השמש (חגיגות אך לא מחממות), לחוש תקווה. לחות הלבוש שהתקבעה בתוך הזוהמה.

איזה שינוי, תתפעל גיטל הזקנה אחרי המבול אתמול. אין חיוך על פניה, אף פעם אין, אבל התינוקת יודעת להבחין בשביעות רצון על פי גוני הקול. היא מתגוררת במחפורת שכנה. לפעמים יוצאת להניע את הרגליים בצעדים קטנים, הססניים. הילדה עוקבת אחרי תנועתה במין תחושה נסתרת שעתיד להיגמר רע. הינה. נפלה.

בסוף כולם מתים, הסביר אחיה, כי זקנים. הדאיג אותה.

היא מתקרבת בזהירות. הפנים אפורות, מונחות על האדמה וקצת מוסתרות בצווארון המעיל, שלוש נשים שעושות את דרכן אל המטבח אולי הבחינו. לכי ילדה, הן אומרות, אבל לא זזה. הן אומרות שלא מכירות. השם שלה גיטל, היא מספרת להן, זקנה, הייתה זקנה גם קודם. כך בסוף כי זקנים.

לכי, ילדה, הן ממשיכות ללכת.

צריך לקרוא לאנשים שירימו ויכניסו פנימה, להשכיב ולחכות שתתעורר. צריך אנשים מהמחפורת שלה, אבל אינה מעיזה לפנות, שמא אינם טובים. אחיה מזהיר תמיד מאנשים שלא מכירה, רק הדודים, משה ובוסיה ונתן. היא עומדת ומסתכלת. מעולם לא ראתה כל כך מקרוב.

צבע הפנים הצהבהב הפך אפור ומשחיר והולך. שרטת על הלחי, שאולי מהנפילה, פצע יבש משתלב בקמט סמוך, אחד מרבים. עתה שמה לב לידיים, מהודקות במעיל הבלוי, לכן לא נשלחו קדימה לבלום את החבטה. בוודאי כאב מאוד. תלכי, ילדה, קורא אחד הגברים בתקיפות, הם שניים, תופסים בגוף ונושאים למחפורת. שם, היא מצביעה להראות, הבית שלה. יותר לא תראה את הזקנה הזאת, וכלל לא תזכור שהייתה.

אחת מרבים שנמחקים ואינם, אולי רק באיזה ארכיון שמעבר לתפיסתנו, או במחברת של אלוהים. לחזור לכאן, מה פזורים על האדמה. אצטרובלי אורן, כאלה שטובים למשחק. הם חומים, וצורתם כמו גוף של ציפור. אם תנתק בקצה של גבעול ותחדד בשיניים, יראה כמקור. רק לתחוב ענף דק להיות רגל, והינה חסידה. חסידה, היא חוזרת על דברי אחיה. מעולם לא ראתה כזו. הוא טורח שוב ושוב עד שמצליח להחדיר קיסם מתחת לקשקש, הינה, ומושיט לה את היצירה. ציפור, היא אומרת.

עכשיו תצבור לערמה. יהיו לה כמו קוביות לערוך בשורה או במעגלים וגם לטפס זה על זה. שעה ארוכה עד שריכזה כמות נכבדה, לכן די, ויכולה להמשיך לעבר מרכז המחנה, לראות את הנשים ליד סירי הבישול. בצעדים זהירים, מוטב שלא ירגישו, שלא ישאלו איפה אימא שלך.

לא יודעות שיש ילדים בלי אימא. גם לאחיה אין.

אין לי אימא, היא מסבירה להן.

הנשים המבשלות חותכות תפוחי אדמה וסלקים, וממלאות מים עד למעלה. נראה שנעים להן ליד האש. אחת מוסיפה גזרי עצים מתחת, והאחרת בוחשת במקל, לאט, שלא יישפך. היא מכירה אותן, יודעת את השמות. זו שקוראים זלדה יותר טובה לילדים, מציעה להם לטעום מעט, אבל רק כשנמצאת לבדה, כי מפחדת מסילביה. ההיא שתמיד צועקת, צריך סדר, לא לחלק לפני זמן הארוחה. זו הרי תינוקת, מנסה זלדה, וסילבי בכעס, שזו תינוקת וזה זקן שבקושי חי, והוא עם פצע בראש מירייה. אם נתחיל לרחם נישאר רעבים, מוכרחים להקפיד על שעת הארוחה. צריך לשמור על הכללים. רחמים הם עניין לזמנים אחרים. הקול שלה קשה ועושה לזלדה פחד. היא מוסיפה בכף היד מתוך שקיק, ומנערת שלא יישאר. עוד מעט ייגמר המלח, היא אומרת, אין לדעת אם ישיגו עוד.

אפשר לחיות גם בלי מלח.

טובי עוקבת אחרי משחק הדמיון שלו, נינוח מדי ולא ניכר סבל או כאב, וכמו טיול רגוע בגן הציבורי. אינה שבעת רצון. אז תוסיפי: קר לה, ואת העור האדמדם במקומות חשופים.

על הפנים עקיצות יתושים.

בשאלה: אם היו נעליים (שסיפר מישה). בגיל צעיר הן נעשות קטנות בתוך זמן קצר, עוד לפני שמתבלות, ואז מה. אפשר לגזור פתח מלפנים וכך להמשיך עוד חצי שנה, שנה. ושנית, לזכור שבמזון שאוכלת שבקושי לקיום, ספק אם מהירה צמיחת הגוף. עניין הקומה ראוי להתייחסות מקצועית. לגדול בתנאים שאינם אופטימליים, בעיקר בתקופת הילדות. לכן לא ניכרים בקומתם, לא האח ולא היא. זאת מעבר להשפעה הגנטית. ככלל, לא היו בעלי קומה היהודים בפולין ובליטא, מטר ושישים, שישים וחמש. תראי את כל מנהיגי היישוב, בן־גוריון ושרת ושזר ואשכול. כי למדו בישיבות, לא עסקו בספורט. זה ההסבר שלה.

גם מרוב נישואים בתוך הקהילה הקרובה.

בוודאי זמזמה איזה שיר, ואת זה בשקט, לעצמה.

השקט הוא מאפיין שכדאי לתת עליו את הדעת. אצבע אל השפתיים, שששש, תהיי שקטה שלא ישמעו. גם בעת הבריחה אל היער. הייתה קטנה מדי כשנמלטו מהעיירה, בת שנה או שנה וחצי, גיל שנושאים תינוקות על כפיים ואי אפשר להסביר את הסכנות. תשתיקי אותה, לוחשת דודה בוסיה בתקיפות, עלולה להסגיר את כולנו.

בעת שנחבאו בצד הדרך כשעברו איכרים.

יש שחנקו במו ידיהם, כי מסכנת את כל הקבוצה, מכירים סיפורים.

בסדר, אומרת טובי.

עכשיו עליהם לצעוד אל תיבות הדואר, זה מנהגם מדי יום ביומו. ההליכה חשובה לה כדי למנוע נמק ברגליה.

בגלל הסוכרת, הוא מסביר לנערה.

עליה לספר לו משהו שקרה לפני כמה ימים. עניין קטן, בכל זאת לא מצליחה להרחיק. אתה מקשיב, היא שואלת.

בוודאי.

התלוליות האלה שמעסיקות אותו מעידות על מנהרת חולד מתחת. מה שקוראים בטעות חפרפרת, ולא מנהרה, מחילה. פתאום צצו במפתיע, ועליו לחפור, לגלות פתח כלשהו ולתחוב פיתיון רעיל לפני שיגיעו אל משטח הדשא המקיף את הבית. אם תמתיני מעט, תוכלי לצפות בדרך הפעולה. חיים סוערים שם למטה מתחת לפני השטח, היא מתבדחת.

אירע בדרך לספרייה הציבורית, כשהלכה לנבור בספרי תיעוד, לצטט מחקרים. גם למצוא זיכרונות שיאפשרו להרחיב על התנהגות האוכלוסייה המקומית בתקופת הכיבוש. גילתה המון דוגמאות לכאן ולכאן, בעיקר לכאן (צוחקת), אנסח ואראה לך. בקיצור, ישבו שם כמה קשישים, דיברו בקול ובתנועות ידיים, וכאילו לבדם. ועצרתי בצד, להקשיב למה שאמרו, תחילה נראה משעשע, תאטרו.

בשאלה איפה, אם כאן אצלנו.

הרי ציינה שבדרכה לספרייה, זאת אומרת בעיר, בנתניה. יש שם רחבה, בימי שישי מגיעים מוכרי פרחים, שוק שבועי וגם בערבי חג, לא אתמול, שיום ב'. היה כמעט ריק גם בגלל השעה המוקדמת. רק חבורת קשישים התכנסה על אחד הספסלים, התווכחו. זקנים מדברים תמיד בצעקות, אולי כי נפגעה השמיעה, נחלשה. היה כמו הצגה.

מחזה סוראליסטי, יונסקו.

אני מקשיב, אמר כשחש שהשתתקה.

כי החל לחפור בעפר התחוח, ובמהרה אומנם חשף את המחילה. התכופף ופינה מעט עפר שנערם בתחתיתה, ועכשיו יפזר גרגירי פיתיון (ורודים), יציב אבן שכאילו לסתום. כאילו.

כי מי ששם בפנים יחוש במשב האוויר החודר בסדק שהשארתי, ויבוא לאטום, ימצא את הרעל ויאכל. למה השתתקה.

אחד הזקנים דיבר והניע את ידיו להדגיש את המילה כולסטרוול (שנשמעה מפיו כמו קסטרו, כי הבליע את האות האחרונה), אם יודעים מה פירוש, ואחר אמר שאף פעם לא שמע. אולי במסעדות שלא מחליפות את השמן, מטגנים שוב ושוב עד ששרוף, עושה צרבת בקיבה, לא אצלנו. לא בעניין הזה, התנגד הראשון, צרבת לחוד, ולחוד הכולסטרוול שסותם את צינור הדם ללב. לא שמעתי, התעקש השני, והוסיף שבעיקר בלילה, חש מין צרבת שמעלה בועות מהקיבה, ומוכרח לבלוע כדור.

הוא בולע אותם בלי מים, פעולה קלה.
לא שמע, התערבה קשישה, שאולי אשתו, כאילו אין מילים שגם אתה לא מכיר.
נשים קשישות מעלות בשר מאכילת יתר, או מצטמקות לעור ועצמות. לדעת טובי, דווקא זו שמרה על מראה סביר, וכנראה גם בעיני חבריה, כי כשדיברה הקשיבו.
עכשיו הבחינה בי, עומדת מהצד ועוקבת, וסימנה להם במין שריקה שרק רגע, ובמבט חשדני, אם אולי הבת של שמלצר, תגידי מי את.
לא של שמלצר, וסתם עומדת.
שלח אותך להקשיב, הה.
היא הבת של שמלצר, הודיעה הזקנה לחבריה. כולם התבוננו בי במין שנאה.
מי זה שמלצר.

תגידי לאבא שיותר לא ניתן. האיש שדיבר הרים יד באיום. עכשיו הבחנתי במספר שמקועקע על הזרוע.
איש אחר הפנה כנגדי כף יד פרוסת אצבעות: ככה ניתן לו.
תגידי לו שיכול לזלול את תפוחי האדמה בעצמו.
הדובר הראשון הסתובב אל כל השאר והורה, כדאי להסתלק, וכולם התרוממו ודידו בהליכה מקרטעת אל הרחוב שמושך לשוק. צעדים קטנים, כמו קפיצות, נזהרים שלא להיכשל. אליי אפילו לא הפנו ראש.
לא יודעת מי זה שמלצר. טובי קימטה את המצח ובתנועת כתף. אולי אתה יודע.

היה קר כשהתעוררתי, כזה שמקיף וחודר לכל סדק. להיות דג בים חורפי. ראשונה, לחוש את השמיכה סוגרת, מגרדת מרוב זוהמה שהתייבשה בשוליים, שורטת בפנים. למי אכפת, אמרתי לדוד חיים שכאן לידי, נושם נחנק בקול ולא שומע. אז אתה שולח יד לתפוס בקצוות משמאל ומימין, מושך אל מתחת לגוף, וכך עם הרגליים בצד הרחוק ומקפל פנימה. סגור. לא עבה המצע מתחת, וגם השמיכות. מה שבעצם מחמם, הגוף עצמו, כי פולט אל תוך החלל האטום.
קור כמו חומר, כמו מתכת.

את השמיכות סחבנו איתנו. עטופים בבגדים חמים, כמה שכבות שרק אפשר, ובלבד שלא יכבידו על ההליכה בחושך. תיקחו תרופות, כל מיני, כי אין לדעת מה ידרש. קצת כלי מטבח, סבון, מסרק, מגבת, ואימא את המשקפיים. הכי חשוב שמיכות, הדגיש הדוד אהרון, בלעדיהן אתה אבוד.
לארוז הכול בתיק אחד.
מצחיק להביא מסרק.

גנבו אוכל, הסברתי לטובי, אבל הכי הרבה, שמיכות. די אם נעלמה אחת, ותכף מחול שדים להשיג אחרת כי אי אפשר בלי. הכי נורא אם משכו בלילה ונמלטו במהירות. צעקות מנוול, גנב, רוצח. תכף כשהתעוררת לנסות לרדוף. שום סיכוי. אז חיכית לבוקר, נלחצת אל מי שליך להתכרבל יחד, להתפלל שיגיע כבר.

די עם נעלמה אחת שתפתח שרשרת גנבות.

היה לקבוצה מחסן קטן, חפור בעומק ומוסווה, ושומר עם רובה כל הלילה. סיפרו על אחד קירשנר שבמקום לברוח כמו כולם כשפשטו השוטרים השחורים, הסתתר בתוך ערמת ענפים, ותכף לאחר שהסתלקו, פרץ ללוח הכיסוי וסילק אחת. איך ידעו שהוא, כי קודם לא היה לו, ופתאום עכשיו כן. תגיד מאיפה. וקראו לעזריאל שיבוא לבדוק. היה מאבק (סיפרו), שנגמר ביריית אקדח. אף אחד לא התרגש, לא אהבו את קירשנר.

שכבתי מכוסה היטב, מתאמץ להישאר ער. כך לא הטרידו החלומות. הרהרתי באימא, איך גנחה המסכנה, התאמצה לחסום את השיעול שממש קרע את החזה, הפריע לאנשים לישון. אולי חודש רבצה בקור המקפיא ולא חדלה לרעוד, עשרים וארבע שעות ביממה, רואה אותנו ולא מגיבה, מעדיפה לגמור. הרופא פליקס קבע שדלקת ריאות, מחלה שאפשר אולי לצאת ממנה אם בחדר חם עם תרופות. לא בתנאים האלה. הימים נמשכו מאות שעות, כאילו קפאו גם השעונים. היא שכבה בשקט, כאילו בלי הכרה, ורק הלחישה הבודדת אלי, בקול צרוד, מחרחר, תשמור על מריושה, היא היחידה שנשארה לך. צוואה.

תתעורר, ילד. מישהו אחז בשמיכה ומשך לחשוף את פניי, רוץ לקבל את ארוחת הבוקר, לפני שיגמרו לחלק. לא נותנים למי שמאחר.

הצחיק את טובי. החלומות שלה אחרים לגמרי, עכשוויים, לא בגלגולים קודמים. גם אליה מגיעים בלילה, אבל אותם שמקיפים ביום, המורה אבירם למשל. הוא מתיישב על שולחן המורים וחובק את אחת מרגליו. יותר מדי ניירת, וממש לא עושה לו לקרוא. נסי לתמצת, למחוק את השולי. זה מחקר, לא אסופת אנקדוטות. מחליאים אותו הדוקטורים אנשי האקדמיה, שעניינם בליקוט פרטים טפלים על זה והוא שכביכול סופרים, ובאמת משחיתי ניירות. מה אכלו, עם מי נפגשו, ולמי כתבו בחרוזים ברכה ליום הולדתו (רמז: לחמוטל). גם כן פרופסורים.

סגנון דיבור שהולם את צורת הישיבה, שלא מתחברת אל לבושו המוקפד, לחליפה, לעניבה, לכתונת הלבנה. תשתחררי, הוא אומר, מזמין להצטרף אליו, די מקום על השולחן הזה.

האם גם אני חש שמגזימה בירידה לפרטים.

(אולי להביא כנספחים).

האיש שלנו מחייך: מייחס חשיבות לחלומות, אין ספק שחושפים טרדות חולין, אבל גם הרבה מעבר. לא מוצא חן בעיניו האיש אבירם. האם רק בדמיונה עקבות של חיזור. גבר בעל משפחה ועדיין צעיר למדי, סיפור שכיח.

מעדיף את השם אברמוביץ.

אבל אין זה עניינו. ולשאלתה, תמונה היא מקבץ של נקודות צבע ובלבד שיצטרפו וישתלבו לבשר אחד. אפשר באופנים שונים, במשיכות מכחול, דוגמת הצייר ההוא, ההולנדי, שהקפיד שלא לטשטש את עקבות המברשת בחמניות שלו, או אותם שממש פיזרו על הבדים נקודות צבעוניות. יש שם לסגנון הזה. זו דעתו. המבחן הוא בעבודה המוגמרת ובמבט הצופים.

את זה תגידי למורה הזה שלך.

אילו הייתה חטובה ויפה, אולי היה משהו בחשדות שלו. וצחק, כי לא מדובר בהתאהבות, סתם התחככות של גבר נשוי ותלמידה, משהו להניח על המדף, לא מעבר. עניין גדול.

חיפשתיך, התלוננה אשתו. לא מסיבה כלשהי, סתם. וכאילו מתחושת בדידות שאולי הפכה לשכיחה יותר ויותר, סיבה לדאגה. כאילו מוצאת את עצמה בחלל ריק (שח לבתו), הולכת לאיבוד בסביבה שפתאום לא מוכרת, ואז מחפשת את מי שכן (עדיין).
ניצני המחלה האיומה היא.

ומשיב, אני כאן, מעשב בחלקה הצעירה, לא הולך לשום מקום. הרי אין טעם להזכיר שכבר שנים נמנע מהתרוצצויות, די לו בדל"ת אמותיהם.

ניצבה לידו, עוקבת אחר תנועת הטוריה המגרדת באדמה היבשה. אין סוף לעשבים האלה, תנקה וישבו לנבוט, מלחמה שלא נגמרת. הערה שמושכת את חיוכו, הרי לטובה. אנשים עוסקים בספורט לשם בריאותם. משהו שלא היה עומד בו, מה שאין כן העבודה הזאת שמחייבת התמדה, אושר שמור, ולא חד גונית.

כל עוד במידה, כמובן.

מתחיל להיות חם, היא אומרת, כולך זיעה ובלי כובע.

כשייכנסו יתרענן במקלחת והיא תשוב אל ספריה. תמיד אהבה לקרוא, רק שלאחרונה נתקעת באותו עמוד או פרק ומתקשה לחבר את החוטים. נזהר מלהסב את תשומת ליבה שכבר קראה לאחרונה את הספר הזה. אם לא חשה, למה לצער.
ספרים הם חברה שקטה.

כשרמז לטובי, נראה שלא הופתעה. להודות שעלה חשדה כששבה זו והעירה בניסוח שואל, אם לא חם לה בבגד הסגור הזה. כי יצאה לבית הספר השכם בבוקר כשעוד קריר ולא מצאה זמן להחליף. אזי השאלות: אם טוב לה בבית הספר ואיזה ממקצועות הלימודים חביב עליה במיוחד, ואז ההערה על הלבוש. לא הזכרתי שכבר שאלה, אולי לא שמה לב.

כך נכון להגיב, בהרבה סבלנות.

אחר כך הציעה מים. בחום הזה צריכים להרבות בשתייה, אומרים שלפחות שמונה כוסות ביום, ונכנסנו למטבח. הייתי צריכה להזכיר לה שכדי לשתות.

והביע את צערו.

מתברר שהיו ימים חמים גם שם, ומכות יתושים. לפעמים מדווחים על שלושים מעלות במוסקבה ועם זאת גשם. הלחות עשויה להיות עינוי. פעם חקר אותה אם סבלו מצמא ולא זכרה. שאלה שאפשר היה לכוון למישה קרמר או לגורביץ. לגבי האחרון, עדיין לא איחרנו את המועד.

אדון גורביץ העלה כמה זיכרונות שאינך יכול לבטוח באמיתותם. כמו (למשל) סיפור המפעל לייצוא צמחי מרפא בקורניץ. עסק משפחתי. היו מלקטים בשדות הסביבה או קונים מהאיכרות, מייבשים בשמש, אורזים ושולחים (לאנגלייה). אינו זוכר באילו צמחים מדובר ומה השמות, בוטניקה אינה תחום התמחותו, אבל התמונה ניצבת חיה מול עיניו. נשים כפריות בשמלות שק ומטפחות ראש צבעוניות שוטחות צרורות על קערת מאזניים, והסב מחטט באצבע לבדוק שלא ערבבו מין בשאינו מינו, ואז שוקל ומחשב בראש את הסכום המגיע. הסוג שקוראים מאזני כפות, אחת רחבה לסחורה, והאחרת, להניח עליה את משקולות המתכת. חיה מול עיניו תמונת הזקן האוחז בתפס ההרמה, לבדוק שמאוזן, ותמיד נמצא מדייק.

אחד שדי לו בטביעת עין לקבוע את גובה התשלום, מעולם לא טעה או עורר ויכוח. בעיני האיכרות הוחזק הגון, מה שבאמת היה.

שפת הדיבור שלו גבוהה, מין בשאינו מינו, ניצבת מול עיניו, תפס הרמה, לשון מתוך ספרים. אתה יודע, גיחך גורביץ, הסוג הבסיסי ביותר. לא מאזני שולחן או המשוכללים האנליטיים, כזה עם מוט מאוזן וזרוע מאונכת במרכזו. ופעם התגנבתי לבחון במו ידיי אם לא מקובעים תפס האחיזה והמוט, והליך השקילה רק אחיזת עיניים.

ולא היה.

הייתי ילד חצוף.

כשהוא צוחק עיניו שוקעות בארובותיהן ולחיינו מתנפחות. חרף שנותיו וגופו המסורבל מעט, תנועותיו קלילות וגמישות, וזאת כשבוודאי לא עסק בספורט מימיו. אולי בזכות אותו פרק ילדות מטלטל. כמענה הוא מצטט מחקר כלשהו הקובע שילדים שמנים עתידים להיות שמנים בבגרותם. והרי ברור ששמן לא הייתי עם התזונה העלובה והשלשולים התמידיים. גם את היית תינוקת רזה מאוד, ואולי בזכות זאת ניצלת. ונוכח מבטי התמיהה הוא ממחר להסביר את הקושי לשאת על הגב מישהי בעלת משקל, ועוד

כשהטוען עצמו נער כחוש.

מהר מאוד היה נשבר ומוותר.

(שמור על מריושה, צוואת אימו).

צחקוקים שעושה אדם קשיש אל עצמו מתגלים כעניין מייגע, מתמשך וגורם לאבד סבלנות. בייחוד אם שבים וחוזרים בתכיפות יתרה, בייחוד בעבור נערה צעירה וקצרת רוח. אולי ירחיב מעט את תיאור החצר, זו שסיפרת שהתמלאה בנשים כפריות עמוסות מטעני ירק. נענועי הראש של אדון גורביץ אינם בהכרח תנועות הסכמה, יותר ביטוי למראות מעולם רחוק שצצים ומרחפים מול עיניו, וצחקוקים עשויים לבטא גם שביעות רצון.

עניין לא פשוט (הוא אומר), הצירוף של מי ביצה מקפאים, קילומטרים של צעדות, גם ריצה. מדי פעם בפעם בורות ומכשולים חבויים גורמים לאובדן שיווי המשקל. כל מיני גזעי עצים מוטלים בעומק הבוץ, ואתה כושל פנימה ושב ומזדקף. הפסיקי לבכות, גער במי שפרצה בבכי, שאם לא כן אשליך למים. אפשרות מפתה.

עניין של מזל מתמשך, הסביר אדון גורביץ, ומבטו בהה בחלל כאילו חיה התמונה ורק לפרש. מזל שפתאום פיסת קרקע מוצקה יותר, לפעמים אי בים או דרך כבושה שצצה במפתיע. עניין של מזל, הרבה מזל.

כל מי שנותר בחיים הוא מצבור נדיר של הימורים מוצלחים.

עניין הבכי שהזכיר, לא פרט שזכור לו, ורק ביטוי להמחשת הסבל. משער שלא הרבית לבכות.

את זאת לילדה הקשישה המאזינה בשקט.

אם נתבקש לסייע למי שנראה גמור ממאמץ: בבקשה, רק מעט, עד שישובו הכוחות. הוא מתכנס אל תוך עצמו, משתתק.

למחוק את השאלה.

אחר כך בכל זאת יסביר שאולי קרה. מי יכול לבוא בטענות אם לא נענה. רק לדמיין את תמונת הרקע: סופת גשמים דוקרת. הכול מתרוצצים למלט עצמם וברור שלכל אחד קצב משלו. שריקות כדורים וצרחות, אם נפגעת בא קצך. אירוע שחזר שוב ושוב, ובמשך השנים עשרות פעמים. בקיץ היה קל יותר, וכשניתנה התראה בעוד מועד, יכלו למלט את עצמם בסבך היער אל פינות מסתור מוכרות. להודות שרק לעיתים רחוקות נאלצו להרחיק לכת מאוד. אנחנו הנערים היינו רצים לעיתים קרובות בחבורה, אורבים לאחד הפושטים שניתק מכל השאר, מנסים לפגוע ולפעמים מצליחים (אני זוכר אקדח שהיה לנער גדול ממני). לא משחק ילדים, רטן אדון גורביץ, מביט בטובי במין סלידה.

היא ביקשה להרגיע, שאלה איך ידעו מתי לחזור. בעיקר כשירדה החשכה. כשזו קרבה היו מגששים בזהירות עד שנמצאו שוב בסביבה המוכרת. קרה שטעו ומצאו עצמם על גדת הנחל, או הבחינו במפתיע באורות כפר שלא ציפו. כשאתה משוטט בין העצים אתה עלול לאבד בקלות את הכיוון. לבסוף בכל זאת הגעת (מי שאבד הרי לא נותר לספר), ואז בהתגנבות יחידים אל שטח המחנה. ודאי שהיו שלא שבו, ולא ידעת אם תעו בדרך או נפגעו מהיריות.

עכשיו תורו של האיש שלנו, הטרידה אותו ההתפצלות. אתם הצעירים נמלטתם לבדכם, ומה על החולים והזקנים. שאלת הערבות ההדדית נגעה (הרי) גם לקרובי משפחה. גורביץ שתק.

מה עשו החולים, התעקשה טובי.

ועדיין החריש.

לאחר פסק זמן יסביר שכל מקרה לגופו. לפעמים אירע במפתיע, ואז אתה מגיב אינסטינקטיבית, מה שמכנים בעגה הצבאית, ירייה מהמותן, בלא שיקולים יתרים ובלבד להציל את עצמך. כל מקרה לגופו, מסכם גורביץ.

ועוד מוסיף שהרגליים פותחות בריצה מאליהן. מצטער שלא מצליח להעביר במילים. אתה אומר אדום, אבל איזה, הרי אין סוף גוונים ותת גוונים, כזה של פרחים, ואחר לגמרי הדם שמתקרש כהה, משחיר מזבובים.

הוא שירת בצבא מייד כשהגיע ארצה. נשלח לחזית ללא הכנות יתרות, ולחם במקום הנורא ההוא לטרון. למפקד קראו סיקו. אחר כך גם בנגב. אנשים נקטלו בלי שהספיקו להבין מה קורה סביבם, ומי שנותר

חי יישא את החוויה האומללה עד יום מותו. מבט שנתקע בגברת גורביץ גורם לה להנהן. עד כה ישבה בשקט, כמעט בלתי מובחנת, האזינה.

פתאום המחשבה שתמיד עם שכמותם, עניין שכיח. רבים הצטרפו עוד שם, היכן שהיו רק הם והדומים להם. אבל אולי גם בגלל המשותף. לא מתכוון רק לשפת הדיבור, אף שאין לבטל כמובן גם אותה. מתכוון למטען החוויות, לתחושת הזרות, לצעדי הגישוש. כבר איבדו די, ועכשיו לפתוח דף חדש, וברור שעדיף יחד. בררנות היא עניין נלעג לאחר כל מה שהיה.

בבקשה, אומר לה גורביץ, מבטו תקיף, לא מרפה.

מפני שממשיכה להניד את ראשה, תנועות קלות, קצובות, לא מודעת עד שנתקלת במבטו. אחרי שנים כה רבות אי אפשר לקלף שכבות אל הצורה שפעם. אף אחד לא מצליח להשתמר, מהרהר האיש שלנו, כמו בשיר ההוא (שגזר מהעיתון). לדעת טובי בני אדם הם רק בני אדם, ביער ובמחנה השמדה ובתנאים נורמליים. קל להיות אנושי ונדיב (או לצפות לנדיבות) כשאתה בכורסה מרופדת בחדר שעובד בו מזגן. טובי חייכה אל גורביץ שנראה פגוע מעצם שאלתה. עשויה להתפרש כמאשימה. מוטב אילו נהגה ביתר נימוס, ולו בשל הפרשי הגיל. האיש שלנו חש אי נוחות נוכח החקירה הכמעט תוקפנית, והאם לקטוע מיידית (בחיוך) או לאגור את הערותיו לעת שיימצאו ביחידות. חבל שאינה נאה יותר, הרהור ששב ועולה בראשו, שאז אולי היה סבלני יותר. כאלה הן הרוב, בכל זאת מוצאות את זיווגן. הוא הסב את פניו, מבקש להרחיק מחשבה שנראית לו בלתי ראויה.

המחשבות המוזרות החלו לכרסם במוחו. אתמול שח לאשתו שכמו קן נמלים שרוסק במכת מעדר, בריחה מבוהלת לכל עבר, שום התמודדות אמיתית עם המשחית, איש לנפשו. והציצה בו תמהה, שהרי נמלטה עם שני ילדיה, אמה שלה, לא הייתה מעלה בדעתה לפעול אחרת. מה היה עליה לעשות, לדעתך. כך שם, התעקש הוא, אבל הציצי סביבך, סדום ועמורה, ואלה אותם יהודים, או כמעט אותם. הכול בגלל השכנה בחצר הסמוכה. פתאום צצה מולו כשעישב את הגומות בשורה שליד הגדר המשותפת. איך התעוורתה, איבדה את מעט החן שהביאה איתה כשהגיעה, וגם הלבוש חסר הטעם של אישה חרדית. מראה מגעיל. אשתו ניסתה להגן, אל תדון את חברך, ואיך היית אתה נוהג במצב זה של עניינים.

הייתי שם קץ לחיי.

(נמלים חשות להציל את הביצים, לשאת למקום מבטחים. צעד אינסטינקטיבי וכאילו מתוכנת.) אדון גורביץ החל לבטא קוצר רוח. אם עדיין לא התעייפתם. כמובן ישמח להמשיך בכל זמן שירצו, להעלות פרשיות שראויות להיחרט באבן למען הדורות הבאים. כשאלה יתעוררו לבוא בשאלות, כבר לא יימצא מי שאפשר לחקור. למה להרחיק עדותו, אפילו ילדיו נמנעו עד עתה מלגלות עניין. כן, אפילו הילדים שלו.

שלנו, מתקנת גברת גורביץ.

השם שהזכיר אדון גורביץ, של מי שהיה מפקדו בקרב לטרון, סיקו, הפתיע אותו. צירוף מקרים אינו עניין נדיר, ובכל זאת. היה מרצה שלי באוניברסיטה, ואחר כך עבדתי לצידו במשרד הביטחון, איש יקר. גאון במקצועו, או לפחות מבריק, משכמו ומעלה, אבל מעבר לכך: אדם. הציץ במארוחו במין מבט בוחן, תמה. הינה אפוא מישהו שחווה את הקרב ההוא, העקוב מדם. אחר יאמר לאשתו שכמין דרישת שלום מעולם אחר. מהבודדים (מאוד) שהערצתי. עבדתי לידו בכמה תקופות בחיי, שוטטנו יחד לא מעט, ניסינו לשנות עולם.

שקע לתוך עצמו תוך שמוסיף לאחוז בהגה, נצמד לנתיב הימני ושומר על מרחק, אחר כך זינק שמאלה כמתעורר ועקף שורת מכוניות שנעו לאיטן. אחד הקרבות הקשים במלחמת העצמאות, אחד הכישלונות. שנים הייתי לידו וגם בנסיעות שרק שנינו. אף פעם לא שאלתי. לא העז לשאול.

מישהו הדליק אורות מאחוריהם, אותת לפנות דרך. האיש שלנו השלים את העקיפה (באורך רוח עקשני), ואחר חזר לימין. אחר כך יוסיף ויספר לזו שלצידו שמצא בספרות המלחמה פרק כאוב שנגרם (כנראה) מדבקות להוראות. דבקות יתרה. לפעמים עליך לחרוג מהכללים, להסתכן בניזיפה שעלולה להתברר כמוצדקת. בכל זאת לשאת באחריות.

מצב מוכר.

מי שלצידו שתקה. מה ששמעה אולי לא הסעיר אותה. אומנם שם הקרב צלצל מוכר, אבל אי-שם במעורפל. שיערה שהתמונה שמול עיניו צבעונית יותר. כך גם שם האיש.

האם לא כינוי.

אכן.

אם בכלל קולטת.

בהזדמנות ישיח לה כשישוב ויהרהר. עניין התגמול ומצבות הזיכרון ומשמעות ההנצחה. תל אביב מלאה רחובות ישנים הנושאים שמות עסקנים קטנים שלמזלם נקלעו לאירוע חלוקת כיבודים. מי שידע לתבוע זכויות, או בורך בבני משפחה בעלי מרפקים. שמורק ושמולוביץ ושימקין, שמה פעלו ולמי הועילו.

אצל שולחן המטבח. סלט הירקות הטרי, ממרח חצילים (על האש) וגבינת עיזים. וקודם להזכיר לה את הכמוסה ששכחה ליטול (נגד סוכרת). היא מתרוממת ונחפזת אל המגירה, נכון, תודה. והוא ילגום מכוס התה וישוב למנות את מעללי האיש ההוא, מורו וידידו. נבי יושע ולטרון והגשר שפוצץ במו ידיו בגבול הרצועה, שהראה באחת מנסיעותיהם. חבל ההתיישבות שתכנן (לכיש) וכל התפקידים הבכירים שמילא בחקלאות ובביטחון. לבסוף, איך גמר, אובד במחלה ההיא שמכלה את המוח. זקני עם הארץ שדעתם מיטשטשת עליהם, והרי לא נכון.

היה חכם ומוכשר ממני, הודה לפנייה, ומה שמצא בי (אולי) את נקודת תורפתו. ובחיוך: אף פעם לא החמצתי הזדמנות לחרוג מהכללים.

מי גר פה. שאודניצקי. ופה. גאון.

אחד שאיננו מכירים.

נכון.

כך כל יום, בערך בחמש, מביתם ועד תיבות הדואר שמתחת למגדל המים.

הצעדות חיוניות לה.

מוזר, הרי הכירה אותם כמותו, אפילו טוב יותר. עם אדון קורקוס אפילו נפגשת פנים אל פנים כשסרת לביתו להשיב עשרה שקלים שלוית מאשתו.

אירוע מצחיק מלפני שנים. כי לא הבין למה טרחה לבוא. אחד הטובע בכסף. רק בשיפוץ הבית השקיע מיליון, וילה בסגנון ספרדי שהוקמה לפני שנים אחדות. לא עשרה, עשרים שקלים, ועוד בכמה מטבעות. נו טוב, הניחי כאן.

כסף צריך להקפיד להחזיר. לכך חונכה. במצבה היום בוודאי הייתה שוכחת, במצב זיכרונה.

מי גר כאן.

ניצה דנון.

וכאן.

רוזנברג, שאול.

עכשיו יחצו את הכביש לכיוון החצר של מאיר בן מאיר. יזכיר לה את אשתו ששמה היה כשמך, מרים, שפעם טיפלה בבנם איתי כשהיה תינוק. כבר שנים מאז נפטרה. מסרטן.

בזהירות הם פוסעים במעבר החציה. מכונית עוצרת בחריקה. לנהג הבעה מתנצלת. זכות הקדימה שלהם. כאן גרה מרסלה, היא אומרת. משהו שבכל זאת זכרה. בכל יום בחמש או בחמש וחצי.

טובי אמרה: פתאום שמתי לב שמדברים בצרכנייה (עליכם, אלא על מי), שניים שצועדים בצוותא. והסביר שכדי לגרום לה להפעיל את הרגליים. הסוכרת הזאת שפוגעת בצינורות הדם, סותמת, גורמת לנמק שנגמר בכריתה, לעיוורון, ואולי גם לפגיעה במוח. פעם החלו כאבים והסביר המומחה שאליו נשלחנו (בבילינסון) שנסתם העורק המוליך אל כף הרגל, יכול להשתיל צינורית עוקפת, אבל גם זו תיסתם במהרה. לכן המליץ כתחליף על הליכה מאומצת בכל יום. ובאמת חדלו המיחושים.

אנחנו צועדים עד תיבות הדואר. כחצי קילומטר לכל צד.

בקצב איטי התואם את יכולתה ותוך נפנוף מחויך לחולפים ממול. הילד הזה על הגלגשת, שואלת אם יודע מי הוא. לא, אבל הרי הקדים והרים ידו. כך גם אל חבורת הפועלים הזרים שחלפו על טרקטור עמוס תפוזים.

הווה מקדים שלום לכל אדם, מה שאינו עולה בכסף.

בצעידתם היא מציצה אל החצרות מכאן ומכאן. - מי גר כאן. - דנון. - אבל מה השם שלו. - יהודה.
היא חוזרת על השם, מתאמצת לנעוץ בזיכרון הבוגדני.
- וכאן. - מטילדה המורה. - זמן רב שאין רואים אותה. - נפטרה, הרי סרנו לנחם.
כך מדי יום ביומו. לאחר כמה פעמים זוכרת שמתה, שיפור משמח, לדעתו.
מצינת שאיש לא גר בבית הנראה נעול, אבל הינה, כיסחו את הדשא. זה בוודאי הבן. - לא אהבתי את
מטילדה, היא שבה ומדגישה.

פרטים שכאילו בשוליים. אתה אומר לעצמך: הפעל את הדמיון. למשל תמונת הנער הנושא תינוקת
על גבו (שהעיד אדון גורביץ), רגליים מתבוססות בטיט, והנשימה קשה. לסבור שתחושה המוכרת לו,
למשל בעת אימון בטירונות שסיפרתי לך (בלילה, על כביש חיפה), או המסע לאורך ים המלח. זיכרונות
ישנים.

לא זוכרת שסיפרת, טענה אשתו,

ודאי שסיפרתי.

אז ספר שוב.

יותר מיובל שנים וכאילו חי. מטען החגור שעל הגב (שכינו חגור פילים), השרב יוצא הדופן, ומגבלת
השתייה (מימייה לכל חמישה, אחת לשעתיים). אחר כך הביאו בג'ריקנים שנשוב ונמלא את הריקות,
וכששתינו התברר שלא ניקו את שאריות הדלק. חשנו בחילה איומה.
אנשים החלו מתעלפים, ומי שנפל הועלה על רכב מאותם שליוו. בסוף טיפסנו על המצדה, בחום של
ארבעים מעלות רבצנו על הקרקע הלוהטת, החשופה, ובאצבעות התחפרנו לחפש מעט קרירות.
הינה סיפרתי.

ולמה, כי מדמה שיכול לחוש גם מה ששם אצלכם, בבוע הטובעני, נמלטים מהרודפים כל אחד לנפשו,
וזו התינוקת על גבו, נאחזת בצווארו, ובוודאי חש שבקצה היכולת.

אחרי, הוא מסביר, אף שאין צורך, ואת.

הוא משתתק. עיניו פקוחות, אך לא למה שסביב, עצי השסק המלבלבים לקראת פריחה, לבלוב ירקרק
בהיר בחגיגת גוונים. במקומם, העכירות הערפילית של חורף ליטאי, רגליים כושלות ונעליים מרופטות
שנמשכות בכוח להישלף מהבוץ ומסרבות. קצה היכולת של מי שעדיין נער.
ובעיקר יריות.

איך בכלל להשוות, הוא אומר, ואת הפסוק: עד שתגיע למקומו. זאת לגבי כל אדם, לאו דווקא חבר.
הרהורי שוליים. גם על הנערה טובי, שאולי תהיה מקץ ימים מדענית חוקרת, פרופסורית באחת
מעשרות המכללות הצצות כפטריות צפונה ונגבה וימה. המפגש עם הזקנים שסיפרה, עניין תמוה,
ותמוה ממנו עמידתה מן הצד להטות אוזן. משמע, טרם חל בה קלקול הענייניות, רדיפת הפרטים
היבשים שרק הם בעלי ערך למחקר המדעי.

לא יבשים, עבשים.

הינה יציב על הקתדרה, מול קהל הסטודנטים תלמידיה, פורשת את ניירותיה, ומונה את שבע הסיבות למלחמה ההיא (או כל מלחמה אחרת, היסטוריה היא דברי ימי מלחמות ופוגרומים). להבדיל בין סיבות לגורמים. אחת לאחת בקצב הכתבה, ומשגמרה תאסוף את הדפים, ותעשה דרכה אל חדרון הנושא על דלתו את שמה. מתרבים כפטירות אחר הגשם, הוא שח לאשתו, הפרופסורים הללו. כל קשקשן פרופסור. שומרים על נציגות קבועה בדף מודעות האבל של העיתון היומי. אמש הופיע אחד בתוכנית הראיונות של ברלין ומינקובסקי, סיפר על פלישת צמחים בהיסטוריה, על פי שרידיהם בקברים עתיקים. ומציץ בפני אשתו, אם ירדה לסוף דעתו.

כל שנדרש, נושא זעיר שטרם הקדימך אחר, עיסוק לארבעים השנים הבאות (הרי אין סוף לקברים). ומציץ בפני אשתו, אם הבינה.

ואת כל אלה עלינו לשאת על גבנו, כאילו היו תינוקת בת שלוש בלב ביצה ליטאית.

את אלוהים השאירו כנראה מאחור. אולי נשאו מעט ממנו אל המקום שאמור לשמש מחבוא, די מהר ישמטו גם זאת. כבר היה כמעט נער כשנטלו ההורים את ילדיהם, מעט חפצים, ונחתו בעיירה קורניץ, להיות בתוך עמם עד יעבור זעם. חששו מסבל, אבל לא עד דאגה לחיים עצמם. לכן לא ממש התלהבה, לא רק הנדודים, גם המקום עצמו. לגרום לחוש בחילה, טענה האם.

קורניץ היא עיירת משפחתו של האב. כבר סיפר זאת.

מי יכול היה לשער לאן יתגלגלו הדברים.

מעבר חורקני, בייחוד בעיני הנער שהיה, שולף זיכרונות מפינות חבויות, להעלות על הכתב (שאינו רוט, אבל ישוכתב באותיות פנינים בידי אסתי, עורכת עלון הקבוצה). ראינו אותם בורחים (כתב), ומהשמיים פצצות ממטוסים שממש פחד. עכשיו כבר חייבים להסתלק, הודיע אבא, אי אפשר לחכות עוד, ואימא בכתה: אתה יודע שלא אוהבת אותם, וגם הם אותי.

אני לא התערבתי (כתב).

יותר מדי שחור בעיניים שלך, טענה נגדו, תזכור מה שאומרת. אני נזכרתי, לא הוא, כי לא יכול. אולי אחרי חצי שנה, כשכבר שכחה בעצמה.

תסביר, ביקשה אסתי. נדמה לו שמחבבת אותו. אולי הייתה נישאת לו, מקימים יחד תא משפחתי אילו נותר חי. אין לדעת. אין שום רמז על עניינים שבינו לבינה באלבום שהוציאו חבריו לזכרו.

אולי אותיות הפנינים הן רמז.

קורניץ. נוף של גברים מגודלי זקנים, במעילים הקרויים קפוטות. שביסי נשים של יהודיות חסודות, ואיך להתחבר. קבלו ילדים את בן דודכם יהושע, שעשוי לשהות כאן זמן מה. שתפו אותו במשחקים. קהילה שרובה יהודים, וכדי להידמות לאחרים, עליו להתלוות לתפילות הבוקר, ללבוש ארבע כנפות, להקפיד על כיסוי ראש. לא היו זרים לו אלה. גם המפגש עם הסב (שזכר מאירוע קודם, שמחה משפחתית, אולי

חתונה. אבא, הינה יהושע, שכבר החזקת על ברכך בטקס ברית המילה שלו). דיבר אליי יידיש(כתב), אל האיכרות בחצר פנה בפולנית. ילד מיטיב להסתגל.

זו מלחמה, הסביר האב, קיווה שתיגמר במהרה. לכשתיגמר נעלה לארץ ישראל. כתב: ניסיתי לחבור לאם שהסתגרה בחדרון שפינו שם בשבילנו, שלוש על שלוש, או אולי על שתיים (השירותים בחצר, גם באר המים), אפילו שלא חדלה לכעוס. תמיד נוכל לחזור, הבטיח האב, ורק שבניתיים השמועות לא מעודדות. גם ויכוחי הנערים, ואיך הטנקים וכלי הטיס מול סוסי הצבא הפולני. אבא סיפר שהטילו פצצות על מסילת הברזל, ריסקו את תחנת הרכבת במולודצ'נו, הוכחה שעדיפה קורניץ, ממוקמת קצת בצד. אחר כך הגיעו השוטרים הגרמנים, חטפו גברים לכל מיני עבודות, הכו. הסתתרנו בבתיים. לצאת לרחוב היה מסוכן. סיפרו שתפסו שני נערים וירו בראשיהם. סתם. לשם שעשוע או אולי כדי לזרוע פחד. כך בהתחלה, אחד ועוד אחד, עד הרצח הגדול (הראשון), יותר מחמישים גברים, נשים וילדים. אספו מהבתיים אל כיכר השוק והרגו בריות. אמרו שקומוניסטים. גם את אבא שלי שבכלל לא (אז מהיכן הסיפור שנעלו בתוך מחסן ושרפו).

אחר כך כבר לא טרחו להמציא סיבות. אימא לא בכתה. היא חיבקה את אחותי התינוקת, וכשנכנסתי משכה לשבת לידה, ולא קמה לקראת האנשים שבאו להתאבל. לאט ירד החושך, וסבתא אמרה שצריך להאכיל את הילדים, הוסיפה ביטוי שלא הבנתי, סדום.

כבר יותר טוב למות, אמרה אימא. אנשים דיברו שמוכרחים לברוח ליער, אי אפשר לשבת ולחכות שיגיעו אליך הרוצחים. איך אפשר לחיות בחוץ, בקור ובלי אוכל, מה נעשה עם הילדים. לדודה שלי בוסיה היו שניים קטנטנים (הו, הינה התשובה לשאלה, היו), וכשהתגנבה בחושך לכפר סמורגון לחפש מזון וחזרה בערב, גילתה שלא נשאר את מי להאכיל, גם לא הבעל שלה. נרצחו שלושתם יחד עם סבא מנדל. אז איך זה שאתם לא, תגידי. על זה אימא לא סלחה לה אף פעם.

העניין הזה שקוראים: אף פעם, עשוי להיות קצר מאוד. ההסבר (שלא טרחה להגיד לבוסיה), שהייתה מחפורת בפינת החדר, עם לוחות עץ בצדדים, ומלמעלה קרש שמושכים מבפנים. מטר על מטר. איך נדחקו פנימה שישה אנשים, אנחנו, דוד חיים, דוד שמשון ומושיק. כששמענו קולות מבחוץ, צרחות, מייד תכף מיהרנו פנימה, מירלה התינוקת ואני על אימא והדודים, דחוסים יחד עד שנהיה שוב שקט. יצאנו וגילינו שאינם. סחבו לרחוב ושם הרגו במכות.

לחבור, מילה שהכניסה החברה אסתי, וגם מחפורת. אני כתבתי בור. אימא לא השיבה לבוסיה. מה יועילו דיבורים למי שאיבדה שני תינוקות. יותר ילדים לא יהיו לה. ולא היה דוד בשם שמשון, אז אולי כתב שם אחר.

הצעדות הללו לדואר, כמה עוד יימשכו.

אחר כך יתלונן שלאן נקלע. לא נוף מחלון רכבת, מראות נדידה של עדרי גנו באפריקה על מרקע צבעוני בערוץ שקוראים גאוגרפי. השתלשלת עם גופך אל תוך התמונה (מה שבוודאי יתאפשר תוך שנים אחדות על פי קצב התפתחות הטכנולוגיה), ואז איך תמצא מפלט מחיות הטרף. צף ועולה בראשו שאותה מלחמה עצמה עניין מוכר לו, אבל ממקום שהוא כאן, ובבוא העת יהפוך למדינה יהודית. על הדשא הטעון כיסוח (או בתוך מועדון התנועה עצמו) נערות ונערים בשירי נשמה, על וניה הו וניה האח היקר, שעתיד להיות שם קומיסר אדום, ואילו היא, אחות רחמנייה. שם, כלומר אצלכם, לא ממש ביערות עצמם אלא במישורי הדגן שאינם נגמרים, בחטיבות הרגלים, השריון ומלחי הוולגה המשתפכים במנגינת כיסופים נוגה. אפילו לא ידעת (הוא צוחק), ומובן שידעה, אבל הרבה יותר מאוחר, בתקופת הפנימייה. היה שם אחד גיל אלדמע (כבר אחרי הפציעה שלו ממוקש), וגם שאר המדריכים שטרחו להחזיר לפחות חלק ממה שאיבדנו בשנות הילדות. אף פעם לא התקרבו למשהו הנראה כהתחלה, היא אומרת, על אף שלימדו לנגן, להציג, לחגוג את חג הביכורים, לימדו לשחות. אף פעם לא התחיל, אבל הבינה זאת רק כשנולדו ילדיהם. אי אפשר לפצות על אובדן ילדות. צריך לחפש מקום אחר (אמר לעצמו), כזה שלא יער, ובלי שגרת שלג החוזרת בכל חורף. אם יללות בלילה, אולי תנים מתנים ענותם על גבעות שיח אבריק, היכן שקוראים חרתייה.

אתם שרתם, היא אומרת.

מי היה כותב המילים, שלונסקי או אלכסנדר פן. נדמה לו שהראשון הוא מחברו של שיר אחר, על הרים שבגלובע ומזבחות שעלו באש הניגונים. השורות צצות בזיכרונו תמוהות כיאה לשיר.

ובכן, זה בכל זאת פן, אף שהולם יותר את אלתרמן.

חייב לפרש לך, אמר לטובי, כי מאלה המטופחים, המכורים לשתייה, נער שעשועים, ופתאום: אדמה אדמתי, שכלל לא מתחבר אל האיש. לא נשמע אמין.

לנחש על פי מבע עיניה אם ירדה לסוף דעתו. בסוף אומרת: גם אתה לא היית שם. לא יודעת מה ידעו אצלכם שקורה, מה ידעת אתה. בטוחה שפחות ממה שבאמת, וזה עושה את הסיפור נורא עוד יותר.

אותה מלחמה, הוא אומר, ואיזה שוני. כל אחד מזווית ראייתו. מה שבעיני מורה לביולוגיה יצטייר שונה בתכלית לחוקר חלל, אף שאנשי מדע שניהם.

אם ירדה לסוף דעתו.

המורה לביולוגיה שקוראים לוסטיג, מאמין שכל אחד מתאי הגוף הוא יצור עצמאי ושלם. זהה לשכניו רק בעיניו. אותם הפנים יש לכל היוונים (הוא מצטט שיר יידי). צפופים זה לזה, חשים אכפתיות לסביבתם, וגאווה עליה. גאווה שייכות: אני מחבורת תאי רגל ימין, ובלעדיה איך תבעט בכדור, ואתה מהכרס המשתפלת, משמע מהמיותרים שללא גאווה יעוד ורק אכול ושתה. אי שם מרחפת תחושת שביעות רצון מהמיקום הכללי, תחושה שהיא שולית מול ממדי הדאגה לעצמך.

ממש כמו יצורי אנוש, הוא אומר, שקועים בעצמם, טרודים בחילוף חומרי גופם, אולי חרדים לביטחונם, לבריאותם, חלילה שיישרטו או ייחבטו. יש להתנהל בזהירות בבית ובכביש, והאם אחראים דיים בני מינם היותר מיוחסים, מקבלי ההחלטות. התאים שבמוח.

בבוא היום עתידים לאבחן שלכל תא כושר חשיבה משלו. כך על פי לוסטיג. ואילו לפוייכטוונגר גישה שמבטאת ספקנות. גופי היסוד שלו הם האלקטרונים, כל עוד אין יורדים נמוך יותר, כלומר בינתיים. לטובי די בלוסטיג. מוצא חן בעיניה רעיון האימפריות, כל איבר בגוף הוא ממלכה שמצרפת מיליארדים של יצורים נבונים המתנהלים כל אחד לעצמו, ויחד כקהילה מאורגנת. איך, מקשה המורה לפיזיקה, הרי תקועים זה בצד זה, קבועים במקומם תא ליד תא, ומהיכן שבעלי מחשבות. מעולם לא נתקל ביצירותיהם, בהגיגיהם. ברמה מסוימת, ישיב לוסטיג, גם בין השוטניות לא תמצא הוגי דעות, אפילו בין האמבות (הוא צוחק), בכל זאת יצורים עצמאיים. פוייכטוונגר מניד יד בביטול, להגיד: הבלים, להגיד: שטויות. התלמידים המקשיבים לוויכוח צוהלים.

אלקטרונים קטנטנים פי אלף מתאים, דבר שלא מעיד בהכרח על ההפרש בגודל התבונה. באחד הימים יתמלא כדור הארץ אנשים הדחוקים זה אל זה בלי רווחים. לוסטיג בוהה במבט אל התקרה. ההזנה באמצעות צנרת עדינה שכמו ורידים, או בגלי אור. באחד הימים, הזמן הרי בלתי מוגבל.

טובי מנסה לשער את המתרחש בראש של הילדונת בפרק ההוא של חייה. תינוק בוכה כדי לעורר תשומת לב, לקרוא לעזרה. אין כוונתה לבכי של מי שרק הגיח מהרחם, תגובה אינסטינקטיבית שאולי אין לה אח אצל יצורים אחרים. פעם שמעה שתינוקות שננטשו במחלקת יולדות רובצים בשקט, שותקים. לא זוכרת איפה שמעה.

מירי לא ננטשה, יטען האיש שלנו, לא בלידתה וגם לא לאחר מכן. אתה יודע למה התכוונתי.

אדם נושם תחושות, מכוון את התנהלותו על פי ריח שבקושי יובחן, ריח האוויר. טעות אחת עלולה להיגמר באסון, אפשר אומנם לייחס את הישרדותה ליד המקרה, בחירת כיוון מוצלחת באלף צמתים. לדעתו, כמו לזכות בפיס.

אתה יודע שבלתי סביר, אומרת טובי.

יש עובדות בלתי סבירות, לכן סבירות.

הוא עוקב אחרי הבעות פניה, קימוט המצח שעושה צורה חסרת חן. אולי בכל זאת בעלת מחשבות. היא פונה אל הנדנדות לפעוטות שעל הדשא, ומתיישבת על אחת מהן. לא בנויות לשאת משקל גוף כשלה, עלולות להיקרע השרשרות. הוא מציץ בשעון. עוד מעט יגיעו נכדיו לביקור השבועי. ניכנס הביתה, הוא מציע.

על תחושת הנטישה שאולי עלתה (מדי פעם, אף כי לא בתכיפות רבה). משער שבעקבות היוותרותה מאחור כשהכול נמלטו מפשיטות ביער. הסתתרי שם בפינת המחפורת, אל תשמיעי קול עד שנשוב. בקול קצר רוח שכמו פקודה, לא עת לדיבורים. גם כמה מסיפוריה על החיים בפנימייה, הופעת האח, ביקורו היחיד והיעלמותו, שלא פורשה לה במשך זמן רב (נראה שלא רצו לצער ולכן נמנעו מליידע על נפילתו. אבל ייתכן שסתם רשלנות. לשאול מי היה אמור ליידע). מתי בכל זאת התברר לך. כעבור תקופה ארוכה, אולי שנה או יותר. זוכרת שהתפלאתי שאינו חוזר, אבל לא שאלתי. המחשבה שאולי בי האשמה, שאינו רוצה בי, לכן מוטב לא להטריד (התנהגות שהתעצבה מאז ראשית ימיה). אחר כך פרשת האימוץ על ידי רבקה, הדודה הקשישה, אישה בודדה שנפטרה לאחר כשנה או שנה וחצי (אירוע שהרבה אחר כך, כשכבר הייתי בת שש עשרה). שוב לבדה, תלמידת תיכון, בדירונת שזו הותירה לה (אולי תכלית רעיון האימוץ). ניקיון וכביסה וקניות במכולת והכנת ארוחות, לא בישולים של ממש. לפעמים נסעה בסופי שבוע אל קרובי משפחה (בפתח תקווה, במושב בני דרוור, ברחובות), אבל משערת שבעיקר היה עליה להשקיע בלימודים, כיתה שמינית, בגריוות. אם זוכרת מה היו מקורותיה הכספיים, ממה התקיימה. לא, אינה זוכרת. אולי הותירה לה מעט אימה המאמצת, איזו גמלה קטנטונת. אחר כך הייתה המשכורת הצבאית, וצחוק.

גם אתה לא שאלת.

אם עתיד לצוף שוב חשש הנטישה ביום שתשתלט מחלת הזקנה, זו שבשם שיטיון. לא חושב שקודם, כי היה הוא, ובמהרה צצו הילדים, לכן אתה התרוצצת ואנו היטלטלנו אחריו. לאחרונה שם לב ששבה וחוזרת כמה פעמים על אותה שאלה, אף שרק לפני שעה קלה השיב באופן מפורט. הרי הסברתי לך, דיבור בחוסר סבלנות. אחר כך הבין שאין טעם ושבאמת לא קולטת, נייר מחוק (כמאמרם), לכן לשוב ולענות כאילו שומע לראשונה. כך גם בשלישית. או לגבי אירועים בחדשות, כאלה ששבים ועולים בכל יום, נהירת מוסלמים להונגריה, ותמונת הילדון שגופתו נפלטה אל החוף. מה קרה שם, היא שואלת. זו המלחמה בסוריה שמבריחה מאות אלפי פליטים. נדמה לו שלא הבינה, איזו מלחמה אמרת, אם יש מלחמה בסוריה. אבל חוששת לשאול.

אירעה פטירת קשיש בבית אחת המשפחות השכנות. חייבים לסור ולנחם.

- תזכיר לי במי מדובר.

- בזקן ההוא שיחד נסעתם להרצאות בכל שבוע. והרי לא מזמן ניחמנו אותו על מות אשתו.

אינה עונה, והחשד שאינה זוכרת.

- נדמה לי שהיה מטלפן אלייך באותן פעמים שהחליט שלא לנסוע.

היא שותקת, אחר כך תשאל אם נהג לשבת בתחנת האוטובוס ממול.

- לא, זה זקן אחר, האבא של וילנאי.

היא שותקת. אחר כך יסורו יחד לנחם את הבת ובעלה, והיא תנהל שיחה ערנית עם זו, תתעניין במעשיה לאחרונה ומה שלום בתה החיילת. - רק לפני זמן לא רב ניחמנו על מות אשתו, אימך. - עשרה חודשים, תהנהן בעלת הבית. - מתברר שחסרו זה לזה. חיוך של הסכמה כתשובה.

יגיד שבכל זאת נזכרה בו. כשכבר היו בדרכם הביתה. הבעה של תמיהה על פניה להערתו, ושוב אינו בטוח אם הובנה. מוטב שיניח לזאת.

אהבה מאוד לטייל, יסביר לטובי, לשוטט בנופים, במוזאונים. כשהבינה שלא תצליח לשכנעו לנסוע יחד (חו"ל לא משך אותי), התחברה למארגני טיולים קבוצתיים, במועצה, בחברה להגנת הטבע, או מצאה שותפה למסע. כאילו חוששת להחמיץ (חשש שהתגלה כמוצדק).

טובי הקשיבה בשקט, לבסוף העירה על תחושת הנטישה, מה שהתחלת להסביר. נכון. נדמה לו שלאחרונה נחפזת פחות, מעדיפה לצמצם יציאות מהבית, בוחרת מסלולים ביתר בררנות. הגיל, הוא אומר.

אבל החשש מנטישה שצינת.

זאת לגביו. לבדוק שמצוי בקרבת מקום, רצוי בטווח מגע, ואת ההערה שחלילה יגמור לפניה. והסברתי לה (אמר), שהמצב צפוי. חיי גברים קצרים משל נשים, והרי מבוגר ממנה בכמה שנים. חמש, על פי הכתוב בתעודות הזהות. סטטיסטיקה אינה מחייבת, אומרת טובי.

הדוד חיים הגיע לפנות ערב, ותכף יצאנו בחבורה, להתגנב ליער שקראו פושצה. איתו באו גם אשתו ודודה בוסיה. הקטע הראשון היה הכי מסוכן, כי עלולים להיתקל באנשים, בשוטרים או בסתם גויים. אימא נשאה על הידיים את אחותי, והאחרים לקחו ממנה בכל פעם שנראתה עייפה. לא חיכו שתבקש. היה קר. בהתחלה הכול היה שדות של סלק, ואותם עברנו כפופים שלא נבלוט. כמעט רצנו. הדוד חיים פקד: כשאשרוק, לרדת ארצה עד שאסמן לקום. ובאמת פעם אחת נשכבנו כשעבר איכר עם עגלה. היה גשם, הצליף בפנים, והסלקים הפילו את מי שנתקל. ליד הנחל אימא ביקשה לנוח, אבל אמרו שעוד מעט, עוד מעט, רק נעבור את המים ונסתתר בין העצים. שמענו נביחות. הדוד לקח מאימא את התינוקת ואת החבילה, צירף אל התרמיל שעל גבו (כן, גם את הילדה), והוביל בתוך הזרם. יותר טוב לא לנסות לטפס על האבנים כי בסוף נחליק, ואחרי שנרטבים כבר לא אכפת. המים היו קרים. אימא שאלה אם אני בסדר, בכל פעם שאלה, ותמיד עניתי שכן. הכרתי את הנחל, אבל בקיץ, כשהיה נעים לטבול. עכשיו הם נראו מאיימים, הזרם וגם החושך.

היה קר.

מוכרח להסביר לך שאני כותב מה שהיה, אבל מה שיוצא על הנייר, סתם תיאור בלי צבעים. כי מה זה להגיד: הדוד חיים הגיע, ואיך היו הפנים שלו מבוהלות: מהר לארוז, לקחת שמיכה ובגדים שעל הגוף שתי שכבות, כן, גם תכשיטים, אבל רק מזהב. להזדרז לפני שיבואו. שאלתי את אימא מי יבוא, ואמרה, תיקח את הנעליים הגבוהות, אין זמן להסביר, וצריכה גם חיתולים לתינוקת, ושמיכה קטנה לעטוף אותה, ומה עם כלי אוכל. וכשכבר יצאנו נזכרה בסבון, ואיך תכבס לאחותי, והדוד אמר, די, ולא חוזרים, נוכל למות גם בלי סבון.

אולי עכשיו הבנת.

כי צריכה לשפר את הניסוח ולהעתיק לנקי, לפני שתדביק על הבריסטול עם הכותרת: אנחנו כותבים (עיתון קיר).

הייתי בן שלוש עשרה, עוד לא בר מצווה (אולי אחרי, אבל לא עשו). ידעתי שמתמוטט העולם, מבול, רגע אתה חי ובשני מת. הדבר הנכון, לנסות לברוח, וזה רק ליער. לא ידעתי כמה קשה תהיה הדרך, ואיך שכבנו בגשם מתחת לעץ, מנסים להסתתר מתחת לשמיכה שמהר סופגת את המים ושופכת עלינו. קור משתק. אחותי בכתה, אולי כי רעבה, והדוד אמר לאימא לתחוב לפה שלה. כבר אין מזמן, אמרה אימא, אין אצלי חלב. לא חשוב, ענה, ורק כדי להשתיק. כמעט בת שנתיים, הסבירה לו, והתרגז כי מוכרחים לשמור על השקט, וכל הלילה עוד לפנינו.

אחר כך נחרדנו כי שמענו צעדים, נשכבנו בבהלה, ומהדיבור שהגיע הבנו שיהודים. הדוד התרומם וסימן להם לעצור, לא לברוח. היו שם נמלטים מקורניץ, שרוליק הקצב והמשפחה. הם חמקו כמונו, ורק שבדרך התגלו והחל מרדף. שרוליק הורה לברוח, כל אחד לכיוון אחר, וכשהתכנסו שוב בכניסה ליער (כמו שקבעו מראש), חסרו שתיים. היה ויכוח אם להמשיך בלעדיהן. בסוף המשיכו, ורק הוא נשאר לחכות.

שתי בנות שהכרתי, ולא הגיעו. ושרוליק חיכה וחיכה, גם ניסה לחזור לחפש, עד שהתייאש. זה הכול האיכרים, הסביר, חיות אדם, אורבים למי שבורח כדי לשדוד, ואם נשים, גם לאנוס. הדוד חיים אמר שחייבים להמשיך עד המקום שקוראים פושצה, שרחוק אולי עשרה קילומטרים. עכשיו לילה ואי אפשר לראות כלום, אבל תכף כשיאיר הבוקר. הצטופפנו יחד בגלל הקור. כדאי להירדם, שיעבור יותר מהר, אבל לא הצלחתי.

הלילה הכי ארוך בחיים שלי.

היה רטוב וקר. לא עזר החיבוק של אימא, המילים שלה שפעם הכול יהיה רק זיכרון, אם נצליח להינצל. חשבתי על אבא, שכבר בלי זיכרונות, להיות בעצמו זיכרון בראש שלנו, בתנאי שנחיה. דיבור שגרם לאימא לבכות. תישנו, ביקש הדוד חיים. היו יללות של חיות, אולי זאבים. הלילה הכי ארוך בחיים שלי. את המשפט האחרון ביקשה למחוק, כי כתוב כבר קודם. אחר כך החליטה להשאיר בכל זאת, כדי להדגיש. כך כתב ביומן שלו.

דברים שבאים יחד, ואת מי לרשום קודם. אולי את הבכי של אחותי שביקשה אוכל. - תלעסי סלק ותכניסי לה לפה. - לא טעים לה. - סימן שלא מאוד רעבה. ואמרת, חושב שנרדמה.

מה שלמדנו אחר כך, הדרך להשתתק מהדאגות, לעצום עיניים, וכששב ופותח מגלה שחלף זמן שחור. לרעב מתרגלים, אבל לא לקור, וגם, שאין טעם לבכות, כי לא מועיל. אולי שלושה ימים עד שנתקלנו בשומרים. שלושה ימים של קליפות עצים ועשבים, ותפוחי אדמה שלמדנו ללעוס לא מבושלים. אחד בשם שיינר ועוד אחד שהחזיק רובה וזיהה את הדוד חיים. הרשו להיכנס לתוך המחנה, תמשיכו לשם. בהתחלה שכבנו בחוץ עד שגמרו לבנות עוד מחפורת.

(מה זה שכבנו. מתכוון בוודאי התגוררנו).

(נכון).

בכתב קטן על דפי מחברת צהבהבים ששמרו בקיבוץ שלו. בקושי הספיק שבועיים לפני שנהרג. אחת בשם רחל, זקנה מאוד אבל צלולה (סיפרה טובי), שמחה לפגוש מישהו שמתעניין. אחת שפעם הייתה צעירה ואולי אהבה אותו. האם לא קראו לה אסתי. (תקדישי לו את העבודה שלך, הציע).

טובי העירה שסותר את תיאור הבריחה שכתבת מדמיוןך, גם יותר משכנע. קשה להאמין שהייתה נוטלת את שני ילדיה (אחת תינוקת) ויוצאת לבדה בלילה, בגשם, בקור המקפיא, בלי שום היכרות עם הסביבה. נשמע כטירוף. עניין אחר אם בתוך קבוצה של קרובי משפחה שיודעת לאן חותרת. אז תמחקי את הקטע שכתבתי.

הרי לא הכיר את החיבור של האח, שבאמת עדות ממקור ראשון. רק בגלל החיפושים שלה, החיטוט בערמת הניירות הישנים, כדאית הייתה ההיענות לבקשתה להתעמק בסיפור. עליו להודות שלא שיער מלכתחילה כמה יסודית תהיה התייחסותה, יסודית ומעמיקה. אולי ימצאו בדפים תשובות לקושיות נוספות.

הוא מציץ בדף שהביאה איתה מתוך מה שפעם היה עיתון קיר (צריך להגיד: עלון). אם לא חבל שנטלה את המקור, גזרה והותירה חור בצורת מלבן. וצחקה: במהרה יושמד כל מה שנשאר שם בערמה. כמה זמן לדעתך נשאר לה לחיות, לאותה זקנה, ימתינו עד לאחר שבוע האבל, ירוקנו את הכול וישליכו עם שאר החפצים (וקודם יישכב בחוץ בגשם עד שיאספו). בכוננתה לצלם את הדף ולצרף כנספח, כנהוג במחקרים.

על המושג אחווה. יפה כמליצה, או כפי שניסח האח בחיבור אחר: שבת אחים גם יחד. המרחק עושה יופי, הרים בצבע תכלת, שטיח ירוק של חיטה שכאילו מרחו ציירים במכחול. לא במבט מקרוב. אולי קרובי המשפחה, אולי. כל האחרים, בתנאי שלא על חשבונם. אומרים (בלב) שרק יחלוף הזמן, יום ועוד יום, אם עובר בשלום מקרב את הגאולה. יכול לחייך אל ילד (זר), חיוך אינו חומר, רק כמו אוויר שניתן חנים. בעיקר בערב, כשעייפים, מתכנסים במחפורת לקראת שנת הלילה או נאספים ברחבה לפי פקודה ועזריאל מחלק את התפקידים, מי שומר, מי בחוליית סיור, ומי יצא מחר לחפש בכפרים. אם יצאת בשלום, הרווחת. הדוד חיים היה אומר שלא מקום שחושף את הצד היפה של האנשים, ולא יעזור לעזריאל המפקד להכריז (בכל יום) שרק בשיתוף פעולה. מי שמת, מה אכפת לו מהאחרים. לכן לשים לב, לישון בעיניים פקוחות, הבנת, ילד. אומרים, מקרב את הגאולה, ומתכוונים של עצמם.

איך הביט הדוד על אחותי התינוקת שכל הזמן בפינות, בצל, ומחייך: משהו בתוך הראש שלה שמזהיר לא להתבלט, ומה הסיכויים שלה, שניים ממאה.

כתב: אנשים שכבר איבדו משפחות, הורים וילדים, למה שיתאמצו למען האחרים. את זה להסביר למי שאיתנו בקבוצה שקוראים גרעין לשחרור, שעכשיו בדרך חדשה, בדרך לארץ שלנו, וחייבים לשנות את הראש, למחוק את מה ששם ולהיוולד מחדש. ואסתי, עורכת עיתון הקיר, שבמקום המילה מרחו כתבה משחו, במקום מברשת, מכחול, והדגישה שהמאמר חשוב, מלכד את השורות. אולי תקרא בקול לפני ארוחת יום שישי, להיות התוכנית האומנותית.

קצת מביך, אבל נעים כשאומרת את שמו (בסוף).

כבר הייתה זקנה מאוד ומקומטת, שאי אפשר לדמיין את הצורה לפני ששים שנה. וכששאל את טובי אם חקרה על (אולי) קשר הדדי כלשהו בין השניים בעבר הרחוק, מה שהיה משפר את ההרגשה, הביטה בו בשאלה.

היו צעירים (הסביר), ובודדים, עכברים שיצאו מהחורים, לכן טבעי שניסו להיאחז, למצוא נקודות חיבור, הוא עם תשוקת הכתיבה והיא עם העברית הנמלצת שמעידה על רקע תרבותי.

כל כך כפופה ומקומטת, התנצלה טובי, שחששתי שתתמוטט בכל רגע.

לכן התרכזת בחיפוש בערמת הניירות, למצוא עוד משהו משלו.

על זה לא חשבתי, התנצלה.

(גבוהת קומה לא הייתה, לפי מה שנשאר בגיל שבוודאי מתקרב לשמונים).

עכשיו תציק לה המחשבה שהחמיצה (אולי) משהו גדול. כאילו להטיל ספק בכישרונה (לא כישרון, תבונה). והרגיע שכלל לא בטוח, ואפילו כן, האם הייתה מצליחה לדלות מהבאר הזאת שנראתה חרבה.

איך כתב (האיש שלנו חייך אל טובי): הרים בצבע תכלת, יופי של שיר ילדים, במבט מכאן ועכשיו. ושם בוודאי גבב של פרטים ומזימות ויצרים, הולם חבורה צעירה ומחוספסת, עתירת ניסיון מר.

בכל זאת מצטערת, כבר לא תרפה ממנה השאלה.

אם היה ביניהם משהו, אפילו לא פורמלי, משהו שקוראים ידועה בציבור, הרי כעין קרובה שלכם, גיסה.

עוד על ממד הזמן. נכון שמצטבר. היית מגיב אחרת אילו העלית בדעתך שכל כך יתארך. גם אסיר

הנכנס לכלא, לאחר שנידון לשלוש או לארבע שנים, מקווה לקיצור שלישי. וחופץ מזה, לו אין ברירה. (תשתי את התה שלך).

תקווה היא אמצעי לריפוי ממחלה קשה, אפילו ממארת. אנשים התענו, אבל חיכו לבשורות מהחזית הרחוקה, האזינו בסתר לרדיו (שלא ברור איך הפעילו ובמהרה יצא מכלל שימוש), העבירו שמועות מפה לאוזן, לא תמיד מבוססות, לעיתים קרובות מהסוג המופרך, משאלות לב. ייאוש היה מתכון לכיליון. הוא תוהה לאן חותרת, שב ומאיץ בה לשתות את התה, לטעום מהעוגיות (סתם פשוטות, קנויות, לא מעשה ידינו). איך להשוות תגובות של אדם בוגר לאלה של תינוקת שכמעט נולדה אל המציאות האיומה

ואינה מכירה אחרת. הגוף של בני האדם בשר רך, מתאים את עצמו למקום שהניחו. כך גם הנפש, טרודה בלהסתגל. למשל, שאין תועלת בבכי. מה שהזכיר לו שמעולם לא ראה אותה בוכה.

תארי לך, אף פעם. לא מתכוון לעיניים לחות בעת צפייה בסרט.

ואם הגענו לזה (למה?), האם הרהרת אי פעם במפגש של מי שכל חייה ביער, פתאום עומדת מול מראות מוזרים, בתי מגורים, כבישים, חנויות. זאת בסיום המלחמה, כשהגיעו המשחררים. הינה באלה גרים אנשים, מטפסים במדרגות, קונים מצרכים. אולי סיפרו מקודם, לימדו מושגים, הראו תמונות, בכל זאת לשער שתדהמה. כמו לנחות על הירח ולגלות שעשוי גבינה.

שנה מהחיים תמורת פיסת מחשבה של זו הילדונת, בעת ששוכבת מכווצת מתחת לשמיכה בעומק המחפורת, אומרת טובי.

לדעתו, מקור הטעות בהדבקת מחשבות משלה אל תוך ראש אחר, בנתונים שונים לחלוטין. הוא מחייך אל עצמו. להעלות על מרקע תמונות מתוך המוח, מה שעדיין לא בהישג ידינו. למזלנו. כן, למזלנו. שכנתם שמעבר לגדר התיל צצה פתאום, רובצת על גבה בשמש החמימה, על פניה חיוך של הנאה וגופה נע כאילו מתפללת. הנה התשובה לחידת הקיום הלא מובן, לאומללות האין סופית של כה רבים. מתענים, ובכל זאת מוליכים דור המשך עלוב כמותם. בכל בוקר כשנסע לעבודה, היה חולף על פניהן, שתי ילדות כבדות משקל, כעורות, ממתונות להסעה שתאסוף אל בית הספר המיוחד לפגועות כמותן. היה קר, והעמידה הקפואה הצטיירה לו כאין אוניו (במכוניתו הופעל החימום, אך טרם הורגש מכיוון שרק החל בנסיעה). זו הועסקה פעם בביתם בהשגחה על ילדתם התינוקת ואז הייתה בחורה צעירה, עדינה וחיננית. אי אפשר היה להימנע מלחשוב שראויה לחיים טובים יותר, ואיך הסתבכה עם הפרא ההוא, הבן של סינלה. לפעמים נשאבים אל תוך מערבולת, ועד שהבנת את גודל הסכנה, אתה כבר תקוע באין מוצא.

למה נזכרת בהן.

אנשים קיוו, הוא אומר, ציפו שהינה קרב והולך, בנו חלומות. אפילו מי שבעולם של תינוקת בת חמש. צר עולמי כעולם נמלה, ובכל זאת קולט גוונים של אור. אבל זאת, רק מדי פעם. רוב הזמן סובב על מה שבסמוך: הארוחה הבאה, ציפור שמצייצת מבין העצים, החור בנעל שמתרחב וגדל. הקור.

(לקור לא מתרגלים אף פעם).

לא חקרנו אם היו ציפורים בגן העדן הזה. דווקא שאלתי, טובי חיכה אל עצמה, לא זכרו. תאר לך.

(אפשר לאכול ציפורים).

תכף תשוב אשתו מההרצאה שארגנה המועצה לקשישי האזור. לא, לא רצה להצטרף. די לו במה שכבר יודע, ולא מחפש דרכים למלא את הזמן. היא יוצאת גם לקונצרטים, ופעם בשבוע לסרט. עם חברות, לא איתו. גם מקפידה להגיע בהתנדבות אל שכנה זקנה וחולה שמתקשה לרדת ממיטתה. שותות יחד תה, משוחחות. בכל יום א' בבוקר, שעה או שעה וחצי. סיפור קשה הזקנה הזאת.

רוב הזקנים.

סרטים מעצבנים אותו, בפרט אלה שמוצאים חן בעיניה. אתה כלוא באולם ולא יכול להסתלק באמצע, מפני שאותה דווקא מושכת המלודרמה שעל המרקע. לדעתו, אומנות הקולנוע היא משהו נחות הפונה למכנה משותף רחב, לכן נמוך.

כן, למה נזכר בזו השכנה ובבנותיה. אולי מפני שאמרת חשבון נפש. אנשים במצוקה לפעמים שולחים יד בנפשם כשתוהים לשם מה להמשיך ולסבול. לא ילדים קטנים שאינם יודעים מציאות אחרת.

- שנה מחייה מוכנה לתת תמורת כניסה לראש של התינוקת שם.

- השאלה מאיזה שלב.

- מה.

- השנה הזאת שמוכנה לתרום. אם מהסוף, המחיר נמוך.

היא שותה מהתה בלגימות קטנות, מתעלמת. מהעוגיות לא תטעם בגלל הקלוריות.

- עדיין אינך שמנה ממש, הוא קורץ.

עדיין.

למה היה לו להסב את תשומת ליבה למתרחש בזמן האחרון, והאם הבחינה בהידרדרות שלה, הגופנית והנפשית. אינה זוכרת דברים (שח לטובי), שבה ושואלת פעם שנייה ושלישית כאילו לא ניתנה תשובה.

זאת כדי למנוע מבוכה, בכל זאת צר לו על הדיבור שיצא מפיו (איך כתוב: ותדבר מרים ואהרן במשה), וכדי לאזן פיצה בהעלאת זיכרונות.

כמו לחשוף פרשה היסטורית, אמרה טובי, וכאילו בעיני מתבוננת מהצד.

איך יסביר שמכוסה אבק. ייטול מטלית לחה, ומוטב במברשת רכה לבל תשרוט. ידי ארכאולוגים החושפים פסלון בתנועות עדינות, להסיר שכבה אחר שכבה. אף פעם לא יראה כבמקור. הייתה רזה ובהירה (סיפר), וחיוך שקט ששידר כנות, ואני שאלתי איך, ואת ההרהור הנועז (זוכר כאילו עכשיו): להעביר יד מלטפת על השיער החלק, ופחות מכך: אצבע על הזרוע הדקה.

שם, בבאר שבע, ליד שער הפיקוד הצבאי. התנדב ללוות את הנערה הזרה בתום מפגש רעים באיזה בית קפה. כך החל.

מצטיירים לטובי כזיכרונות של איש זקן, מחדדים את קמטי הפנים בחיוך שאולי עונג, וסביר יותר שבלתי נשלט. קשישים נראים כמחייכים גם ללא שום כוונת שמחה. סתם צירוף של חריצים ועיוות השפתיים.

כי הרי החל בהבעת דאגה. מוזר (אמר), דווקא הפרטים שחוותה לאחרונה הם הבלתי נקלטים.

לכן מוטב להתעלם, אמר לטובי, לא לבטא תמיהה על שזה עתה הסברת, וכאילו לא. מוטב להעמיד פנים ששומעת את שאלתה לראשונה. משער שמבינה שמהו לא טוב מתרחש, ומוטרדת. לא סביר שלא חשה. יש שם נורא למחלה הזאת.

יותר מחמישים שנים של צעידה משותפת, הוא נאנח, מי שיער אז שכך עתיד לקרות. ספק אם בכלל באו לעולם המושגים הרפואיים האלה, שנזהר מלנקוב בשמם.

הייתה ממש בסוף תקופת שירותה (סיפר), והתלבטה לגבי ההמשך, מה ללמוד. אני המלצתי על ביולוגיה. עכשיו יעצור לרגע כדי לענות לעצמו. להסיר חשד לכוונה זרה. נכון שהרהרה גם באדריכלות, מה שהיה מרחיק צפונה עד לטכניון בחיפה. האם לכן. יהיה פשוט יותר לגבי המגורים, הדירונת הזאת שירשה בקריית שלום.

גם יתאים לתחום עיסוקו, אזורי התיישבות חקלאיים.

הסברתי לה שכרוך במתמטיקה (סיפר), שאולי לא החלק החזק שלה.

די סמוך להיכרותם, שיחותיהם הראשונות. נזהר מלהרבות בשאלות, כי היה ברור שחבוי סיפור מאחורי הפרטים שנידבה. אין משפחה, אין הורים, אח יחיד שנפל, דירת שיכון קטנה שהותירה לה דודה שנפטרה. משהו צנוע בדרום תל אביב.

נמשכה שבועות בודדים תקופת באר שבע, בערבים סייע לה בהכנות למבחני הכניסה, והיו השבתות. זכורה לו אחת שעשו בבית נטוש שאימץ לעצמו באחד המושבים שבשוליים.

וחייך, אוכל פשוט, לחם ומרגרינה וגבינה, משער שגם סלט. שעות ארוכות טיילו בסביבה, חולות ונחלי אכזב ותילים. טיולי טבע היו אהבתה הגדולה.

וכמו חש צורך להבהיר. לא, לא העז להרחיק לכת. מראש ארגן שתי מיטות נפרדות.

אף שלא נשאל,

אחר כך נמשך בתל אביב, בעיקר בסופי שבוע, לפעמים גם באמצעו, באיזה ערב של שעות נסיעה ארוכות תמורת שעה קלה משותפת. מתברר שטרח לא מעט, חשש שתחזור בה, כי חש שמתלבטת. הייתה חמודה, ולך דע מה שם, בין כותלי האוניברסיטה. כמעט חצי שנה עד שהכירה לו את קרוביה, דודים, וכאלה שבדרגה שנייה, בעצמה לא גילתה בקיאות בטיב הקשר עם אלה, בני דודים מדרגה שנייה ושלישית. הם דווקא ביטאו שמחה, ענה על ציפיותיהם. משער שחשו בנוח שאינה בודדה. ספק אם הייתה בראש דאגותיהם (וקרץ).

טובי מאזינה בשקט, אחר כך תנסח שורות שיתארו תהליך של היצמדות למקובל. כך דרכם של רוב הזוגות, ורק שלה אין ממי ליטול עצה, לשאוב עידוד. לכן אולי ההשתהות. כך תכתוב. ורק ההערה ששרבב על מרים ואהרן, מה הייתה, אם משהו מהתורה. אכן משם. צץ לו כמין משל לדיבור שאינו ראוי, רכילות על אישה כושית שלקח לעצמו המנהיג הגדול. בגלל שחש אי נוחות על שהיסב את תשומת ליבה לתופעת הבלבול שפתאום החלה. מדגיש (שוב) שרק כדי למנוע מבוכה.

(הביטוי המוזר, לקח, ששב וחוזר בספר הקדוש. נדמה לו שצורם. בעצם גם לשאת. נושאים משא, לא בת זוג, וצחק).

היה איש שחי באחד החיבורים של אחיה, קרא לו שמוליק, שם אמיתי. חייב להסביר את עניין החיבורים. אלה הודבקו כפלקטים ונתלו על הקיר בתחנות השונות שעשו, הוא וכל חבורתו, בדרכם לארץ (לא פלקטים, בריסטולים. העלון עצמו הוא מין פלקט שכונה עיתון קיר, והכתוב בו הועתק בכתב יד על דפי מחברת שהודבקו זה בצד זה תחת כותרת גדולה: נדבר). מה כתבו, פרקי זיכרונות, דעות אישיות, התייחסויות לאירועים, לפעמים שיר בשורות קצרות ובחרוזים. פינה מיוחדת נועדה לפרסום החלטות הוועד ולהודעות (מתחדשת הרשמה לקביעת תור לתיקון נעליים, מועדי מסירת לבנים לכביסה, פגישה עם שליח מארץ ישראל). הוא עצמו נמנה עם חברי המערכת, שאת מהם הצטיינה בכתב ידה הרהוט ועליה הוטלה מלאכת ההעתקה. האח עצמו סייע בניסוח למתקשים בשפה (עברית). האיש שמוליק (שם בדוי) נועד להמחיש את מגוון הטיפוסים שנקלעו אל קבוצתו ביער. אמרת ששם אמיתי.

נכון. הסתירה במקור. אולי מכיוון שניסה להסתיר את זהותו.

על פי הכתוב, האיש איבד את כל משפחתו בעיירה שכנה (קובילניק), נמלט מגיא ההריגה והצטרף לחבורת היער. הגיע פצוע לאחר שזחל מתוך הבור, נדד כמה ימים בשדות תוך שמאבד את הכרתו ושב ומתעורר. כרסם עשבים. לא יודע כמה זמן לא אכל ממש. חבשו את פצעו (בכתף) והשאירו קשור באחת הזמילנקות עד שיוחלט אם להאמין לסיפורו. לא נמצאו פליטים מהעיירה שלו שיכלו להעיד, וכל מי שהגיע בודד נחשד. היו פרטים בסיפורו שהטרידו, למשל מספר ילדיו. בחקירות ציין שניים, וכעבור זמן הזכיר שלושה. אחד בשם זוסיה ששימש חוקר ראשי, נזהר שלא למהר להעמידו על הסתירה, ורק לבקש את שמותיהם.

אהרן ושלמה (שביטא: ארון ושליימל).

והשלישי, התעקש זוסיה. שמוליק לא הבין.

אמרת שלושה.

לדבריו הייתה גם בת שאבדה עוד קודם, יצאה לחפש סלק בשדות ולא שבה. הייתה בת עשר.

זאת עוד בעיירה.

האיש ביקש שישחררו את אחת מידיה כדי להתגרד. הפצע התמלא מוגלה. זוסיה התעקש שיגלה מי שלח אותו, מפני שאין זה פצע בן שבוע, נראה כבן חודש לפחות.

מה שם הבת. האיש לא ענה.

פשוט המצאת סיפור, קבע זוסיה.

האיש התחכך בקורת הזמילנקה ועל הכותונת הופיעו סימני לחות. היא הייתה בת אחת עשרה, וכבר ידעה להתגנב בחושך ולחפש. תמיד הביאה משהו.

המצאת סיפור, התעקש זוסיה, מוטב שתגלה מה הבטיחו לך הרוצחים.

בתור לאוכל סיפרו שגם שם העיירה הגביר את החשדות. לא היו ניצולים מקובילניק מפני שחיסלו עוד בהתחלה. השכנים חיסלו. מישהו ידע לספר שריכזו לתוך אסם והעלו באש, לכן איך אפשר שזחל מתוך הבור, המצאה. אנשים מוכרים את נשמתם בעד כסף או בעד הבטחות. גם יהודים. והאם בדקו אם

בכלל הוא משלנו, בדיקה פשוטה. כל יום שנשאר חי, פחות צלחת מרק לעצמנו. כאלה דיבורים בזמן שהמתינו למבשלת שתתחיל לחלק. ואז בלודז', אחרי השחרור, היכן שנקבצו פליטים לחפש קרובים ששרדו (היו נרשמים ובאים שוב ושוב לבדוק). מישהי שאלה על העיירה ההיא, אם הגיעו אנשים משם. נערה שבאה עם איכרה מבוגרת, והיא ששאלה. קובילניק, אם יש ברשימות אנשים מקובילניק. שם שנשמע לי מוכר. ונזכרתי בפרשה ההיא, בפצוע משם. וחשבתי שאולי, חישבתי את הגיל, חמש עשרה או שש עשרה, יכולה להיות בת שש עשרה. ואחרי שהסתלקו הצטערתי שלא שאלתי. שמוליק. אז אולי דיבר אמת, וכל הפרטים שמסר שנראו מבולבלים כי נפגעו אצלו משהו במוח. את זה אחרי שהלכו שתי אלה ולא חזרו בימים הבאים. ואולי טוב שכך, שלא תדע איך הוציאו להורג את אביה בזמן שישי. תמיד ביצעו בשינה.

לשם ביטחון, ולא הוציאו להורג, חיסלו.

גם סיפור אחר שכתב, על גנבת אוכל. ואת ההתעקשות להעניש בשיא החומרה, ולא נאבד כולנו. אבל קודם על האיש עצמו, ראש הקבוצה. שלוש שנים, זמן ארוך מאוד להזדמנויות לגלות התנגדויות ולעורר מחלוקת. אם שולח לסיורים או קבוצה שתביא מזון. שליחויות מסוכנות. כמה בכלל היו, שמונים, אפילו פחות. ומתוכם כמה שבהגדרת לוחמים נושאי נשק. אפשר לומר מספר קבוע, ורק הגיל שירד משנה לשנה, כי נערים התקדמו למלא תפקידים מועילים, וצורפו עם הזמן לחוליות בסידור העבודה. רק עכשיו תפסתי את גודל האחריות (כתב האח יהושע), לנהל את מחסן המזון, הביגוד, הנשק, וכל הזמן להשגיח על הסביבה, סיורים, תצפיות, אימונים. הוראות לחסוך בתחמושת, וכמה מנוחה לחולים. מין תחרות נואשת עם הזמן, להצליח להגיע ליום השחרור, בלי לדעת מתי, ואם יהיה בכלל. להגיע אליו עם הכי הרבה אנשים.

הדרך להשיג עוד נשק ותחמושת, בעיקר באמצעות חיסול סיורי אויב וחוליות בנדיטים ששוטטו (גם ביער, אבל בעיקר בין הכפרים), חיפשו בורחים כדי לרצוח ולשדוד. גם לאנוס לפני שהורגים. להבין את חשיבות המשמעת, את הקשר בין ההנהגה והאנשים. קשר שמחייב להקפיד על מרחק כדי למנוע רטינות ומרי, למנוע הסתות. קל לשמוע בקול המפקד כשנוח, כשהחיים שקטים. אבל במקרים קשים מאוד כל אחד נצמד אל עצמו ולמשפחתו. לא חסרו רגעים קשים.

(המילה הזאת נצמד, שלא מתחברת לסגנונו הפשוט, סגנון דיבור. בוודאי תרומה של אסתי העורכת. גם המילה לבצע).

עזריאל הודיע תמיד מי מפקד החוליה, וחובה להישמע להוראותיו. אותך אנחנו מכבדים, ענה הדוד אהרן, אבל הקצב הזה שולח תמיד את האחרים לגשש, לבדוק את השטח, בעצמו נשאר מאחור. תבדוק כמה פעמים לא החזיר את האנשים בשלום. מפקד אמיתי צועד בראש ולא מסתתר מאחורי האחרים. השיטה שלו להתגנב לרפת, למצוא עגל ולהסתלק. פעולה שנמשכה לפחות יומיים, כי לצפות באור,

לראות לאן מכניס בלילה, ואז בהדיפות להוליך חי כל הדרך חזרה. אתה תמשוך בחבל שקשרנו לצוואר (אמר לפיני), ואתה תבעט בו מאחור שלא ישכב. אי אפשר להעמיס על הגב משקל של מאה קילו. גם למנוע פעיות. פטנט שהמציאו, לכרוך לו שק על הראש.

עיקר הקושי: הכלבים.

הייתה לו שיטה לדקור בסכין. כלב שנפגע יסתלק בלילה, ובפעם הבאה לא יעז להתנפל. עזריאל התפעל מהשיטה הזאת. לכן כשאמרנו, תספור כמה קורבנות, כמה אנשים לא חזרו, הסביר את החשבון הפשוט: איש תמורת עגל שמספיק להאכיל את כולנו ארבעה ימים. איש אי אפשר לאכול גם אם מת.

בסוף נהרג בעצמו כשניסה לתפוס באור יום, לירות באיכרה שהשגיחה במרעה ולברוח עם הפרה. פעמיים ניסה ולא פגע, ומהרעש התאספו האיכרים, ופיני ואני נמלטנו בריצה.

הייתי בן חמש עשרה כשהתחלתי בתפקידי לוחם, וזו הייתה יציאתי הראשונה.

גם את הרובה איבד, וזה היה נזק שהרגיז עוד יותר את עזריאל. האישה שאיתו ציטטה פסוק: איך נפלו גיבורים, ויאבדו כלי מלחמה. זה מהתורה. כשלמדה את הפרק התפלאה (העירה), שמשווה נפילת אנשים לאיבוד נשק, שתמיד אפשר להשיג אחר. עכשיו הבינה.

קראו לה רחל, לזו שחברה אליו, בחורה משכילה ויפה מאוד.

הייתה איתנו שם אישה שהגיעה עוד בהתחלה עם אחות שלה, מפגרת. נשים לא לוחמות כמו גברים, ומנות האוכל שוות לכולם. אילו הופיעו מאוחר יותר היה מסרב, לכו שתיכן לחפש מקום אחר, אבל הן היו מהראשונים, כשעוד לא העז למיין. אילו הגיעו יותר מאוחר היה מראה להן את הדרך החוצה, לא היה מקבל בשום אופן. זו יושבת כל היום ומקלפת תפוחי אדמה ובצלים, ואחרי שהפסיקו לקלף, רק חותכת לתוך דוד הבישול. תגידי לה שלא תיקח לפה, שתפסיק לזלול. וכשלא עזר, העביר למחסן הבגדים, ואז תפסו.

תמיד היה מחסור במזון, חסו אפילו על הקליפות, על ירקות עם שכבת ריקבון, וזו לועסת ולועסת ועוד מהחלק העליון של הסלק, החלק הטוב.

הייתה יכולה לנסות בחושך, להתגנב בשקט, טענה אחותה, והתווכחו שסתם בזבזו, וגם מה שאוכלים הזקנים. עזריאל הרי הודיע את המטרה, להצליח להביא כמה שיותר חיים אל יום הניצחון. כדי שיהיה המשך, זאת אומרת לחזור ולהקים משפחות, להוליד ילדים. לכן חובה לשקול את הדרך בקור רוח. רחמים עלולים להיות אסון לכולנו. אילו ההחלטה בידיו, היה מגרש גם את הזקנים. על זה ענה הדוד חיים, שלא די באיך, חשוב גם המה, וחבל על כל המאמץ והסבל אם בסוף נחזור להיות חיות בג'ונגל. לכן לשמור על החיים, להשתדל להציל את כל מי שאפשר, כדי שנוכל להגיד שהיה קשה, בכל זאת שמרנו על צלם אנוש. הוא הביט בילדונת שלנו, שכבר הייתה בת שלוש או ארבע, ומהפינה הקשיבה לוויכוח. לפעמים לא מבינים את המילים, אבל חשים מה מסתתר מאחוריהן, את הסכנה.

ולהשתדל לא למשוך תשומת לב, זאת כהוראת קבע. כשאינ מבחינים, לא בודקים את הכדאיות.

אתה מנסה לחסוך את מנת המזון של זו הקטנה, שאל הדוד אהרן.

אמר, לא שאל.

(מצחיק, כי דווקא לנו ארבעה ילדים, מה שקרא המשך).

חייב להסביר איך עבדו במחסן הבגדים. בחוץ, בלי גג מעל הראש. כל המחסן מין ארגז גדול שבנו מגזעים דקים, ענפים, קבור עד חצי הגובה באדמה כדי להסתיר, ומלמעלה מכסה עשוי מעלים דחוסים, קלועים במין שיטה שמזרימה מהמרכז לשוליים, שלא יטפטפו המים פנימה. העובדת ישבה ליד, הוציאה מה שדרש תיקון, ותפרה או הטליאה (מהיכן הביאו חוטים). בימים שבהם מזג האוויר סוער או סתם רוח דוקרת, הרשה לקחת אחדים ולעבוד בתוך הזמילנקה. לספור להן כמה לקחו, שני בגדים או שלושה. בעיקר בימי סופה, הרבה מעלות מתחת לאפס. מי נשאר בחוץ, רק התצפיתנים ושתיים או שלוש שומרות.

עד שתפסו מחטטת במחסן המזון, שמעו כל מיני רעשים, וכששאלו, ענתה שרעבה. כולם רעבים. אבל אצלה במיוחד בגלל העבודה בבגדים. זו אף פעם לא תבין, וחבל על המאמץ להסביר, אמר עזריאל, והאחות צעקה שלא אלוהים, גם אם כך בעיני עצמו. מה יעזור הוויכוח אם כבר מתה. וענתה שלא מתה, נרצחה.

אף מי שחלק על הדרך שלו להחליט לבדו, לא העז להתקומם נגדו. סכנות הרי לא חסרו ולמה להוסיף. למשל, מהשכנים הפרטיזנים. הדוד אהרן שאל אם לא כדאי לשתף פעולה, גם יחזק את הכוח נגד האויב המשותף, גם ימנע פגיעות מהצדדים. אלה שונאים את הגרמנים, הסביר עזריאל, ואותנו עוד יותר. הוא לא פתח בוויכוח, רק פסק. היה אחרי שארבו לחוליה משלנו וחיסלו סתם כך, משכו בעורמה אל אחד הבתים, אולי הציעו שק חיטה או כרוב, והרגו ביריות מאחור. מאז אסר לנהל שיחות ולספק נתונים כמה אנחנו ואיזה נשק. לא לתת להתקרר למחנה ולפתוח באש אם ינסו המנוולים.

כדור אחד באוויר לאזרהרה, רק אחד כי חובה לחסוך בתחמושת. בשני להשתדל לפגוע. זאת לשומרים. טובי הדגישה עובדה שחוזרת בכל ספרי הזיכרונות, שנאת הסביבה שחוו הנרדפים היהודים. לא רק האוכלוסייה הנוצרית, האיכרים הביילורוסים והליטאים, גם הפרטיזנים שדגלו באחוות עמים וקיבלו הוראות ממוסקבה. גם הם. המון סיפורים על מעשי רצח, לא רק של פליטים מסכנים שביקשו מחסה, גם של שותפים לנשק. נדמה לה שמשתדלים להסתיר את ממדי התופעה, להגיד בסדר, היו, אבל מה כל זה מול היקף ההשמדה, הרציחות ההמוניות. נא לראות את הדברים בפרופורציה. ונכון שהיו גם תופעות הפוכות, אותן הרי מעלים על נס במוסד ההוא בירושלים, מנהלים רשימות. חושש שלא היו דוגמאות להן בסיפור שלנו.

כנראה לא דגלו באחוות עמים, ובשום אחווה. ממש אותם רוצחים, ורק החליפו מדים. לכן ביקשה שייתן לגילויי הרדיפה ביטוי הולם. להציב את עצמו בתוך התמונה: מכאן ההשמדה הבלתי נתפסת, שלא תיאמן, ועד שהבינו, חיפשו איך להימלט, חיפשו מחסה אצל מי שנחשבו ידידים. קצת מזון, בסדר, בתשלום, לא חינם, עד שהתברר שהמוצא היחיד הוא היער על אף התנאים הבלתי נתפסים, הקור החורפי, הרעב, הפחד התמידי. הרוב הרי ויתר מראש, השלים עם גורלו. סטטיסטית רק קומץ העז לבקש מפלט בדרך זו, וכמה הצליחו בסופו של דבר, אחוז מבוטל.

אגב, לא היו גיבורים כל כך, ההם הפרטיזנים. נמנעו מלתקוף את המחנה שלנו אחרי כמה גישושים שנתקלו באש השומרים. רעיון של עזריאל להגיב בכל הכוח כדי להרתיע. הוא אמר: בזבז תחמושת שבסוף ישתלם.

הוא מציץ בטובי הנשמעת תקיפה. כשהיא נסערת קומתה כאילו מתגבהת וזה נאה בעיניו. היקפה המוגבל של הבריחה ליערות אינו מצמצם את חשיבות התופעה עצמה. הנהגה יזמת הייתה פועלת להגדלת ממדיה, ויוצרת מרכיב בעל משקל במאבק הכללי. גם הכבוד הלאומי היה יוצא נשכר, ואולי היה גדל אף מספר השורדים.

מדוע אינה מהנהנת.

מפני שלא אוהבת חוכמה בדיעבד. דווקא חדלות האונים מעצימה את הזוועה. לא מפלה בקרב מול כוח עדיף אלא טבח.

בסדר, ילדה, הבה ננסה:

הינה. משפחה נמלטת, עושה את דרכה בגנבה בחסות החשכה. יודעת רק במעורפל שבמקום כלשהו ביער יש חבורת מסתתרים. היה לו שם למקום הזה, פושצה, או משהו דומה. גבר כבן שלושים, אשתו ושתי אחיותיו הצעירות ממנו. כל השלוש לא תשרודנה. כמעט שנה מצאו מסתור בחפירה חבויה בחצר ביתם, נמלטו אליה בכל הזדמנות, ועד מתי אפשר להמשיך כך, בסוף מישהו מהשכנים לא יעמוד בפיתוי ויסגיר. ידעו שרצוי שיהיה כלי נשק, רובה או לפחות אקדח, כדי להתגונן בדרך, וגם כדי להתקבל במקום כלשהו. כבר שילמו מקדמה למי שהבטיח להשיג, משך ומשך (גם סחט) עד שנואשו. אסור לשלם מראש לנבלים האלה, קצפה האישה. כאילו לא היית בעצמך שותפה למהלך העסקה, חוכמה לאחר מעשה. להזכירה שהנבל הוא התעקש על מחצית הסכום מראש, גם עליו לשלשל משהו למישהו. עכשיו אנחנו בידיו ולמה שלא יסגיר. ארזו כמה שמיכות, מעט חפצי ערך שעדיין נותרו ואולי אפשר יהיה להמירם במזון, ולדרך. יצאו אחד אחד. יש מין חורבה בקצה השדות, היא תשמש נקודת מפגש. משם ימשיכו יחד.

הוא ראשון, ואז אשתו. אחת האחיות לא הגיעה. לא בוסיה, זו היותר צעירה. יממה שלמה המתינו לשווא (תארי לך). הציע שיתגנב בחזרה כשישוב וירד החושך. מה הטעם. הן ברור שלא תעתה בדרך. חייבים להמשיך, ולקוות ששוב ייפגשו, לפעמים קורים ניסים. האיש ששמו לייזר מציץ בזוגתו, נזהר מלהטיח בפניה שכך מפני שלא אחותה. אף פעם לא אהבת באמת. הוא עוצם את עיניו, הכאב הוא יועץ רע ומוטב להודות שהצדק איתה. חדלי לבכות, הוא אומר לאחות האחרת, ומושיט יד לתמוך פן תחליק.

איזה בוץ.

במהרה יתיאשו מלהיזהר ממי שלוליות שחודרים לנעליים, להתרגל לרטיבות. פוסעים בשקט במה שאינו שדה, גם לא יער. דרך בלתי מוכרת רצופה חריצים של גלגלי עגלות, אחר כך מטשטשות גם הן ואינך בטוח שעדיין בכיוון הנכון. מוטב יסתתרו וימתינו לאור הבוקר. קל להגיד, אבל איך מעבירים שעות בקור הזה. נדחקים אל אחד העצים וזה אל זה ומנסים להירדם. חבל שיצאנו, תאמר בוסיה.

מהשלוש, היא היחידה שתשרוד, מתקנת טובי.

האיש שלנו מהנהן. מספר שפתאום התברר לו קיומה. כבר היינו נשואים וגרנו במושב בדרום. כבר נולד הבן הראשון הנושא את שם אחיה. פתאום מכתב מאמריקה מבשר על ביקור, היא והבעל שלה, שהכירה בתום המלחמה, סם. הביאו מתנה יקרת ערך, מכונת גילוח חשמלית. נמוכת קומה ומאופרת, ונמוך גם הוא. שבו וביקרו גם בביתנו זה, כשכבר היינו חמישה. לא היו להם ילדים.

לדעת בוסיה, הדרך הטובה יותר לשרוד היא באמצעות עומס יתר. הכי גרוע לקפוא מקור ולחכות שיזרום הזמן. אתה מתכווץ בפינה (או בין העצים), ואז מגלה שתקוע, לא זז. זמן שלא זז גרוע ממוות. הסתתרות בין העצים הצחיקה אותה. מזכרה שבאמת כך נהגו בהתחלה. מה יהיה אם פתאום יתקפו, איך לרבוץ בשקט במחפורת, שממש גובל בחוסר אחריות, איך להירדם בלילה. לכן למצוא פינה סמוכה וגם מעט נבדלת, עם כיוון הימלטות אל סבך היער. כך בימים הראשונים, אבל אחר כך אתה מבין שפשיטות האויב אינה עניין יום יומי, ואין טעם להיות בכוננות מתמדת. גם הקור והרוח. להתרגל לחיות עם הסכנה, השגרה מחסנת.

עוד מחשבה שעולה בראש שלו (עכשיו, כשנמצא בקבוצה העושה דרכה לאיטליה, וממנה בספינה לארץ ישראל), שבלי שום התייחסות הגיונית לנסיבות. כמעט שלוש שנים (כתב), מצויים יחד, באותה מחפורת, ואחרי מות האם, כמעט כמו באחריותה, הוא ואחותו התינוקת, ושום הרהור התמה למתחולל אצלה בראש. הרי הייתה נשואה ואיבדה את הבעל (זאת בוודאות), ואולי הספיקה ללדת (נדמה לו שכן, אבל לא בטוח), בוודאי איבדה את הוריה וכמה מאחיה (אביו למשל). איך אמור להתנהג מי שחרב עולמו, ואיזה עקבות נותרו לתמיד, ובוודאי בזמן הראשון. כמעט כמו באחריותה, אבל די גדול הכמעט הזה. עכשיו כשבוחן לאחר זמן. כי אימא יש רק אחת. תחליפים הם רק תחליפים, בעיקר כשקיימים כמה דודים ונוח לסמוך זה על זה, להתחלק באחריות: ידאג השני. החיים בצל הסכנה והתנאים הנוראים מגדילים את חלקה של האדישות בתערובת.

בסופו של דבר, הדאגה לאחותי הייתה שלי. כמו לשתות יין שמטשטש את המחשבה. אתה שקוע בעבודה בלי רגע פנוי, מסייר סביב המחנה, חופר באדמה הקפואה מקלטים לפלטים נוספים (רק בהתחלה, די מהר חדלו להגיע, ואז להפך, מתמעטים), חוטב עצים לנסר לקורות בניין. מלאכות מתישות, מפילות עליך תרדמה בלילה. כך הדודה.

אישה נמוכה ונמרצת, שאולי מצטיינת בכל מיני תפקידים, נושאת באחריות, ולא מגלה את ההרהורים ומה שמרגישה. מבינה ששום תועלת אם תעורר רחמים. הרי יש מטענים לכולם. במקום זאת להתעסק במה שמועיל, לתפוס את חפירה או להתיישב ליד סיר תפוחי האדמה ולקלף, ואז גם המחשבות סביב מה שלפניך, מה שקטן וקרוב.

אפשר גם לספור.

את זה לימדה אותי, כמו עצה טובה. את הצעדים בהליכה, את דל"י העפר ששפכת, את משיכות המסור (בזוגות). עושה לחוש התקדמות.

אדם עושה את חשבון חייו על פי הראש שלו. אחד יגיד לעצמו: נורא מה שקרה לי ולא צודק, לכן מכאן, ממשיך רק למען עצמי ויירשף כל העולם. אחר דווקא להפך, יקדיש את כל כוחותיו לסייע לאחרים, בעיקר אם קרובי משפחתו ויקרים לו. כל השאר באמצע. דודה בוסיה היא מהשאר, תסייע במה שתוכל, אבל לפני הכול להמשיך לשרוד. אין בליבי כעס (כתב) ולא תלונות. האנשים פרושים על קו עקום בצורת דבשת, מתחיל נמוך, עולה בהדרגה ושב לרדת. יש שם לעקומה הזאת. המון תועלת מזה שאהב לכתוב, תציין טובי, גם מעיד על חשיבה, תבונה. וענה: לכן תקדישי לו את החיבור שלך.

עניין המסור (כדוגמה) ראוי להתייחסות, גם אם כהערת אגב. מציאות היא צירוף של פרטים, רובם כאלה שאינם זוכים (או ראויים) לתשומת לב. העיניים רואות, האוזניים שומעות, הרגליים צועדות לכאן או לכאן, הגשם מרטיב. קורות חיים הם לקט נבחר ובררני. ניסור עצי יער והפיכתם לקורות היה פעולה יום יומית, כמעט שגרה, בעיקר בתקופה הראשונה. הרי מדובר בחומר בניין יחיד שעמד לרשותם לכיסוי המחפורות. עשייה שהייתה כרוכה בידע רב ובניסיון מצטבר: בחירת מין העץ, עובי הגזע ואורכו, טכניקת גרירתו ממרחק, אופן השחזת הכלים (המסור, הגרזן). שפע פרטים שמעולם לא הועלו בשיחות שלאחר זמן, כשם שלא הועלו פרטים אחרים המוגדרים שוליים או יום יומיים. יגיד לטובי שיכול לשרבט קטע (מאוחר ומשעמם) שיאריך את כתב ידה ויתרום לאמינותו. הינה לך.

כמה שנים כבר יחד, למעלה מחמישים, ואם תוסיף את שנת החיזור, אף יותר. המון זמן. הייתה בהירה ודקיקה עם חיוך טוב, והביטוי שמהיכן צץ: מחמל נפש. היו אז בראש ציפורים נוספות, מה שמכנים אתגרים, ובראשם המסלול שאמור היה להוביל אותו לכיבוש העולם. שיטתי, ללא קפיצות דרך, אבל מתמיד ומתעצם. הצורך להקים משפחה התלווה כמובן מאליו. האם היו הדברים מתגלגלים כאופן שונה אילו בחר בבת זוג אחרת, או אילו העדיף מסלול מקצועי אחר, לנהל איזו לשכת הדרכה או תפקיד פקידותי (בבנק החקלאות למשל). לא היו נפגשים כלל.

(חיוך): היית צריכה למצוא לך קורבן אחר.

כמו יציאה למסע נועז, הרפתקני, הסביר לטובי שגילתה עניין, באזור דרומי שעל גבול המדבר, שלא לומר שולי, ארץ של שמש וחולות וכפרים זנוחים ריקים למחצה, וכאלה גם האנשים. מושב פדות, אמר במין לגלוג, עולים יוצאי מצרים שמה להם ולחקלאות, הרי לא אנשי כפר בארץ המוצא, ואם קיבלו את הדין, או מוטב לומר השלימו, הרי רק הוכחה שחסרי יוזמה אפילו לקום וללכת.

לשם לקח אותה.

בקול רך, כאילו הרהור אל עצמו, ומין דוק בעיניים שצופות בתמונה רחוקה. אולי בעונת האביב, בטרם קמלה הצמחייה הנמוכה, ויכלו לשוטט במרחבים השטוחים, לגלות אירוסים כהים מתרוממים מתוך העשבייה הדגנית, בין צמחי שמשונית דלי עלווה ושיחים חסרי שם. חייב להסביר על אלה שלא הכיר מקודם, על אף אוסף הצמחים שהיה עליו להגדיר בשנת לימודיו הראשונה. חמישים משפחות בוטניות שונות, מיובשות בין דפי עיתונים, שהיוו בסיס לא רע להיכרות עם עולם הצומח. כך אצלו, ואילו היא שעתידה ללמוד ביולוגיה ולשמש אחראית על הגדרת צמחים בסקרים מקצועיים, עדיין לא בעת ההיא. סתם בני אדם מכירים את פרחי הכלנית והנרקיס והרקפת, גם סביונים (בחורף) ואולי ציפורני חתול (אולי). בוודאי אלה שגדלו בפנימייה כפרית לילדים פליטים שבשם עליית הנוער. לכן הוכתה בתדהמה נוכח מראהו המרשים של האירוס, שזקף ראש גדול וכהה בין שיחים מדובללים ועשבים שפלי קומה הנחפזים לפרוח ולהפיץ את זרעיהם.

אירוס הנגב. שמעיד על האפשרות לפרוח בהדר בכול מקום.

האם הטרידו מחשבות לגבי העתיד, מה צפוי, ולאן עשויים להתגלגל (או עלולים), משוכנע שלא. אנשים מתנהלים בין ארוחה לארוחה, בין יום חול לשבת וקפה אצל השכנים או להפך, וספר מענג שפתאום יצא, על זמיר (שאסור לגעת). עוד אחד שמצא בדוכן למשומשים, בהוצאת מצפה, וקרא לה בקול פרק אחר פרק לפני השינה, ירושלים השם שלו. היה מכורכם, צהוב על גבול החום ומתפורר, בכל זאת נשמר על המדפים, ועתיד לקרוא שוב באוזני כל אחד מארבעת ילדיהם (בבוא העת).

מה גורם לסופרת שוודית לכתוב על ירושלים.

גם את סיפורי הארמני ההוא ואת צ'כוב ועגנון.

משער שההרהר לפעמים (כשלא מיהרה להגיע השינה) על תכלית החיים ועל טיב הבחירות שעשתה, ואם לסווג כהישגים או כהחמצות. רק לפעמים, לא בתדירות גבוהה מדי. גם בגלל שפע האירועים שמילאו את חייהם ולא הותירו זמן לשעמום. עבודה חקלאית היא רצף התעסקות שאינו נגמר ובהחלט מעייף. גם הילדים.

רצף טרדות.

טובי הכירה את צ'כוב ולמדה סיפורים של עגנון. אבירם המורה שלה העריץ אותו. אם ישאיל לה את אלה שהזכיר תשמח לקרוא. קריאה היא נושא הקרוב לליבה, מכאן שאיפתה ליצור משהו ספרותי סביב מי שבילדותה נמלטה ליער, ואיך התגלגלו חייה אחר כך. ברור שחייבת להיות השפעה. היא מרבה להרהר בפרשה ומנסה לשתף אותו במחשבותיה. כל מיני תכונות אופי שבוודאי זיהית, אם סתם מאפיינים אישיים שבאו לה מדורות קודמים, מה שקוראים תורשה, או בעלי חותם סביבתי. כל אדם הוא צירוף של אלה ואלה, ורק לאבחן את המידות. הינה שאלה: האם תיתכן תרכובת של השניים, למשל הדיבור החרישי. היא משיבה לבקשתו לתת דוגמה: לא מסוגלת לדמיין אותה מרימה קול.

האם מתוך רצון להיות נחבא, למנוע תשומת לב, לא בהחלטה מודעת, כמין אינסטינקט.

עניין ידוע, כל אדם הוא המשך להוריו, אבל גם מה שעושה לו בית הגידול. כנפי פרפר בסין, מצטט האיש, ומפרש לה את האמירה הידועה. ואם כבר הזכרה הצמחייה, יש לו סיפור שלא ברור מהיכן

פתאום צץ בזיכרונו, על מדריכת הפרחים שהוקסמה מהאירוס ההוא, ליקטה פקעות (או מה שטמון שם, אולי קני שורש) וגידלה בתנאים משופרים. פתאום תהה אם זו עדיין חיה, ולהיכן נעלמה. כבר חייבת להיות קשישה כמוהו. הייתה בעיר שקוראים בירת הדרום, בתוך חבורת העוסקים במלאכת ההתיישבות הכפרית, חלקם חולמים, רובם חסרי ברירה שלא השכילו להשתלב בסביבה מוצלחת יותר. בינוניים שחיפו על נתניהם באמצעות מסירות. אבל לא חסרו גם סתם תימהוניים. כל יישוב קטן הוא ממלכה, מלך דביר ומלך מקדה ומלך גזר. גם אחד בשם שבתאי שהתעקש סביב זנים של תפוחי אדמה שלטענתו פיתח. איפה כל אלה. סביר שנפטרו, עברו מן העולם תרתי משמע.

חייב להסביר לאן נגררו מחשבתי, אבל קודם יגמור את סיפור הניסוי שעשתה גברת שילה באירוס היפהפה ההוא. שתלה והשקתה ודישנה, וצמחו גבוהים ורכים, רחבי עלים ועלי כותרת, חסרי חן. לא טעם ולא ריח.

הייתה מרבה להגיע לכפר שלהם לביקורי ידידות. הביאה צמחי פרח גן עדן (זה השם שלהם), שלא נראו מאושרים באדמה החולית. גם סיפרה שניסתה להרכיב את האגוז הפרסי הנודע על עצי האלה, פיסטוק חלבי. טיפוס מקורי. למה הרבתה לסור אליהם, האם מכיוון שחיבבה אותן. את זה לא יספר, אבל כן על בתי המושב הזנוחים ששיפצו במו ידיהם, חבורה שהתלהבה להרפתקה מוזרה (בעיני הסביבה), ובמבט לאחור, צעד שעתיד להתגלות כפורץ דרך. בחרו לעצמם קבוצת מבנים נטושים וביצעו תיקוני טיח, סיוד, התקנת ברזים, שמשות. בתי מגורים שמה כללו, שני חדרונים ומטבחון, ובפינה גם צינור מקלחת לצד אסלת שירותים מנופצת. ארבעים מטרים מרובעים שעברו התעללות ובזיזת כל מה שאפשר.

לכתך אחרי במדבר, הוא מצטט. כי נענתה קריאתו ללא פקפוקים. ברור שעל מלאכת השכנוע הקל היעדר מחסומים בדמות משפחה והורים.

טובי מציצה בפניו שכמו בענן אוורירי של לאות. פתאום התעטף במין דוק של בדידות, להיתקע בפינה שזרה לה, רחוקה ממנה. כל הפרק הזה שהתגלה פתאום וגורם לה להירתע. עכשיו ניכרת בו זקנתו. זקנים נעים בקצב משלהם. תנועות של זיקית, צעד ועוד צעד באופן שלא יביא לשום מקום. גם הפטפוט הזה שלו.

חשה מבוהלת. אולי מוטב להציע הפסקה. בהחלט די להיום. מחר תחזיר אל השאלה איך באים לביטוי שנות היער. הרי בכך עניינה.

אם אולי ינסח הקדשה לשים בראש הספר. הצעה. וענתה שלא ספר, רק עבודת מחקר צנועה, ובבקשה, תשמח לבחון מה שיציע.

היה מוטל גזע עץ שנמתח לאורך השביל וחסם. אפשר לעקוף מצד הצמרת או בבסיס הגזע, היכן שהתחבר לשורשים. מוטב מהצמרת, כי כך יותר מוסתרת. ואז יהושע שהגיע מהכיוון ההפוך, עייף אבל נחוש, ותכף הבחין והרים קול. לא יכול להשגיח עליו כל הזמן כי חייב להתאמן בנשק. הבטחתי לאימא לשמור, ואת הבטחת לה לשמוע בקולי. וגם, שאסור לילדים לשוטט כך סתם, כי אי אפשר לסמוך על האנשים. תביני, זה רק מתוך דאגה, הכעס.

כי ראה שנפגעה, כאילו בולעת דמעות. אל תיעלבי, חייבים להישמר אם רוצים להגיע ליום הניצחון. ילדה בת שנתיים וחצי לא מבינה מהו יום הניצחון וגם לא מה זו הבטחה. היא חיה בתוך מה שסביבה, מבינה קור ורטיבות ושנשים לא מחייכים. מבינה שאימא איננה וכנראה לא תחזור. היא זוכרת במעורפל מישהי ששכבה בזמילנקה וכל הזמן השתעלה. גם את הריח היא זוכרת, דוחה. אחר כך היו האח והדודים ובוסיה שהחליפה את החיתול הרטוב, וניסתה ללמד לא לעשות במכנסיים. יהיה לך יותר נעים, חזרה וביקשה, ובאמת הצליח לה לבסוף והיו שבחים. הדודה סיפרה לדוד אהרן ולדוד חיים שהיום הילדה שלנו ביקשה, ואחר כך למדה לעשות בעצמה (בחוץ) ולהרים שוב את התחתונים. אחר כך לא היו תחתונים, רק מכנסיים עם חבל לקשור. הדוד חיים ליטף אותה בראש, אבל אהרן מרח משחה על הברך שלו ואמר שכבר כדאי יותר לכרות לפני שהריקבון יתפשט לכל הגוף. בלי רגל מה שווים החיים של הבן אדם. בטח לא כאן.
(כל זה עתיד להישכח).

תפסיק עם המחשבות האלה, נזפה בוסיה. הוא היה איש גבוה לעומת האחרים, והדודה אמרה שיופי אולי חשוב במקומות אחרים, לא במקום הזה שמלא כינים ופרעושים. היא אמרה משהו על התינוקת, והדוד חיים ביקש ממנה להפסיק. שום דבר טוב לא יצא ממחשבות כאלה. צריך להאמין ולקוות לנס. הרופא הזה אולי בכלל לא רופא, אמרה בוסיה. מה זה דוד.

קבוצת הגברים שהתקרבה אל הילדה ואחיה ניסתה להזיז את הגזע מהדרך. הם היו שלושה וסחבו שק. שניים החזיקו מהצדדים, וזה עם השיער על הפנים התכופף מלמטה. נעשה הפסקה, והטיל את המשא מהגב. השניים הרפו גם הם והתיישרו. אלה הילדים של בתיה קרמר, אמר אחד מהם. בינתיים חיים, ענה האחר. בואי, אמר האח. הקול שלו היה נפחד וראו שמתאמץ להתחמק.
אחר כך יסביר לילדה שחייבת להיזהר מהשמן הזה שיכול לפגוע, לעשות דברים כואבים. כולם יודעים וגם אותו הזהירו. הביטה בו במבט מפוחד והנהנה בראש לבטא הסכמה. מי שיש לו הורים יש מי שישמור עליו, אבל לנו אין. בייחוד תיזהרי אם ינסה להציע לך לבוא איתו, יגיד שמכיר את ההורים שלנו. לא כולם כאלה, אבל אין לדעת. הכי מסוכן האיש עם הזקן.

עצרו ליד שיח שהסתיר את הכניסה למחפורת, ושם הצטרפה אליהם הדודה שבדיוק הגיעה מהכיוון האחר. היא שאלה איפה המעיל שלך. בקור הזה אסור לצאת בלי מעיל, וגם מתחיל לטפטף. שמעון רזניק הביט בה, הסביר האח, לכן החזרתי אותה הנה.
הדודה נכנסה פנימה.

נערים לומדים מהר את הסכנות. הם שומעים דיבורים, קולטים רמזים, ויודעים לפרש לעצמם בצורה הכי קשה. אנשים נקבצו ביער ללא מיון, טובים ורעים, יותר רעים מטובים, כי מיטיבים לדאוג לעצמם. וכאן אין מי שיפעיל את החוק. אין בתי כלא. בייחוד על בעלי כוח. אנחנו לא חשובים מספיק, הסביר לאחות, ורזניק יכול להרים שקים של סלק ותפוחי אדמה. יש לו שערות על הפנים, אמרה היא. הוא הביט בה ונענע את הראש, קוראים להן זקן. לרזניק היה זקן עוד בעיירה. היו לו גם ילדים, ואבא ביקש שאתרחק ממנו כי אוהב לשלוח ידיים. בטח כבר מתו הילדים שלו.

שאל אם זוכרת מה שסיפר לה, ומה זו עיירה. את ילדה חכמה, וכשתיגמר המלחמה אראה לך איפה גרנו. חיכה לתנועת ראש שהבינה והוסיף: אם לא נמות עד אז.

(מכל זה לא נותר בזיכרונה דבר, אומר האיש לטובי).

כך אמרתי, כתב האח בחיבור לעיתון הקיר של הקבוצה. היא הייתה בת שנתיים וחצי, רזה מאוד והעצמות בלטו, וכבר ידעה לדבר שתי שפות. בסוף האיש רזניק נהרג בפעולת נקמה שעשו באיזה כפר, שרפו בית של רוצח. אולי למזלה, כי כולם ידעו שזו מחלה, לגעת בילדים קטנים, והיא הייתה אחת הבודדות בחבורה שלנו. הכי צעירה, והמון זמן לבדה, ושקטה. לכן כשסיפרו שנפגע, שמחתי וגם הצטערתי. בכל זאת היה מוצלח בלמצוא אוכל.

השם של החיבור היה פחד.

רעש של משאית ברחוב הקפיץ את טובי. היא התיישבה במיטתה עד שהבינה שרק חלום, והאיכרים שהקיפו את האסם הבוער חיפשו אותנו. מייד גילו את רזניק ששכב על הדרך, עושה תנועות בלי שליטה, והיינו מוכרחים להשאיר אותו ולהימלט. רצנו הכי מהר שיכולנו, ורק כשהתרחקנו חיפשנו זה את זה לשוב יחד כדי שלא להיפגע מהשומרים. לא היה כתוב בחיבור מה חלמה, רק על סוגי אנשים, לא זיכרונות. בני אדם לא משתנים בתנאים קשים. מי שהיה טוב נשאר טוב, ומי שרע, רע. אבל התכונות מתבלטות, בייחוד הרוע. כשקשה, כל אחד דואג לעצמו ורק אחר כך חושב על האחרים. לכן מעשה טוב בולט יותר. בסך הכול עמוד אחד באותיות לא גדולות, והאיש שלנו העיר שטיפוס חושב, האח יהושע, רואים מצורת כתיבתו. השיטה שלו לערבב, אמרה טובי, להביא דוגמאות ותכף להגיע למסקנות. ולחשוב שאולי חמש שנות לימוד, כל ההשכלה שקיבל, ועוד לכתוב בעברית.

אולי מישהו תיקן את השגיאות.

מצא חן בעיניה הרעיון שכמו דרך מסננת של פחד, ההתנהגות.

גם התיאורים.

פחד מפריע לשקול בשקט, לבחון דברים בצורה מעמיקה. כאילו להקטין את השכל, ואז יוצאות המחשבות הכי פשוטות. הוא השווה לשחקן שחמט שרואה רק צעד אחד קדימה, זאת אומרת משאיר הרבה מקום למזל. אחד כזה לא יישאר בחיים הרבה זמן, לא ישרוד.

כאילו כתב על עצמו, אמרה טובי, בניסוח פשוט וכאילו דיבור. יכלו לשפר, אבל אז היה מאבד מאמינותו. היא חייכה אל עצמה כשניסתה לבחון את הרעיון שלו על אחותו, כי הרי תינוקת, ומה כבר יכולה לעשות כדי להתגונן. יכולה לחייך וגם להביט בעיניים עצובות. אולי זה מה שעשתה כשהגיעו הרודפים למחפורת בפעם ההיא ובעוד אלף הזדמנויות אחרות.

התחילו לבוא אליי בלילות, סיפרה, ממש פחד.

בזמן ששוטטו בחצר שלו, בין עצי הפרי ונבטי עגבניות ותרד שצצו בכל מקום. הפכו למטרד, העיר, כי כמו עשבי בר, כמו קייצת וירבוז, מפילים זרעים ומתחדשים מעצמם. אפשר להשמיד בריסוס, אבל אין לב לעשות זאת. תשאיר חלק, הציעה, כמה שאתם עשויים לצרוך. או לחלק לידידים.

אבל הקולות שמשמיעים, אינך מכיר אותנו, אנחנו ידידיך, פעם הרי זרעת אותנו, טיפחת, היכן ליבך. וצחקה: האם באמת שומע. נשבע לך.

היה מגוון רב של עצים. קלמנטינות ותפוזים משלושה זנים, פומלה, והללו עצי ליצי' שנותרו ממטע מסחרי שפעם נטע ועקר, כך גם האפרסמונים (מזן שלא מחייב הבחלה). כמו מצבות היסטוריות, סיפר, וגם שכעין תחביב, לרכז הכי הרבה מינים סביב הבית, אבל לא כאלה שבבעיה אקלימית, תובעים קור, דובדבנים או אגוז המלך. נכשל גם עם מנגו, שמתקשה לשרוד באדמה הכבדה, ודווקא את הפרי הזה אוהבים מאוד, מירי אוהבת. כבר ניסו כמה וכמה פעמים, ותמיד התנוונו בתוך שנים מעטות. זה האחרון, הצביע על עץ לא גדול שהראה סימני פריחה, אולי ניסיון שישי או שביעי, ובפעם הזאת התחכם לחפור בור בגודל מטר על מטר ומילא בחול. לא עץ מפואר ולא שופע במיוחד, אבל כבר בן ארבע, ועדיין חי, אם לכנות חיים.

להעריך על המאמץ, כי באת חפירה ובטורייה. את החול סחב בדליים.

באוויר ניכר ריח מתוק של פריחת הדורים וטובי הזהירה מפני שפע הדבורים שזמזמו בקולי קולות. אינן מסוכנות, הרגיע, כל עוד אינן חשות סכנה. טרודות בשלהן. אתמול נפטר בן הדוד שלה, הפטיר כבדרך אגב.

שניים שעומדים בשקט מול עץ ליצי' במלוא פריחתו, רוחש כמו כוורת. נדמה לה שקפא העולם, עצר מלכת. האם זה ההוא שהיה איתם ביער. והנהן לאשר. ארע בזמן שצפו באיזו תכנית טלוויזיה על אחת רוביניאן, או רביניאן, סופרת, או לפחות נחשבת לכזאת. פתאום צלצל הטלפון, הקפיץ, ואשתו הרימה. תמיד היא, כי בצד שלה ליד המיטה. הלו, והאזינה בשקט ארוך מדי. סיפר שתכף חשד שאיזו בשורה לא משמחת, לא הטרדה של גוף מסחרי או ממשד כלשהו, כי הרי בשבת. ניסה לנחש מי המטלפן על פי תגובותיה שבפעם הזאת נשמעו אצורות, מאופקות. וכשהזכירה את שם בת הזוג יכול היה לנחש. כן, נגיע, כמובן נגיע ומסור שלום לאימך.

האם משה, שאל. ואמרה, כן, זה היה בן שלו שהודיע, אחד מהם.

טובי נשמעה נרעשת. רק לפני חודש, אולי קצת יותר, שוחחה איתו בטלפון. ניסתה לברר בן כמה היה בעת ההיא. ילדון בן שש או שבע ובן עשר בסוף. טווח גילים שעשוי לשמר זיכרונות. וענה, בתנאי שקיים הרצון.

האיש שלנו משך לחזור אל הדבורים. מדהימה הפעילות שלהן, ציין, כמו המחשה מבוזבזת של תנועת אלקטרוניקה. אי אפשר לספור, אבל בוודאי אלפים רבים שמתנועעים בהרמוניה. אין התנגשויות, אין מריבות, כולן ממוקדות מטרה: ללקט אבקה כמה שיותר.

לדעתו משתפות פעולה, אברים מגוף אחד.

טובי נראתה כמי שמסרבת להיענות. שבה וציטטה את מי שזה עתה התברר לה שנפטר. הוא אמר: בתנאי שקיים הרצון (המשיכה), וכמו לפרש, השווה לעצימת עיניים, עוצמים ואין רואים. אבל למה. והסביר שמטען כבד מדי לילד שמנסה לעלות על דרך חדשה.

בעצם, זה מה שהסבירה לה גם מי שהייתה תינוקת ביער, על שפות הדיבור שידעה כשהגיעה ארצה. רוסית ופולנית וגרמנית ויידיש, ונוספה העברית שלימדו במרץ רב במשך אותה שנה שעשו את דרכם בגרמניה ובצרפת. את כולן צרפה אל רוב הזיכרונות משם ומחקה.

(פרט לעברית.)

כמו להעביר מטלית יבשה על לוח כתוב בגיר, נותרות עקבות מטושטשות ובלתי קריאות. המשיכה וסיפורה שלא מיהרה להניח לו, שאלה אם מופיעות תמונות בזמן שעוצם עיניים. התעקשתי, הסבירה, כי הרי מהאחרונים שנותרו מאותה חבורה, אם לא האחרון שבהם (- ישנו עוד אדון גורביץ). אינה מתכוונת באופן פיזי, בכל זאת משהו חייב להופיע כשהוא מנסה לחזור לשם. בדמיון.

והסביר שלא מנסה באמת, ושתמיד אלה אותן תמונות, נוף של עצים, לפעמים שלוליות המים הבוציות, סימן לקיץ. אינו בטוח שכל אלה אמיתיים, אולי יצירי דמיון. את אלה תיאר לה בשיחה קודמת. ואשר לאירועים, הבטיח להתאמץ ולדלות. לפחות לנסות. נזכר בסיפור אחד על בריחה מכלבים.

ועכשיו מת. מאיש מת לא תוציא דבר.

שימי לב לזמזום שלהן, אמר האיש, אולי בכל זאת בעלות מאפיינים אישיים, יצרים, תחושת שייכות. אתה והדבורים שלך, רטנה טובי, הראש שלה במקום אחר.

מישהו השמיע קריאה בחצר השכנים. דיבור בשפה שנשמעה כערבית. אלה הפועלים, עובדי בניין. יום יום, כבר יותר מחצי שנה, ולא ניכר שמתקרבים לסיום. זו עברית, אמרה טובי. ולמה נשמעת כערבית. בגלל המבטא, הסבירה, ובכל זאת עברית.

השמיעה שלה טובה משלו.

פעם יגלו שיש נפש לכל דבורה, ודי עשירה ומגוונת. הכול רק שאלה של ממדים.

טובי נעצה בו מבט דרוך: אינך רוצה שנשיח בו.

מפני שהפך אצלך למין חומר, מקור מידע. אם אינך חושבת שראוי לתשומת לב כשלעצמו. ילד בן שש עשוי לחוות אירועים ביתר כאב. קולו היה שקט, גם כשאמר: לחלוב את הפרה בכל מחיר.

מעבר לגדר שבה ונשמעה קריאה קולנית. אולי הזמנה לפועלים לבוא לאכול. יש בעולם אין סוף אנשים ונושאים, אמרה טובי, אני מתאמצת להתמקד בנושא שבחרתי.

אין סוף, הסכים איתה, וככל שמעמיקים מתרחק האופק. עוד יתברר לך שיש נשמה גם לצמחי התרד והעגבניות, חשים כאב כשנוחתת הטורייה.

(גם עשבי הבר.)

הייתה סמוך לעיירה אבן ענקית, משהו שלא ברור מניין הגיע ואיך. הילדים שהרבו להשתעשע בה לא התעמקו במקורה. גוש סלע בלתי מעוצב במשקל כמה טונות, שלא נראה שנחת מהחלל. אין הרים בסביבה, לכן מישהו חייב היה לגרור ממקום כלשהו. האיש שלנו הסכים איתה, ורק תמה למה עסוקה בזה. הילדה הרי לא ראתה אותו מימיה.

כותבי הרשימות חוזרים ומזכירים אותו, וגם בן הדוד.

(כותבי הזיכרונות.)

מפני ששימש נקודת ציון בדרך ליער.

טובי ויתרה, אם כי בלא רצון. משהו ששבר את שגרת העיירה, טענה, שבוודאי לא נבדלה ממאות אחרות. בתי עץ, כמה בתי כנסת, כיכר שוק ואיכרים גויים בעגלות שוטחים את מרכולתם. גם הפרנסות: מסחר בתבואות, רוכלות, בעלי מלאכה וכלי קודש. וברוח התקופה, התעוררות ציונית, תנועות נוער, השכלה ולימודים (בווילנה). גם טפטופי הגירה לאמריקה ולארץ ישראל. כל זה מוכר וחסר עניין, וטובי חיפשה את המיוחד. מה לא ברור כאן.

האבן הזאת היא דבר שאינו מצוי.

ראשית (הדגיש), הייחוד הוא בפרק ב, שנות הרדיפה, חיי היער. האם לא בגללן בחרה לעסוק בסיפורנו. עליו להסביר לה שממש במהופך, דווקא שגרת הרקע תבליט את עוצמת האירועים הבאים. אילו היה עליו לבדות עלילה, היה מאריך עד לעייפה בתיאור ימי הקטנות שקדמו. גוליבר בארץ הגמדים. אינו מתכוון חלילה להמעט בערכם, כל אדם הוא מה שהוא, אוסף מעלות וחסרונות. שעת המבחן לא נועדה לעשות חסד, לתת הזדמנות לחרוג משגרת היום יום. חשיבותה בעיקר בעצם קיומה.

האם הבינה, נדמה לו שלא היטיב להסביר, הינה ינסה שנית:

אירע מה שאירע. על מעשה גבורה מתגמלים בציון לשבח. כל השאר זכאים לאהדה, לחיבוק, לפחות לחיוך חיבה. אין צורך להיות יוצאת דופן כדי לזכות בהתייחסות. עוררה עניין מכיוון שקטנטונת, כחושה, עדינה, בהירת עיניים, אבל הייתה ראויה לא פחות גם אם הייתה שונה שצורתה ובעלת אופי סוער. להיות חופשי מהתעללות זו זכות יסוד. לכן ראויים לחסד כל אותם שרידים קשישים, ובלא להתייחס לצורתם.

זו דעתו.

לו הייתה שונה במראה ובאופי אולי לא הייתה שורדת.

זו דעתה.

לכן סבור שמוטב תניח לאבן ההיא, אינה תורמת דבר לענייננו. במקום זאת, לתת את הדעת על ערפל ההתרחשויות, מות האם למשל, שמלבד היותו עובדה, לא תועד כזיכרון אישי. גם חשבון הגילים.

היו שני שלבים בדרך ההימלטות. ראשית, השוטטות ביער כבודדים. כך בן הדוד עם הוריו ואחיו, כך האם ושני ילדיה. נמלטו לאחר רצח האב, ושוטטו זמן כלשהו עד שנספחו אל חבורת המסתתרים. כמה זמן, אין לדעת, אבל מעדות בן הדוד נראה שלא יום ולא יומיים. פרק זמן בו הספיקה האם לחלות ולמות. הגיעו שני ילדים, סיפר, והם צורפו לדודם (לא ההוא שנשא שם זהה לשלו, זה הרי היה פרטיזן בקבוצה סמוכה). האם לא הוזכרה. זוכר את הגעתם למחנה המשפחות.

נשמע בלתי סביר, האיש שלנו נשמע מתעקש, איך פתאום הגיעו שני ילדים בלי שום מבוגר. מישה נראה נבוך. לא בטוח כלל. זוכר ילדים, אבל אם לבדם או בלוויית אימם או בוגרים נוספים, קרובי משפחה גם שלו, לא זוכר. סביר שהתינוקת הותירה עליו רושם. הרי נמנה עם הצעירים בחבורה, בן שש או שבע. ומה מקור השמועה על פטירת האם לאחר כחצי שנה.

האם דיבור שפלטה בוסיה. לא זכורות לו שיחות שהתנהלו בביקוריה. היה זוכר אילו שמע אותה אומרת (כשם שנתקעה בראשו הערתה הבלתי מחמיאה על האם).

לחפש היגיון במהלך הדברים. נניח שהחליטה האם להימלט מהעיירה, היא וילדיה. סביר שידעה על מסתתרים ביערות, ולאחר שנרצח האב ואי אפשר היה לקוות שיצליחו להוסיף ולהתחבא בביתם לאורך זמן (גם לא ברור איך ואיפה התחבאו), גמלה החלטתה. חרף חוסר האונים, סביר שהבינה שאין מה להפסיד ואולי בכל זאת יעלה בידה להציל משהו. לא הייתה יוצאת לדרך חולה. ובכלל, האם יצאו לבדם (אם הצטרפו ליוזמת קרובי בעלה, אולי בריאותה לא היוותה כלל שיקול).

להניח הנחות הגיוניות, שלא בהכרח במקומן.

זו דעתו.

לכן משער שהגיעו אל מחנה המסתתרים, שם נפטרה, מייד או לאחר זמן מה. רשמים של ילד בן שש אינם הוכחה מובהקת, בעיקר משום שלא לוו בחקירה ובידור. כילד התרשם מהאח, ובעיקר מהתינוקת תכולת העיניים. זהו שנצרב בזיכרונו. אם הייתה גם אימא או לא, לא ציין. בכלל, לבנות תאוריות על זיכרונות מטושטשים של ילד, עניין מפוקפק.

טובי שאלה על נושא השלבים. אמרת שהיו שניים.

והציץ בה להבין למה מתכוונת. אמרת שני שלבים. ועד שתפס. אפילו שלושה, אם להוסיף את זמן ההסתתרות בבית (אולי בעליית גג או במרתף). אחר כך ביער, חצו שדות ונחבאו בין העצים, בסבכי שיחים וערמות מכל סוג שהוא. כמה עד שהצליחו למצוא את השאר, כמה ימים. אם צוידו במידע, או נתקלו במי שהדריך. הנה הנוסחה שמציע: יחד עם קרובים נוספים, הדודה בוסיה, הדודים אהרן וחיים, כאלה שסייעו, גם ידעו לאן להגיע, לא במדויק, בערך את הכיוון הכללי. או שמא עשו את הדרך בשנית, הדוד או הדודה, מי מהם, יצא לבדו וחזר להביא את השאר.

מהבית נשמעה קריאה בשמו. שבה מהשכנה, הסביר והציץ בשעון, אומנם כן, ואת המחשבות על צבירת נכסים וזכויות ישמיע לה בפעם אחרת.

בעט במגפו בצמח מרור שנעקר עם שורשו. אחד ועוד אחד, עד שמצטרפים לכמות מטרידה. כבר שמעה ממנו את סיפור המלחמה האין סופית בינו לבין עשבי הבר. סיפור שנדחף אל תוך פרשת היהודי ההוא שכתב יהושע. מה היה שם העיירה. ואז פתאום התחיל בעשבים, בִּבְלִית, ויש אחד חדש שלא ברור מהיכן צץ, איך הגיע, מתפשט כמו מגפה, קודם לאורך נחל אלכסנדר, ועכשיו בצידי הדרכים ובגינות. אלה כמובן יישארו אחרונים, אלא אם יהפכו השדות למשטחי בטון.

או יתורבתו, ציטטה אותו, דבר שיהפוך אותם לפגיעים, לחסרי אונים.

הדרך שלו לרמוז שדי להיום. עכשיו שקזרה אשתו מביקורה השבועי אצל הקשישה מהבית ממול. הפעם היה תורו להעלות חיוך. נדמה לו שמשל לענייננו. אולי הסיבה שנתרו בחיים, חלק נותר, וכמו הטחת תינוק בקיר, הבעיטה הזאת שלו. אנשים מפסיקים לאכול בשר, אחר כך ביצים וחלב, בסוף יגלו שגם בישול צמחים הוא טבח ואכילת פירות הוא קניבליזם. ניצב לו צמח ירבוז בתעלה, חולם על מיליון זרעיו יקיריו שבקרוב יפיץ להבטיח את המשכו, נחת של דוגרת המצפה לבקיעת אפרוחיה, פתאום אוחזת בו יד ותולשת. איום ונורא. והמחשבה שחייבת להטריד (בזמן שמוטל בשמש, מתייבש לאיטו),

שעל מה ולמה, ומהו צדק, והיכן אלוהים.

(לאלוהים של ירבוזים יש צורה של ירבוז).

נשמע כמו לעג.

שגרה של קיץ, עונה מעט יותר נוחה, בגלל התמוססות השלג, השלוליות, פחד הרודפים מפני שקיעה בבוע. עדיין קר. גברת שיינה צוברת כמה קיסמים ומעלה אש קטנה במרכז הזימלנקה, ברווח הצר שבין שורות המשכבים. עושה בשקט ומהר, פן ייכנסו אנשים. הילדה יודעת, זו מייד תקלה תפוד שהיה חבוי עימה, מוסתר בין בגדיה, תאכל אותו לבדה, באין רואים (הילדה אינה נחשבת). אפשר ללעוס אותם גם לא מבושלים, להשקיט את הרעב, אבל כך הרבה יותר רך, יותר טעים. מפינתה היא עוקבת אחרי התנועות וחשה איך מתמלא הפה רוק. מוכרחים בזהירות שלא תכבה האש, שלא ייפול התפוד מהמקל שנעוץ בו, ולהקפיד להפוך מצד לצד. יש לו לחי שחורה, סימן שקצת רקוב. את החלק הזה אולי בכל זאת תציע לה. רק שתיהן כאן, וכל האחרים יצאו לעבודות. גם גברת שיינה צריכה להזדרז. עליה להגיע למחסן הבגדים לתקן, לתפור טלאים. קול רחש מהכניסה, אולי בא מישהו. שיינה ממחרת להסתיר, ופורשת את הידיים לחמם מעל האש, עושה תנועות באצבעות שיזרום הדם. אף אחד לא נכנס, אז אולי היה שם כלב. הינה תשוב להתעסק בתפוד. לילדה יש סבלנות. היא מתבוננת בשקט, מחכה. עכשיו כבר נהיה גוש שחור, זמן לטעום.

גברת שיינה נוגסת בזהירות, לא מקלפת, לא משאירה פירור. גם לא את הצד שנראה מקולקל. גמרה ומכבה את האש, אוספת את שאריות גזרי העץ ומחביאה מתחת לשמיכה שלה. היא ממחרת לצאת, אף לא מילה לילדה שכל העת עוקבת מרחוק. תביט לה אם מוצא חן בעיניה. עכשיו שנשארה לבדה היא מתקרבת למקום, אולי בכל זאת תמצא פירור.

אין.

היא פונה לפתח, מזיזה בזהירות את הענפים שנועדו להסתיר, וכבר היא בחוץ.

קר לה ורוח.

ברחבה שליד המטבח משחקים כמה ילדים. היא מכירה אותם, מישקה ושמיל וחנה'לה. הם גדולים ממנה, מישקה בן שמונה. אמרו שהוא בן דוד, אחיה אמר, לכן מעיזה להתקרב אליהם. הם זורקים זה אל זה חפץ שנראה ככדור. זו מין חבילה שגלגלו וקשרו בחבל להיות משחק. מישקה קורא לה להתקרב, יש לו תפקיד בשבילה לשמור על המעילים. הם מזיעים וחם להם. היא מניחה אותם בערמה ומשיחה שאף אחד לא ייקח. הילדים צווחים בהתלהבות, הם מנסים לפגוע זה בזה ומי שלא תפס, הפסיד. מישקה הכי שובב ביניהם, הכי גמיש. הוא מצליח להימלט ולהחזיר את פניו לאחור, מוכן לתפוס. הילדה מחייכת בכל פעם שמצליח. היא קטנה מדי להשתולל איתם. היא בעדו.

משהו כהה קפץ לתוך ערמת המעילים למצוא מחבוא. בואו מהר, יש פה חיה. מהר. השלושה מזנקים אליה לשאול מה. חיה. לנער אבל בזהירות. זו צפרדע, אומר שמיל, לא מסוכנת, ותופס ביד, הנה. אל תפחדי כי לא נושכת.

יכולה לקלל, מזהירה חנה'לה.

מישקה מעיף את היצור לגובה, רץ לשוב ולתפוס מהארץ, זורק שוב. כולם מסתכלים. אי אפשר לאכול צפרדע. אפשר, אומר מישקה, אבל בתנאי שמבשלים. ליד סירי הבישול כמה נשים שמחממות את ארוחת הצוהריים, מחממות מרק. עוד לא מחלקים אוכל, ילדים, מוקדם מדי ולכו עכשיו, לא לחכות פה. יש לנו משהו שאפשר לבשל. הוא מראה את הצפרדע. פוי, אומרת האישה, תתביישו.

שמיל זורק אל הילדה, את מצאת אותה, היא שלך. תתבייש, גוערת אישה אחרת, לפגוע בתינוקת. היא מצטרפת לאישה שליד סיר המרק ולוחשת משהו. הילדה מקשיבה, זה עליה, היא הבת של ברוך, חלק מהנשים מכירות אותו. ברוך הוא מישהו שנשרף באסם יחד עם עוד הרבה אנשים. אחיה אמר שהיה אבא שלהם. אבא זה איש. יש ילדים שיש להם אבא, לה אין. רק אימא, אבל מתה. את לא יכולה לזכור אותה, אמר אחיה, היית קטנה מדי. הוא זוכר. אימא תמיד מחבקת. גם אותה חיבקה. נדמה לה שזוכרת. אני זוכרת שחיבקה אותי, היה לה ריח. אינך יכולה לזכור, אומר אחיה, היית קטנה מדי.

היום דודה בוסיה מחבקת אותה בערב כשחוזרת מהשמירה. היא שואלת, אכלת ארוחת ערב, ואז מתיישבת על השמיכה ומחבקת. גם לה יש ריח, לכן אולי יותר טוב שתושיב על הברכיים, אבל לא אומרת ורק מרחיקה את הפנים. בוסיה מחייכת, אומרת שכשתיגמר המלחמה נתרחץ כל יום.

גם בבוקר היא מחבקת לפני שיוצאת.

את יכולה לקחת אותה, אומר מישקה, יהיה לך צעצוע, תוכלו לשחק. הצפרדע שוכבת ליד הרגליים שלה, לא זזה. לא אוהבת צפרדעים, ויותר טוב שתשים אותה בשיחים. מישקה מקרב את הרגל שלו ומנסה להזיז. היא חיה אבל מפחדת. הוא מתכופף, מרים ולוקח אל השיח, העיניים שלה עצומות, אבל רואים שחיה, כאילו מתנועע משהו בפנים, מתחת לעור, הלב שלה.

(זה סיפור מומצא, תעיר לו טובי. אכן. אבל מעניק גוון ריאלי לחוויות פרק היער. תוכלי לטעון שמפי בן הדוד משה, זיכרון מלווה בחיור מקומט. עכשיו שנפטר איך יבדקו).

חושך גם הוא קור, ועד שיאיר היום לפחות שלוש שעות, שזה יותר מנצח. שניים שמתכווצים בשיח, יחד, ואת הרגליים לנסות להשעין בגובה, שלא יטבלו במים, שניים שהם אחד. חושך ורטיבות שמתערבבים הם שיא הקור. אחותי נלחצת אליי ולא חדלה לרעוד. זיכרון שלא יימחק עד שאמות. (ומת דווקא בשיא הקיץ, בצוהרי יום שרבי לוחט, והאם המחשבה שיכול לשמור פיסה קטנה מהזיכרון הישן, זה שאין לבטא במילים, בביצה שעל גבול הקפיאה. אם עלתה בדעתו בדקותיו האחרונות. אחרי שמתים למי אכפת).

(לנו, לפחות לי.)

כך היה גם כשרבצנו מתחת לשיחים, נחבאים מהקולות של אנשים צועדים, קולות של מגפיים נשלפים מדייסת הבוץ פלופ פלופ. זה כשברחנו עם אימא ליער ועוד לא רגילים, לכן דפיקות של שיניים שקוראים נקישות. והעצה להידחק יחד כל הגופות, ואת הראש הכי קרוב לחזה שלה, היכן שהפנים של התינוקת, אחותי. כל כך קשה שאולי מוטב לשוב, ואם יהרגו יהרגו.

איך בכלל להשוות. סימן שלכל גרוע יש גרוע ממנו. ועכשיו, מה היו המחשבות של הילדה שעוד תינוקת. בת שנתיים, לכן בוודאי היו. אבל את הזיכרונות תמחק.

הפחד עמוק כל כך שאולי לא יחזור להיות נורמלי. האם אנחנו נורמליים, כאן ועכשיו בבניין האכסניה שבדרך לארץ ישראל, ומה זו בכלל נורמליות. כל הקבוצה שלנו, ערמת חוויות שגדולות יותר מהמקום שיש במוח. לכן אם נגיע ונקים משפחות, ונוליד ילדים, ויעבור מראש לראש, משלנו אליהם (שקוראים תורשה). אם יהיו מסוגלים למחוק. יצוץ להם פתאום במפתיע ולא יבינו מה הדבר הזה, אולי מגלגול נשמות.

אם היו מחשבות (שם, בביצה ההיא), כי היה המון זמן לחשוב, ובלי מחשבות נתקע העולם ולא זז. וגם היא, שנדבקה אליי, נלחצת לי לחזה לספוג מעט חום, ואמרתי לה לראות בדמיון את הסיר הגדול של המרק שכבר מחר יחלקו לנו. מחר זה מקום מעבר להרי חושך, גם השמש.

תקרא לחיבור הזה: קור, יעצה העורכת.

וטובי אמרה שלא בטוחה שמשפרות הערות שלי, הערות השערות. מוטב להביא את החיבור כמו שהוא, וכל מי שיקרא יפרש כרצונו. לכן מחקנו בשני המקומות (אחד בסוגריים), ואז הוספתי: רגישה מאוד לקור, אשתי, שונאת את החורף. אל תתמה לשלג בניסן, אנו ראינוהו בסיוון.

(- מה זה.)

- כתובת על מצבה עתיקה שמצאו בברעם, סתם צצה לי פתאום).

אבל אולי ללא קשר לאותן חוויות, הסבל מהקור, אולי פשוט מחמת הגיל. והמלך דוד זקן, בא בימים, האם זוכרת. טובי העירה שכך אומנם הכלל, אבל אפשר לצפות לתופעה הפוכה. היא הביאה כדוגמה את עולי ברית המועצות. מי שחי בקור הרוסי, יצחיק אותו השלג בירושלים. ואמרתי שכך אומנם בהתחלה. בחורף הראשון. אחר כך מתאקלמים. אתה מבוגר ממנה, ציינה.

(- תמחקי את הכתובת מברעם, כי לא שייכת).

היו עוד כמה שורות בחיבור של אחיה, ובסופו הסתייגות, שבלתי ניתנת להמחשה תחושת הסבל, כזו שמעבר לכוחם של בני אדם. רק לציין את הזמן שעומד מלכת ואת המחשבה שמוטב לוותר, לגמור ודי. בטוח שכך אומנם היה עושה אילו היה לבדו. עצם תחושת האחריות על מי שהופקדה בידי, הילדה הזאת, גרמה לו להגביר מאמץ. המוות אף פעם אינו הולך לאיבוד. אולי בזכותה ניצל גם הוא.

(ברעם זה בגליל, צופה אל החרמון).

טובי ביקשה ליטול את הדף, שואלת מה. וחיווה את דעתו שכדאית תוספת שאומנם הכול פרי דמיונו, אבל מצטרפת יפה לקור הליטאי. החמסין בעמק הירדן כניגוד. מי שעמד בגבורה במים הקופאים, נותר מוטל בשרב, ירוי, מול משטרת צמח, מבין שהפעם זה הסוף. ייתכן. ובכל מקרה אמצעי אומנותי. אבל אפשר שכלל לא כך. למשל, אם פגע הכדור בראשו ומת מייד. האיש שלנו מתבונן בנערה במין חיוך של סליחה. די בשנייה אחת כדי להריץ חיים שלמים. לחוש שביעות רצון על שהפעם לבדו, ושוב אינו אחראי לזו שמצויה במקום מוגן ותוסיף לחיות עד זקנה ושיבה, תלד ילדים, תתענג על נכדיה, תזכה לאושר. די בשנייה אחת כדי לחייך אל עצמו, לדעת שהושלמה המשימה. לא חיבור ענקי, ציינה טובי, אבל מצטרף לתמונה. (שוב הזקנה היא מהקיבוץ, זו שהייתה העורכת שיעצה לקרוא לחיבורו קור. להזכיר ששאלת אם אולי התרחש ביניהם משהו ומאז הרעיון לא נותן לי מנוח).

ההקדשה, אם זוכרת, מתברר שניסח בעבורה משהו. ושולף דף מקופל, רצוף מחיקות, תיקון מעל

תיקון, הינה:

למירי, שסיפורנו הוא סיפורה

ולאחיה יהושע (קרמר) שהיה בן עשרים מול חומות צמח ושם נשאר.

ובוודאי שאל (וחזר ושאל) למה.

או שמא שמר את שאלותיו לעת שיעמוד לגורלו בקץ הימים.

ולזכר אבא ברוך ואימא בתיה

שכמעט איננו יודעים עליהם ורק שהיו בני שלושים

ואולי גם את צבע עיניהם (תכול).

ולסבתא מרים וסבא מנדל ומאה כמותם ואלף ומיליון.

שישה מיליון.

ואחד ערפד שבשמיים ובארץ.

הוא מושיט לה את הדף, חרד לתגובתה המשתהה. תוכלי לשנות, רק הצעה כמובן, גם לא חייבת להגיב מייד.

לקבוע בראש הדף הראשון (היא שואלת), מעל הכותרת. תוכלי על דף נפרד, לפני תחילת הטקסט עצמו. עיניה משוטטות על הנייר וניכר שמוטרדת, ארוך, היא אומרת, וגם הערפד הזה והביטוי על גורלו (שמתוך הקדיש, הוא מסביר). תוכלי לחשוב בבית, לא חייבת להחליט מייד. שב ומדגיש שאפשר להכניס שינויים.

טובי חוזרת ומציצה בנייר. שתיקתה מתארכת. ליהושע קרמר (היא קוראת בקול) שהיה בן עשרים מול חומות צמח ושם נשאר. ואת המילה לזכר להוסיף לפני השם. ואת שם המשפחה ללא סוגריים. בשתי שורות. את כל השאר למחוק.

לכנות זיע רחש שמיכות נערמות בזמן שנשלף בזריזות כדי לקצר את הסבל. קודם את הכתפיים, החזה, אחר כך למצב ישיבה, חיבוק הרגליים, רגע בטרם הזדקפות.

קריאה מהפתח להתעורר ולצאת, כי בחולית השמירה. לפעמים בוקר הוא שמיים בגוון שמבהיר עד שייצבע כחול, כך היום, מול חלון חדר השינה, אף פעם לא בעומק הזמילנקה שהיא לילה תמידי אפילו בשיא הקיץ. קול קורא בלחש: חוליית השמירה להזדרז. סימן שעוד לילה.

הילדונת נלחצת אל מי שסמוך אליה שקוע בשנתו שלא באמת שינה. אחר כך יאמר לה שזוכר אחרות, עמוקות יותר ושלוות. לילות שהם עונג. פעם גם את, אם נגיע אל יום השחרור. שינה בלי חלומות, ואם כן, מהסוג השקט, על מה, היא שואלת, ומשיב, על משחקי רחוב וגם על אבא. משהו שלא מכירה. אני יודעת מה זה, כי יש לילדים אחרים, גם לה היה, כך הסבירו. לחלום אפשר רק על דברים שהכרת, אומר אחיה, אז לא עליו. אולי אם נמצא תמונה.

עכשיו ששב השקט יהיו רק מחשבות. הן מעבירות את הזמן לאט, מאוד לאט. למשל שבחוץ החלו העצים להוציא עלים חדשים, הוכחה שהגיע אביב. אבל איך הם יודעים. אולי לפי יללות החיות, או שחדלו קרקורי האהבה של הצפרדעים. בשלוליות מצאה שרשרות כמו חוטים חלקלקים. אלה הביצים שלהן, הסביר לה, ובקרב נראה ראשנים. הוא יודע המון. ועכשיו עליו להשאיר אותה וללכת לאסוף גזעים וענפים. זאת עבודה שיכולים גם ילדים כמוהו, עבודה חשובה כי כדי לבשל ולחמם את האוכל. אתמול בזמן ששוטטה ראתה ענף שיכולה גם היא לאסוף, אבל הוא כעס עליה, לא הרשה להתרחק לבדה. בשאלה אם רוצה שיטרפו אותך. זאבים, כן זאבים. ומרוב כעס השליך את הענף שהביאה. אחר כך הרשה לה לאסוף אצטרובלים, אבל רק בתוך המחנה. כבר אין, היא אומרת, לא נשאר.

מישהי משמיעה קול כמו בכי. זו האישה פייגה, שגם מדברת מילים שאי אפשר להבין. הנערים קוראים לה המשוגעת. עכשיו האיש דיבר שתישן, האיש שלה פני, אמר תהיי בשקט. מה קרה, התעורר יהושע, ולחשה לו ששוב ההיא מבקשת מים. יודע למי מתכוונת. עכשיו נסי להירדם, אמר בקול שאולי כועס, והסתובב לקיר. אתמול שמעו פיצוצים, שניים, מהצד הרחוק. זה הפרטיזנים, הסביר לה, בטח פוצצו

את פסי הרכבת. אבל מישה אמר שלא שם, לא בכיוון ההוא. הוא חושב שאווירונים על פי הרעש, זורקים נשק לפרטיזנים וחומר שעושה פיצוצים. אם אולי סימן שמתקרבים. מישהו התנועע אל הפתח, בטח האישה הזאת שמקודם, יצאה החוצה ועכשיו יצטרכו לרדוף. המפקד עזריאל אמר שאת אלה צריך להרוג, שום תועלת לא יביאו, ורק תופסים מקום ומפריעים. היו מפחידיים הפיצוצים אתמול. עכשיו תישני, אמר יהושע.

מקווה מים עשוי להיות רוחש חיים. דגים וצפרדעים וצמחים שקוראים שושנות מים (שם עממי). אפילו ההם העונתיים, מדגרות ליתושים במחזורים שלמים, מביצה עד בוגר מוצץ דם, עד שיתייבשו בשיא הקיץ. לא בעת ההיא שמשכו בבוץ, מתאמצים למצוא בסיס מוצק לכף הרגל, בעודם נמלטים מקולות הירי והנביחות. עוד פסיעה, עוד צעד, פתאום אחיזה בענפי שיח חסר זהות שאולי משמש מסתור זמני (בערפל). אחזי בכוח בצווארי, וכבר הם ממשיכים. לכל יצור שברא אלוהים יש שעת זכות, לא למזמזמים האלה. ואף מילה על הבהלה.

שועלים בחורבות, אם מבינה את הכוונה.

לא חיבור ענקי. הערה מרגיזה (שהשמיעה), משווה לאותם שנכתבים בחדר מחומם בעזרת מקלדת ומרקע, זו אף פעם לא תבין. ואתה.

במין קנטור של נעלבת. לשמוע מתי תחבת אתה רגל למים מרופשים, ואת יללת הרוח הקרה וטיפות הגשם מחטים בפנים. לא תצליח לשחזר גם באמצעים משוכללים של תעשיית קולנוע ובכישרון של שחקן בימות מקצוען. שחקן (את זה ביטא בבוז). לכן כל אחד ודמיונו. והרי כבר הסביר לה שמעדיף את קריאת המחזה (צ'כוב) על צפייה בו על פי פרשנותה (הרדודה) של היפהפייה ההיא. מלכת הכביש, פרח לו שמה.

לכן כל אחד ודמיונו, יכולתו לקרוא בין השורות. ספרות אמיתית עשויה רבדים כמו שכבות גאולוגיות, מותאמות לרמות הקוראים.

שבעים פנים לתורה. כבר הסביר לה. ולא פנים, עומק.

טובי חשה בזעם הגואה בו. נראה שגירדה פצע כמוס, והרי לא התכוונה כלל. היא מתנצלת, מה בסך הכול אמרה, חיבור בעיתון קיר שעבר אולי שיפוץ קל (אולי) ביד לאו דווקא מקצועית. מי שאמורים להיות קוראיו, לא הסוג שמתרשם מתיאורים שנועדים לטלטל. כבר ראו בחייהם הקצרים דבר או שניים, אפילו חשו על בשרם, ולשם מה יפגינו התרגשות מחוויות הזולת. מפעל שתכליתו לסייע בגיבוש הקבוצה, העלון הזה, בדומה לערבי השירה בציבור, טיולי הנוף בסביבה והפגישות עם שליחי ארץ ישראל במועדון הטחוב שמשמש גם חדר אוכל. מסתבר שאכן הועילו כל אלה, תרם גם ההמשך הכפוי במחנה העצורים בקפריסין. האם ראיית הנולד היא שגרמה להם לטרוח ולאחסן באיזו מגירה, בתקווה שאולי יסייע בבוא היום לכתיבת תולדותיהם, ועתה הינה מצוי בידינו.

היא מהרהרת: טרחו, מי טרח, הזקנה היא שפתאום נמצאה לה משמעות לחייה. וכי איזו זקנה. זו שסיפרת, פגשתם באחד מימי הזיכרון שם בקיבוץ. אחר כך נסעתי אליה והראתה את המחסן, נתנה לחטט. אחת שכבר בקושי חיה.

(לא מחסן, ארון.)

היה לה שם, אבל לך תזכור. ורק שָמט לנפול, השיכון הזה. גם המבטים התמהים של מי שהנחו, תמשיכו בשביל ושמאלה וימינה, כל הזמן ישר. כמעט עד הגדר, היכן שצומח חרוב ושני דקלים, ושם לשאול שוב. קוביות ישנות מרוחות בסיד טרי, מלאכת יד בלתי מקצועית שאולי בעבודה עצמית. מי שצצה בהילוך איטי, אוחזת בדלת הרשת הפתוחה למחצה ומחכה להסבר. אנחנו בעניין יהושע קרמר, שוחחנו בטלפון.

= מה אמרתם השם.

איך מניחים לבדה קשישה במצב כזה, היכן ידידיה, משפחתה. אחר כך פתאום כמין הארה, הו, יהושע, כן כן, ודאי שזוכרת. כשכבר היו בחדר, מצטופפים על מיטה דהויה, והיא בעמידה, מאמצת את מוחה כי כבר מזמן, מזמן. לא יודעת לאן נעלם, אולי אתם יודעים.

היינו צריכים להסביר שמת, נהרג במלחמה, והיא מולנו, מהנהנת בהבעה מטומטמת, פתאום ניגשה לארון, פתחה דלת, ונשפכה ערמת ניירות.

ארון בגדים עם שלוש דלתות ומפתח שמסובבים.

היא הייתה עורכת העלון הזה. למעשה, כל המערכת, גם בית הדפוס ומכונת הדבק (מקמח), בזכות ידיעת העברית וכישרון קליטת השפות. אבל כבר שנים שנחלש הזיכרון, אינה מזהה אפילו את ילדיה. הן שצץ במפתיע חייך בתקווה שנבין, ואת המושג דמנצייה (שזו מין מחלה של זקנים). ידו התנופפה בתנועת ייאוש, היינו משליכים הכול, אבל חששנו שאולי תיפגע, ואיך לנחש איך תגיב. לכן נשאר כך, ערמת ניירות בשליש ארון ודלת שאין פותחים. ולאחר הפסקה: למזלכם (וחייך). הזקנה האזינה בשקט, במין הנהון שכמו מאשר. הן אמר: מעניין איך תגיב אם תחטטו.

ובאמת לא התייחסה, יצאה אל כורסת נדנדה בצד הדשא, ומבטה שוטט בחלל כאילו לבדה. לכן אמר שלא ייתכן שדיברה, אמרה שזוכרת, ואת השאלה להיכן נעלם האיש הזה שלכם. החיוך שלו ביטא חוסר אמון.

- וכי למה נחמוד לצון.

- כי כבר חודשים רבים לא מוציאה משפט שלם.

תכף נתקלנו בשם שלו, בצד כותרת החיבור, ואחר כך אחד נוסף, כאילו צפה שנופיע. קולות של מגפיים נשלפים פלופ פלופ. זה כשברחנו עם אימא ליער ועוד לא רגילים. בכתב יד שכמובן אינו שלו. מישהי העתיקה לנקי, וגם את הביטוי: נשלפים.

נתלשו בקלות מהבריסטול. דבק שהתבלה מרוב שנים. אבל לא נטלנו. הצטברה שכבה חומה מזוהמת שהכתימה את הדפים. הדפנו פנימה לחזור ולסגור עד שהגעת את והבאת כמה מהם.

(יתושים זכרים אינם מוצצים דם, רק הנקבות).

אחד החיבורים היה מוזר, לא אופייני, יותר הרהורים בכתב. מחשבות בלתי בשלות על תופעת השכול.

טובי העלתה חשד שאולי כלל לא שלו, הדף הזה. אבל כתוב השם במפורש, הינה. הנשים היו מבוגרות (נכתב), וילדים רק מעט, כמה נערים בגילי (ארבעה, חמישה), ואחותי הקטנטונת שכמו טעות. הרוב כנראה נרצחו עוד קודם, והדוגמה, דודתי בוסיה. ידענו כמובן שהייתה נשואה (בווילנה) והייתה לה תינוקת, אבל אף פעם לא שמעתי שמדברים איפה שאר המשפחה. כשהגיעה ליער סיפרה שנמלטה אל קורניץ ולא מצאה איש, ומייד המשיכה הנה, מישהו אמר לה איפה לחפש (גוי זקן שלא הכירה, וגם החזיקה סכין). אימא כבר שכבה אז חולה (הינה פרט שחיפשונו), לכן מייד לקחה על עצמה את הטיפול בילדים של אחיה (אנחנו). אישה לא משאירה בת קטנה ובורחת, אבל לא שאלנו יותר מדי. אולי הסבירה לזוסיה.

אף פעם לא שאלנו.

בהתחלה לא חושבים, סוגרים את הפתחים שלא יגיע למוח. אחר כך דוחים להזדמנות אחרת, אומרים, לא זמן מתאים, ותמיד יוכלו לעשות (מה). השאלה מה קורה בלילה עד שנרדמים, או כשמגיעים אליך בחלומות. אולי לא מגיעים, בגלל הקור והרעב. אני חושב שאמר לה, הינה לך תינוקת אחרת, תחשבי שזו היא. זאת לא בוכה (הסבירה לזוסיה), שלי כל הזמן צרחה, וממשיכה אפילו עכשיו (איך).

אולי אמר לה: בת של אח שלך, בשר מבשרך, כמו שהסביר לה הדוד חיים.

(אם מוזכרת בוסיה, אז בכל זאת חיבור שלו).

מחשבות הן כמו לכלוך. אתה מתרגל ומפסיק לחוש, והן יורדות לאותו גובה. מי שחושב על האוכל שעוד מעט יחלקו, על השלג שהתחיל סוף סוף (בשלג כמעט לא היו פשיטות של השוטרים), ושהבטיחו רובה ברגע ששיגו (היא ידעה לירות לפני שהגיעה). לא חלומות גדולים.

אני חושב שיותר לא יהיו, גם אחרי שנשארה בחיים, ואולי תמצא בעל חדש מאלה שנשאר, להמשיך יחד. לשניים יותר קל, אפילו שכמו שני בורות גדושים עם מכסה שנהדף כלפי מעלה. הזמן מטשטש את הכאב. גם הרצון לקצר דרך כי בוזבז זמן רב. אז נעשה זאת בלי ילדים.

(משהו לא מסתדר כאן עם לוח הזמנים. איך ידע. האם היה בקשר כלשהו לפני שנותק. אולי שוחח איתה בטרם נפרדו, או מהדרך, מקפריסין).

לכן לא התאמצה לשכנע את אחותו לבוא איתם, קודם לגרמניה ואחר כך לאמריקה.

(עכשיו ברור ששלו).

בעניין הצריחות, אולי הפסיקה בלילות התינוקת, או שהפך למנגינה שמלווה כל הזמן ומתרגלים, כמו שאון תנועת כדור הארץ הנע סביב צירו.

(בוודאי כתב: רעש).

אני חושב שאמרה לגבר שמצאה: בתנאי זה. נבנה חיים חדשים בארץ חדשה, בהרבה עבודה ובלי מעשים טובים. לא חייבים דבר לאיש, ובטח לא לאדון עולם.

בתנאי זה.

אני זוכר את ביקורם בארץ (שח האיש שלנו לטובי). שני אנשים נמוכי קומה, שאולי לא שבעו רצון מהבית הקטנטן במושב העלוב שבקצה העולם. לא היו מסוגלים להבין. עכשיו פתאום המחשבה שאולי בעיניהם כישלון גם אנחנו (שח לטובי), נשגב מבינתם. כבר היה התינוק הראשון, שהגביר את חששותיהם, אולי גם אני, שבוודאי הצטיירתי להם כהולך בקטנות, לא טיפוס שמתחבר לכסף גדול. אם השתפר מעט בביקורם השני, כאן, בכפר שמרכזי קצת יותר. עדיין דל במושגים אמריקניים, אבל מסמן שיפור מה. היו לנו כבר שניים, ושלישית בדרך, ואולי גם זה היה נשגב מבינתם, פרימיטיבי. אחר כך נפטרו זה אחר זה. קודם הוא, והיא אחריו. נמחקו בלא להשאיר סימן.

אזכיר אותם בנייר שלי, אמרה טובי.

(מי זה זוסיה, האם לא קראו לו עזריאל.)

בגלל הזכרת שם הבורא, שלא יותר ממליצה עוקצנית. בכל זאת מילאה את בקשתו להיקבר בארץ הקודש, טרדה לא קטנה, ובעיניה מיותרת, שלא לכנות תמוהה.

ס, כלומר שמרל'. ובלי התוספת דוד.

אולי הוכחה שהיה בעל דעות משלו, עליהן ויתר, נכנע לעיקשותה. בסך הכול ראיתי פעמיים (סיפר לטובי), והשלישית, כשכבר היה בארון והיא מנצחת על סדרי הקבורה (הרב, איש זר. נשא הספד והבטיח פיצוי ראוי בעולם הבא). מובן שלא דאגה למקום גם לעצמה לציידו. בזבז בעיניה, וגם הטרחה מיותרת (על מי תטיל את הביצוע). אף פעם לא התעמקתי בקשר ביניהם (סיפר), כנראה טיפוס נוח, ואולי התאהב בגברת הקטנה והנחושה, לך תדע. משער שהתפלא בסתר ליבו לקלות ויתורה על הילדונת הבהירה שחייכה אליו בעדינות בעיר ההיא לודז', אבל התעקשה על ארץ ישראל. אולי הייתה מכניסה משמעות לחייהם, סיבה לטרוח, להתאמץ. לשער שהעיר משהו, אבל לא באמת התאמץ לשכנע. הקל גם עליו באותה עת.

בגלל הבורא שהוזכר בחיבור של האח, בחור צעיר שלא זכה להניח תפילין, אבל התפלל עם אביו בכל בוקר במולודצ'נו ובקורניץ, אולי גם ביער, בתקופה הראשונה. אחר כך חדלו מזה, הרוב חדל, והביטו באדישות על אותם בודדים שטרחו להמשיך. גם השמירה על כשרות המזון, עניין לא פשוט שמשמעותו הסתפקות בתפוחי אדמה, כרוב וקליפות עצים. הדוד חיים לחש לו בסתר, אין אלוהים. אולי היה פעם, אבל סיים את משחקיו, כי נקרא להיכנס הביתה. מי קרא. מי שקורא תמיד כשמתחיל להחשיך, אימא שלו. וכשראה את התמיהה במבט הנער, מיהר להרגיע, סתם דמות שהמצאנו, מעולם לא היה קיים באמת.

(לכל חיה ולכל צמח יש אלוהים בדמותם. האל של הזאבים הוא זאב, ושל החלזונות חילזון. רק לכלבים אל בצורת אדם).

ברור שלא האמינו בקיומו בחבורת הצעירים שהתארגנה על ידי השליחים מארץ ישראל ונשאה שם מצלצל (במבחן). שם מליצי, חסר משמעות וקצת ילדותי. וכי איזה מבחן ולשם מה לעמוד בו. פעם שאל את מי שהייתה תינוקת ביער, בטרם הפכה לאם ילדיו, אם קיים בעולמה אלוהים כלשהו, וענתה בתנועת ראש איטית. גם לא שדים ורוחות. היו אומנם זאבים שהתגנבו לחטט בעצמות שנטמנו בערמות הזבל. שאריות שעברו בישול וכרסום יסודי, קודם שלנו ואחר כך שלהם. גם אותם צדו למאכל. הרי לא גרועים מעכברים וחולדות. תמיד הזהירו שלא להתרחק לבד ביער. הפחידו גם גרמנים ושוטרים, לא אלוהים. אם מצאה צמח ללעוס או פטריית מאכל, לא הודרכה להודות למישהו שאינו מוחשי (בפנימייה לא היה בית כנסת).

אגב, עד היום, ולא מנימוקים אידאולוגיים ופלפולי היגיון, פשוט לא חשה צורך. את יודעת, הסביר לטובי (בחיוך), האמונה בכוחות עליונים, אדם נוטה לברוא אותם כדי לפרש תופעות שמעבר להבנתו. גם אני. אבל אולי לא כשניצב מול זוועות שמעבר להיגיון. פעם חלקת המטע הזאת (ונפנף בידו על עצי האבוקדו סביבם) הייתה סככת צל לגידול צמחי נוי. עדיין נותרו פה ושם שרידי אספרגוסים (והצביע על צמח שהוסיף לחיות בצל העצים). כשעקרנו אותם הרהרתי לעצמי שבוודאי תוהים על האסון שפתאום נחת עליהם, אולי תולים זאת בהתנהגותם, בחטאיהם. איך יבינו שנעשה משיקולי רווחיות, מושג הנשגב מבינתם, לא מצוי בשפתם כלל.

הנערה חייכה. האם מאמין שקיימת חשיבה אצל צמחים. לא כזו שלנו, כמובן, אבל ברמה בסיסית, מי יודע. הרי מיטיבים להגיב לאור ולחום, למים ולדשן. טובי צחקה: תגובות שהתפתחו בתהליכי ברירה טבעית, דרווין. כן, שם שמוכר לו, והאם לא כך גם המחשבות שלנו. פעם עוד יגלו תבונה בחיידקים, ובפחותים מהם שבכינוי נגיפים. תבונה היא תגובה יזומה לנסיבות. כשאינך מוצא הסבר לתופעה, נוח לייחס לכוחות עליונים, ולהניח הצידה.

עוד עליו להסביר את עניין הרצף בחיים, שבשונה משלנו אינו בצורת סולם, שלב מעל שלב.

להמשיל להפריה מלאכותית או לעישון (מה).

את זה בבקשה בפעם אחרת. עכשיו עליה להיפרד ולשוב לענייניה, חלילה שתזניח את שאר הלימודים. טובי היא נערה אחראית.

היא מנפנפת לו בהפיכת פנים ומתרחקת בשביל היוצא אל הרחוב הראשי. הוא מתכופף לתלוש סרפד שנצמד אל אחד הגזעים. אחד ועוד אחד. בעונה הזאת הם צומחים במהירות מדהימה, סנטימטרים שלמים בכל יום. בתוך שבוע יגיעו לשלב הפריחה ופיצו את זרעיהם. נדמה לו שתהליך ההבשלה נמשך גם כשמוטלים עקורים. נראה חכמים מאיתנו, משוכללים. שאם לא כן היו נכחדים מזמן. הוא מציץ בצמח האחוז באצבעותיו, לכאורה חסר אונים, ולא. כמה וכמה צעדים שנוקט מתוך דאגה להמשכיות, תאים צורבים, קצב צמיחה חפוז (כמעט לראות בעין בלתי מזוינת), אין סוף זרעים, פיזור וחיפוש מסתור עד להזדמנות נאותה.

מעורר את התפעלותו יצר הקיום החבוי בעשב העלוב הזה, המחויבות להמשכיות. כך עיצב גם אותנו יוצר הכול, ועכשיו מתענג על מעשה ידיו.

הדודה בוסיה היא דוגמה מעולה, אפילו להמחשת נחיתותנו בתחרות הזאת, יהיה עליו להסביר לטובי בהזדמנות הבאה. רק למנות את המעברים, קפיצות שמאלה וימינה, אפילו לאחור. נפילה, ושוב הזדקפות, ובתוך כך כמה הזדמנויות לקץ, ושוב התנערות וניסיון מחודש. למנות את רשימת האירועים בחייה של זו עד הסיום העצוב, שבוודאי היה בבדידות עגומה, על מיטת חולי מייסרת. האם זכתה למיתת נשיקה, רק אלוהים יודע.

גם חסר חשיבות.

בסופו של דבר נמחקה בלא להותיר זכר. אף לא תא בודד שיחל בקטנות. תא בודד מול אין סופיות היקום. אם כך, לשם מה כל הטרחה, כל הסבל. או שמא להתבונן במלוא היקף המרקע, להכליל גם את סיפור אחייניתה ששרדה והביאה ילדים. שתיהן ענפים המסתעפים מאותו גזע.

עליו להסביר לטובי: החיבור שאת כותבת הוא בעצם עליה.

בוסיה זו בתיה, כשם האם, ובוודאי נועדו להנציח קרובת משפחה משותפת.

(בעצם לא. הרי רק גיסות).

הרהור שמחזיר אל דמות מרכזית אף יותר, האח. האם היה זה הרהור נחמה שחלף במוחו באותן שניות אחרונות, מוטל ירוי בשדה הקרב. אימא, אני בדרך אלייך, אבל את המשימה מילאתי, בתך הגיעה לחוף מבטחים.

בעיניו ראה.

הרהור שחוזר במוחו מדי פעם בפעם, מאמין שדי בהבזק בטרם איבוד הכרה, על כל פנים ראוי בעיניו, אם לא למענו אזי למעננו.

האיש מתכופף לעקור צמח נוסף, הפעם זו קייצת. מין שממתיין בסבלנות עד להתחממות העולם, ועכשיו יפרוץ קדימה, ינצל פסק זמן בין ריסוסי הקטילה, וישתלב במרוץ הכללי. נדמה לו ששומע את צחקוקם: אנחנו ניוותר אחרונים.

עשב מאוס, לא תואר, לא הדר. ועקשן. אם לא תעקור על שורשו, יצמח שוב.

אולי מתבקשת שיטת הדברה שעקרונותיה שונים, מחוכמת יותר. לא הרעלה אלא עיקור. אתם המשיכו לצמוח, פרחו והפיצו את זרעכם. לשווא, לא ינבטו. ואז, כשעל סף הכחדה, יימצא אחד זעיר, אבק מיקרוסקופי, שיפתח עמידות, והמאבק יתחיל מחדש.

האיש מחייך: דאגת הדורות הבאים, לא שלו.

האישה הזעירה היא, שהדיפה ריח בושם זר, חריף ומיותר, ואף התיזה מעט ממנו על אוזנה של אשתו, אם שבה במחשבותיה בשעותיה האחרונות, שבה לאחור, אל הילדונת הבהירה, העטופה שכבות סמרטוטים שטחבם לא פג אפילו בקיץ, זו שליקטה אצטרובלים ליד המחפורת הלחה, שבכינוי זימלנקה. אם על ערש מותה, כשכבר חשה שמתקשה בנשימותיה. אולי אותו הרהור ישן, שכך עשויה הייתה להיות בתה התינוקת (אם אכן הייתה), זו שנטמנה בחצר ביתם, בסדין בד לבן על פי מסורת

נלעגת. בוודאי ביקשה את נפשה למות, לשם מה היה לה כל ההמשך המענה, ומה משמעותו של ניצחון. משמעותו לגביה.

דודה בוסיה.

בוודאי הייתה מחייכת למראה נכדיהם, ניניה. כאילו ניניה.

פעם שאל את אשתו אם זו עולה לפעמים במחשבותיה. אירע בבוקר חורפי, בעודם במיטתם, זה עתה ניעורו ועדיין בערפל היקיצה. אם נזכרת בה לפעמים. ותמהה לשאלתו. פתאום נזכר בה, הסביר, שאולי לא היינו די אסירי תודה. היה עלינו להושיבה בינינו ולאחוז בידיה, לחגוג את פלאי הקיום: הינה אנחנו, בבית לבן אדום רעפים, עם ילדינו המחייכים, שאולי פעם יהרהרו באישה הזרה שביקרה בביתם, אחזה באחותם שאך זה נולדה, בזהירות, בחשש של מי שאינה מורגלת. היה עליו לומר להם: פעם תבינו, אתם חבים לה את קיומכם, ולתרגם לשפתה.

למה לא אמר.

מחר יסביר לטובי את חשיבותה של הדודה הזאת בעבודה שכותבת. כמין הדגמה לצדדיה מרובי הפנים של הפרשייה שבחרה לחפור בה. ליד נס ניצחון בעלות הברית על המפלצת הטורפת (שאירע בעיתוי הולם), לצד פלאי כוח הקיום של יצורי אנוש והשתלבותם בין כוחות הטבע הנוקשים (תודה גם להם). סרוויס שלם, צץ במוחו הביטוי המלגלג של האישה ההיא ממשד הבריאות שכבר שכח מזמן, אחת בשם אסתר. מה היה שם משפחתה, נדמה לו בוטושנסקי.

ולא מרובי פנים, מוטב מרובי שכבות, בצל שהפרט במרכזו והוא עטוף קליפות. מחר יסביר לה. ועוד תיקון: לא יהרהרו באישה הזאת, לא ילדיו, מה להם ולה.

היא אומרת: כאן גרה מתי לוי לפני שמתה, והוא משיב, נכון. אחר כך ליד הבית של רוזנברג, ומול הכניסה לבית משפחת דה לוי.

זוג קשישים הצועד בכל יום אל תיבות הדואר ובחזרה. קצת יותר מקילומטר, בצעדים קטנים, כמעט חצי שעה, ונועד להפעלת הרגליים על פי המלצת הרופאים.

השתדלי להרים את הברכיים, הוא חוזר ומפציר.

בגלל המחלה ההיא שסותמת את צינורות הדם יש לחשוש מנמק. אפשר לנתח ולהשתיל צינור חלופי (הסביר הפרופסור), אבל בתוך זמן קצר ייסתם גם הוא. לכן עדיפה הליכה. ובאמת חלפו הכאבים. בינתיים.

כאן גרה ניצה, אבל מה שם המשפחה. דנון, הוא עונה.

כך מדי יום ביומו. לפעמים נרתעת מלשאול, מחפשת אם מצוי שלט כלשהו או כתובת על ספסל שהציבו בצד המדרכה לזכר הורים שנפטרו. על שער מתכת מעוצב, בחזית הבית האחרון כתוב בבירור: קורקוס. את זאת תכריז בגאווה.

עכשיו יחצו את הכביש ויפנו אל בית העם וסניף הדואר שלצידו. כביש אספלט שרק לאחרונה נסלל ומדרכה עשויה אבנים משתלבות. הטיפוס קשה לה, והרי הדרך לא באמת תלולה. פעם אהבת לטפס על גבעות, לקפץ על סלעים, הוא מחייך. פעם.

כמו בגד שמחבק נדבֶקת אל העור, נועצת ציפורניים, הזקנה. את זאת אמר לטובי, יודע שתהנה בנימוס, בטוחה שאליה לעולם לא יגיע.

אם מכיר את מי שצועדת ממול, מהנהנת לשלום. לא, איך יכול, הלוא יש המון משפחות חדשות בשכונה, מה שקוראים הרחבה, גם כאלה ששכרו. אפילו אותם שהכרנו כילדים ועתה בגרו. איך יכול לזהות. אבל אמרת לו שלום.

זו דרכו. חלילה שיאשם בחוסר נימוס, מה שכינו חכמינו אהבת חינם. עכשיו תמתיני עד שירוקן את התיבה.

אנשים בוודאי מחייכים, הוא מגחך אל טובי, להיות חלק מנוף הרחוב ועד שנעבור מן העולם. זכורים לו כמה משנים רחוקות, זקנות שטיילו על הכביש, שתי פסיעות ועצירה. שלום, גברת פסו, מה שלומך. נשבר השרב ואפשר קצת לנשום. מי זוכר את אלה.

עד שנעבור גם אנחנו.

הילדים יזכרו, אומרת טובי, הילדים שלכם וגם אני.

שתיקה, כיוון שמהרהר ואינו נחפז לענות. מה יודעים הילדים. פעם התאהב בנערה בהירה, חיילת במדים שלא מיהרה להיענות לו. ימים מאושרים ומלחיצים, גדושי חלומות. אחר כך הילדים, משתלבים במסעות לכיבוש עולם, הקמת חבלי ארץ, קליטת עולים, מסלול המסתיים כאן, בכפר הזה, בבית אדום רעפים, בין עצי האבוקדו, מנוחה ונחלה.

לא יזכרו, וגם אין צורך. דרך העולם.

הוא מציץ במי שצועדת לצידו, מנסה לשווא לאחסן במוחה את השמות שבעבר היטיבה להכיר, וצר לו. עדיין היא ניצבת מולו במדי החיילת ובחיוכה המאיר, דקה וקלילה, אין כלל צורך שיעצום עיניים. אילולא היותם חשופים לעוברי אורח היה נוטל בזרועותיו בחיבוק קליל, ממש כאז.

עוד בטרם נעבור מן העולם, הוא מסביר לטובי.

סיפור לטובי שהיה יום רע אתמול, טענות על שנמשך יותר מדי. אילו שיערה שכך יתארך, לא הייתה נענית בשום פנים.

עדיין חיה ולא זוכרת שתרמה את גופה למדע.

התנחלה כאן אצלנו. כבר מתחרטת שהסכימה.

גם האשימה אותו שנעלם מחייה, נסחף אל תוך המערבולת הזאת, המיותרת. איפה אתה.

(בפירוש כך, מיותרת.)

בגלל המחלה האיזומה שעוטפת אותה (הסביר לטובי) צריכה לחוש לידה את המוכר, וזה אני. האם לא מתקרבים לסיום. הרי לא באמת התנחלה, התגוננה טובי, כל שעות הבוקר עסוקה בלימודיה, ורק לעיתים אחרי הצהריים. חשתי שהתחילה מזעיפה פנים, הודתה.

בית עץ אמריקני בסגנון ישן, צבע דהוי, כמה עצי אורן וברושים שהתעצמו לממדים מאיימים, עצי אבק. מדשאה מוזנחת (צריך לנער את מכסחת הדשא, להחליף להבים), ברז מטפסף צמוד לגדר חלודה, טובע בסבך יבלית. מראה שמבקש טלטלה. עוד כמה ימשוך.

כשהיא יוצאת להזחיל את רגליה אט אט, עוצרת כדי להישען ומהנהנת לשכן או לסתם לעובר ושב שאינה מכירה. כבר נקייה ממחשבות. (זר עלול להגות מחשבות מזימות).

פעם הייתה תוהה לשם מה. כל הזמן ריצות והתרוצצויות, להתייגע אחרי פרנסה, אוכל, בגד וסתם חפצים שקשה בלעדיהם. אבל אפשר בלי לשטוף את הרצפה ורק לטאטא. לבהות במרקע הטלוויזיה ולהניח למה שלא מובן ומי האיש ההוא שמדבר. כבר מזמן בלי להזות בושם מאחורי האוזניים, נגמר בקבוקון ולא קנתה חדש.

כל השנים שהצטברו לערמה אחת, לשם מה.

הייתה נערה בראשית הדרך, היה בעל שכבר לא זוכרת את פניו ואת שמו, נדמה לה שגם תינוקת, או אולי אחרת, לא שלה אבל כאילו. אילו יכלה הייתה נוסעת אליה בלי להודיע מראש, אומרת לה: אני כאן, עכשיו התור שלך. אם אפשר לשבת.

זו תשיב שכמובן, תקרב כיסא, ואולי משהו לשתות, הכי טוב מי ברז, הכי בריא.

המים אצלנו מבאר מקומית וטעימים מאוד, תאמר מי שהייתה פעם ילדה מסתרת במעמקי מחפורת והיום אישה ואימא (לארבעה). שבי, בוסיה, הינה כאן.

כל השנים שהצטברו מאז, היא מתאוננת, מי היה צריך להן.

יש שכן שהגיע לשכונה בשלב מאוחר, לכן הכינוי חדש בתוספת ה"א הידיעה. עשר שנים חדש. איש שחור, ורק השיער לבן. איך נבהלו כשהחלו אלה לצוץ בשכונה, וסם הציע למהר למכור לפני שנאחר את המועד. האיש שמו סטנלי, סימן שמגזע עבדים. נושאים את שם בעליהם הלבן. עתה טורח בחצר, מתקן גומה סביב עץ לימון, גוד מורנינג גברת בושיה (כך מבטא את שמה), איך אצלך הראש היום. כי סובלת ממיגרנה בבקרים והשינה בלילות לא משהו. היא משיבה בחיוך. הדיבור קשה לה. מטלטלות אותה התנועות שלו זו אחר זו, גורפות עפר ומערימות, ניכר בו שמורגל במלאכת כפיים. סם הודאג

כשהגיעו לגור, אין עם מי לדבר, כל אחד לעצמו במדינה הזאת. אז יישאר פחות ליורשים, דאגה שלהם. כל אחד לעצמו במדינה הזאת וגם אנחנו. אחר כך מת וחזרו המחשבות. למי נחוצים, מה שהיה יכול להיגמר שם, ואם לא מוטב היה. כמה פעמים חזרה ועלתה בצורת דיבור, בצורת מחשבה. לשם מה. אולי לא לפי טעמנו (אמרה לסם בסיום הביקור האחרון), בכל זאת חמודים הילדים שלה. וגם הבעל. לפחות אחת הצליחה.

תשובה לשאלתה לשם מה.

וכשהתברר שהשני נפל במלחמה (וכל השנים לא ידעה, איך יכלה לדעת), אמרה לסם: הוא מת ודווקא אנחנו חיים.

לשמוע הסבר.

אביא לך את הכיסא, הציע השכן השחור מהחצר הסמוכה.

אין צורך, תכף תיכנס הביתה וכבר על פי סדר קבוע: רבע שעה בכורסה, ואם תיפול תרדמה, אפילו יותר, ואז לקום (צעד לא חפוז כי תובע מחשבה או שתיים, אחר בתנועת סיבוב ולהיאחז במשענת, הגב, הגב, הינה). עכשיו להרתיח מים לתה ולשוב לרבוץ במין בלבול שמטשטש את המוח. אולי הצליחה לצאת בשלום, הילדה הקטנה, חושבת שהצליחה להתנתק ממה ששם, שלושה ילדים הם עניין מעייף, לא משאיר זמן לזיכרונות. היינו צריכים להציע לבוא לגור לידם, כמו שהתכוונו. וסם ענה, ראית שלא הציעו. לא נראה שחסרנו להם, נראה שאיחרנו.

כל חייה שרשרת איחורים, גם הסיום.

היה מכתב ששלח האחין (סיפר האיש שלנו לטובי), איך סר זה כדרכו (אחת ליום או יומיים) לראות מה שלומה, ומצא במיטתה ללא רוח חיים. אחרי ששילם את החובות והוצאות הקבורה נשאר רק מעט, ולכם המכונית המשומשת שבמצב די טוב. אפשר למכור ולשלוח את התמורה, אבל אולי נסכים להעניק לבן של אחד הדודים (או הנכד), וכמובן הסכמנו.

(טובי תיקנה: ארבעה ילדים. כמובן, אבל האחרון בא לעולם לאחר פטירתה.)

המורה ההוא, אדון אבירם, שעיכב אותה בתום השיעור, ביקש לדעת איך מתקדמת העבודה ומתי יוכל לעיין בטיוטה ראשונה. הזמן אינו עוצר מלכת כידוע, וחובתם להעביר את החומר, מודפס וכרוך בתיק נאה לוועדה במשרד בירושלים. כבר הצטברו אצלה הרבה דפים, ערמה שלמה, ולא, לא בסדר כרונולוגי, אלא על פי מועדי קבלת החומר. עבודת העריכה תהיה לא פשוטה, לפי שעה לא עוסקת בה. רעיון שצץ אצלה (עכשיו כששאל) להשאיר כפי שהוא, אוסף קטעים שמצטרפים (אולי) לתמונה שלמה, מורכבת. עשוי לפלוש למישור שקוראים ספרותי, ערבוב זמנים מכאן שמעניק עומק, מין ראי מעוקם. המקצוע האהוב על טובי, ספרות.

מהמבט שנועץ בה הבינה שלא נלהב לרעיון. יש אומנם שפע רומנים היסטוריים. אחד שכתב יצירות נלעגות למדי על אהבה בציון ועוד אחת (על שומרון), כתב בשפת הקודש. גם אחרים, הגרמני ההוא,

המאוד ידוע (קיבל פרס נובל), ואחר, פולני, שהוא הסופר הלאומי שלהם (ותמוה שבחר ברומא של הקיסר נרון). צץ לה גם הסיפור שבעצמך לימדת בכיתה, על נציב אחד ביהודה, מאת הצרפתי הלגלן ששכחה את שמו, מייד תיזכר.

כן, נציב ביהודה.

המורה אבירם מציץ בה בשתיקה. נדמה לה שמזקה בדל חיוך בעיניו, איך שופכת שפע דוגמאות להוכחת טיעוניה. ניכר שמרבה לקרוא, חריפה ובקיא, עונג אמיתי (אבירם מלמד גם ספרות). אבל לא, אינו מסכים לרעיון. צוות השופטים, שבוודאי יורכב ממורים להיסטוריה, עלול לגלות אי הבנה. כמה ביניהם המסוגלים להתלהב מטכנולוגיות מודרניסטיות שאינן בתחום מקצועם. הסיכון גדול מדי.

המצצה שטחית בדפים שלפניו התרשם שירה לכול הכיוונים. סיפורים על ההתרחשויות ביער, וקטעי רקע על העיירה והמשפחה. גם נגיעה בדמויות שלקחו חלק באותם אירועים. נדמה לו שקצת מתפזרת. הדגש הוא על המידה. קיים הבעל (ומוטב לומר: בן זוג), אבל לשם מה להרחיב בפרטים הקשורים בו, ברקע שלו, במשפחתו, בעיסוקיו. בדרך זו עלולה להגיע עד אבות האומה ואימהותיה. זאת, כאמור, מדפדוף קליל בתיק.

טובי אינה שבעת רצון מהערותיו. אפשר כמובן להסתפק בפרופיל בן כמה עמודים, משהו שהולם כתבה בעלון המועצה או בעיתון הקשישים המקומי (יש כזה). השאיפה שלה היא למשהו משמעותי יותר, נזהרת משימוש במושג הגבוה, אוניברסלי, אבל רוצה שיעורר עניין. השואה היא אירוע ייחודי הראוי לאותיות מודגשות בספרי ההיסטוריה. בטוחה שמסכים עימה. אתה מבין.

האיש שלנו אינו זקוק לשכנוע. הוא הרי מושך אל פינות שמעניקות צבע. סגנון הוא צירוף של אמצעים שתכליתם הבלטה, וזו לפעמים מושגת דווקא בעזרת צמצום. מודעת אבל קטנטנה, שניים על שניים, מוקפת בגדולות, תבלוט לעין בדף העיתון. האם שמה לב לשגרתיות של הדמויות המלוות, אנשי יום יום שכיחים שנקלעו לעין הסערה ומנסים לחיות. מה בולט יותר מקלות ויתורה של הדודה על קרובתה הקטנה.

עליו לשוב ולהדגיש שהכול בגדר השערות. כשהשמיע אותן באוזני אשתו ניתקל באי הסכמה. לא בקלות (טענה), לפחות שלוש הזדמנויות זכורות לה. ומנתה: במוסד הילדים היהודי בלודז', אחר כך בדרך לברלין (כשכבר נאספה על ידי השליחים מארץ ישראל), ולבסוף כאן בארץ, כשלא מצאו בה את מקומם והחליטו לנסות באמריקה.

אני התעקשתי על ארץ ישראל.

היית בת שש ושבע, מי משאיר את זכות ההחלטה לתינוקת בת חמש.

מילא כשכבר כאן, בפנימייה המחבבת, אבל שם, בבית היתומים הזר, כשרק הגעת ולא הכרת איש.

אבל כבר שמענו על ארץ ישראל, על שמש ותפוזים.

לדעתו, היה להם נוח לוותר. ילדה הייתה מכבידה על ניסיונותיהם לפתוח דף חדש. הרי התרוצצו, פולין וגרמניה וישראל, עד שנחתו באמריקה. בל יובן לא נכון. אינו מאשים. אפשר להבין את הקושי לשוטט

עם מטען ביד ועוד מהסוג שצריך להאכיל. ואז השיקול, לשאת על הגב או להפקיד במחסן החבילות ולשוב ליטול לאחר זמן. בוודאי גם שם, ביבשת החדשה, לא תקעו שורשים ביום אחד. נדמה לו שהתפרנסו מלול מטילות.

גם לה זכור משהו כעין זה. במעורפל. מוזר, הרי את זאת יכלו לעשות גם כאן. רבים ממי ששרדו התיישבו במושבים חדשים והפכו לחקלאים. עליו להודות שלא הצטיירו לו כעובדי אדמה, לא הוא ולא היא. מסחר היה הולם יותר. אבל מכיוון שבזה עסקו שם, למה היה להם להרחיק. עשירים גדולים ממילא לא נהיו.

אם להביע השערות, אולי החל בסחר בביצים, מין תיווך. מישהו שמח להיפטר ממשקו (או הזדמן להם משק שבעליו נפטר) ורכשו בפרוטות. כשמתו, הגיע מכתב מקרובי משפחה שלא הכרנו, סיפרו שבצוואתם הותירו לנו את מכוניתם (כבר סיפר זאת), וביקשו את הסכמתנו להעניקה לבן דוד שלא ידענו על קיומו (בנו של דודך אהרן או של חיים). נענינו כמובן, מה שווה מכונית ישנה מעבר לאוקיינוס. ייצור ושיווק ביצים (הוא מגחך), ובוודאי אף הפצתן לחנויות, מאתיים כאן ומאה שם. במכונית מסחרית שממדיה תאמו את הצרכים. עושר לא עשו, אבל התקיימו בכבוד. לא שאלנו על חייהם שם, לא התעניינו, אפילו מטעמי נימוס.

עכשיו שמהרהר בכך חש אי נוחות.

פתאום יקרוץ לטובי, יחווה את דעתו שעדיפים שני אלה לצורך הנצחה. הילדה היא, אשתו, הרי נהנתה מחיים מלאים, למדה, השכילה, הקימה משפחה, מתענגת על נכדיה (על כך מבקשת להרחיב). הדודה בוסיה זכתה בפחות, פחות לאין ערוך. לדמיין איך בתום יום עמל ישבו השניים (שם), סעדו את ליבם (לחם לבן, גבינת תשעה אחוזים, דג מלוח, ירקות קצוצים גס), שחו זה לזה שהינה חולף הזמן וקרוב יומם. צער על מי מביניהם שייותר אחרון. והרי יכלו להתענג על נכדים. היו חמודים אותם שלושה שהביטו באורחים הזרים, חששו להתקרב. יכולנו ליהנות מהתפתחותם, בית ספר, צבא, אוניברסיטה. לדעת שלא ניכחד, נמשכת השרשרת.

האיש שלנו מחייך אל טובי, או שמא אל עצמו. אני הוא שכאילו ביקש מהבנים לסור מדי פעם אל זוג הקשישים הזה המתגורר בחצרם, פוסעים לאיטם ברחוב, או מתענגים על המרפסת בשמש האביבית. בקרו אותם מדי פעם, היכנסו לדרוש בשלומם, עניין של דקות מעטות, ובעבורם המון. זכרו, היא הצילה את אימכם.

כאילו.

חלב שנשפך, תקטע בוסיה את בעלה בסגנונה הנמרץ שנראה שלא התרכך עם השנים.

שלושה, הוא מסביר לטובי, את הרביעי החמיצו, נולד לאחר פטירתם.

את הקטע על הילולת הנכדים תפתח טובי בתיאור תמונה: האם אמרת יום הולדת שבעים וחמש. נראה שעולזים, כל התשעה, גם היותר קטנטנים. אושר, היא אומרת. נדמה לה שראוי לשים כסיום,

יהווה סוף שכמו ניצחון, ולמה לא לשלב כמה נוספות, את אחת מאלה הקבוצתיות, אולי זו מהחווה בגרמניה (אין מוקדמת יותר), נראית קטנה וחייכנית.

אולי גם את זו מחתונתכם.

לא צולמו תמונות בטקס ההוא. אירוע צנוע באחד מחדרי הרבנות. פחות ממאה מוזמנים, חברים ובני משפחה מקרבה ראשונה. קצת ממתקים ושתייה קרה (לא יינות ולא ארוחה). הוקפד על לוח זמנים שקבעו מפעילי המקום. משמונה עד עשר. אחר כך שבנו לדירונת ההיא בדרום העיר בתחושה נפלאה שהכול התנהל כפי שביקשנו.

עדיין זכורה לו העלות הכוללת, סכום מגוחך, פחות ממשכורת חודשית אחת של עובד מתחיל במוסד הציבורי שהועסק בו.

אני מימנתי כמובן. הוא מחייך, בגלל העיקרון. אותה אף פעם לא הטרידו שאלות כספיות, כך עד היום. לא צולמו תמונות, אבל כששבו מהטיול הרגלי שעשו בשבילי הצפון סרו לחנות של צלם ידוע והנציחו את זוגיותם.

זאת ביוזמתה.

ראי כמה עדינה ונאה, הוא מציץ בתמונה במבט מלטף.

טובי מכירה את רוב הנכדים. נראים שמחים לחגוג עם סבתם, וצוהלה גם על פניה. מיהו שהכין את הזר שעונדת.

מאוד יקרים לליבה. האיש מציץ בתמונה שכבר ראה אלף פעמים מכיוון שתלויה על הקיר בחדרם, ורק עכשיו שם לב לעליצותה.

יהווה סוף שכמו ניצחון.

לטעמו, סיום נדוש מדי, אבל עשי כרצונך.

בהבעה כועסת, שחה טובי, כך קיבלה את פניה היום בלי לטרוח שהתרומם ממיטתה. והנהן, הרי הזהרתי אותך.

לא נראה לה לטובי הקטע שכתב על הדודה בימיה האחרונים. אמרה שנשמע מומצא. על תיאורי ההתרחשויות ביער תוכל לטעון שעל פי עדויות שנגבו ממי שהיו שם, אבל מהיכן זה. אילו נוסח כהשערה, ציטוט האחיין שדיווח על מציאת הגופה בתוספת הביטוי: יש לשער. יש לשער שנפטרה בשנתה (על פי התנוחה השלווה, הראש על הכר ושמירת הצמר המתוחה. על פי הכלים הרחוצים במיבש שעל השיש. על פי חלוק השינה שעליה והבגדים שעל הכיסא ליד). השערות מותרות כשהן לצד עדות ראייה או עובדות מהיום יום. טובי התכוונה בתחילה להסתפק בציטוט מכתבו של האחיין (בעצם, אמור להיות בן דוד שלכם או בן של בן דוד), כעין סיום לדמות מרכזית למדי בפרשה. בהרהור

שני, פרי מחשבה המחפשת משמעות (מייד תסביר), אולי בכל זאת לשוב ולנסח באופן שיחזק את הסבירות.

עליה להדגיש שמודעת לטרחה. והרי לא ממנה היוזמה שקיבל על עצמו. אתה הוא שהצעת להוסיף קטעי תיאור של התרחשויות ביער, וכאילו צוטטו מפיות השורדים. אמרת: יהיה סוד בינינו. נכון.

הרעיון שלה, לתת ממד רחב, קבוצתי, תמונה כוללת: עשרות שהתקבצו ומצאו מקלט ביער, הצליחו לשרוד בתנאים נוראים כמעט שלוש שנים. חלק נספה, נהרג או נפטר (האם), רוב הניצולים בנו חיים חדשים (אין דוגמאות לשורדים שנותרו פגועים עד סופם), התינוקות שבחרנו למושא חיבורנו היא דוגמה לשיקום מוצלח, בעוד אחיה נפל כאן, במלחמה שהיא המשך טבעי (שרבע מחלליה היו פליטים כמותו). הדודה הזאת מייצגת קבוצה (לדעת טובי, עצומת ממדים) של אנשים שאומנם המשיכו את חייהם, אך בלי תיקון אמיתי של העוול. אין תיקון על עקרונות כפוייה (למשל). על ערירות.

אלה אולי השכיחים ביותר (אמרה), ושום פיצוי כספי לא יועיל. וחייך: חמישה אפונים.

הנערה הציצה בו במבט ממתין אבל לא שאלה.

לכן מבקשת שינסח מחדש את קטע הסיום של חיי הדודה תוך הדגשת עוגמת ההישרדות, שיקום חלקי מאוד.

מסכימה איתו שהביטוי המשך טבעי אינו מוצלח.

אגב, את הסתירות הנוגעות לפרטים תוכל לנמק בזיכרונם המטושטש של הנחקרים השונים (הייתה או לא הייתה לדודה בוסיה תינוקת לפני שנמלטה ליער, מה היה עיסוקו של הסבא מנדל לפני המלחמה, גם גילה של התינוקת בעת שהגיעה אל חבורת המסתתרים).

ובנושא אחר: המעיטו בדיבורים, כך לדעתו. אנשים האריכו בחברת עצמם. פקודות המפקד, אזהרות שדי ברמז, בתנועת יד או אצבע. התקצרו גם המחשבות, ובמקומן חללים ממושכים שכמו נמנום. גם הימנעות משוטטות מיותרת, מוטב לרבוץ בפינה, ואם תצליח להירדם לשעה קלה, אדרבה. הרי המטרה היא להחיש את קצב הזמן.

לדעת טובי, משהו שמסביר את השתיקה המפורסמת כשכבר כאן, לצד הרצון שלא לבלוט. אילמות שפורשה כתחושת אשם, או אולי בושת פנים. הרי בעצמה מנתה את השפות שידעה, פולנית ורוסית וגרמנית (גם יידיש), והשכיחה במתכוון למען העברית, לפנות לה מקום. לא חובה להשכיח, מעיד על שיקול דעת ילדותי.

כך סבור, אבל אולי בעידוד המדריכים. בוודאי שידרו: פתחו דף חדש, ישראלי, את העבר למחוק. ואינו בטוח שזהו מצב שהפך להרגל. התכנסות אל תוך עצמנו מאפיינת גם אותו. טובי דבקה בסברתה, אצלך סיבת התופעה שונה. מייחסת לשהייה הממושכת בחברת העצים. תכונה נרכשת, היא צוחקת.

היה עליו לחקור את מי שהיה שם, כשעוד אפשר. לכנות, חברה אילמת. הנשים הטורחות ליד הסירים או מטפלות בפצועים וחולים (לזה כלל לא התייחסו), עוסקות במלאכתן ללא דיבורים יתרים. אם ביקשו למשוך את תשומת הלב של הילדונת השקועה במשחקה בשולי היער, די היה בהרמת אצבע. מפני שהעיניים עבדו בקצב כפול, לא חדלו לשוטט. הינה לך תפוח אדמה קטן או פיסת סלק. והחיוך המלווה, כמו איחול בריאות. האישה ההיא ששמה בריינה.

השכחת השפות הזרות אינה מתחברת לענייננו, לדעתו.

מה שאין כן הפעלת העיניים, חוש מציל ממוות, מחיש תגובה. גם לאחר השחרור. כי היה עליה לעכל את המראות החדשים, נופים עירוניים, רחובות, בתי קומות, אמצעי תחבורה. גם שפע ילדים. פתאום התברר שלא קטנטונת יחידה, והצורך להתחבר, להיות חלק מחבורה.

בוודאי נדרש זמן להסתגל, רצוי במהירות, להתמלא בחדש.

טובי מקשיבה בעניין. פסיכולוגיה אולי יהיה תחום לימודיה ועיסוקה המקצועי. עבודת החושים המזינים את המוח שאף להגיב. פתאום הבינה את משמעות השהייה ביער על עיצוב המנגנון הזה, שקיים אולי עד היום. האם לא מכאן ההסתייגות הנמרצת מרעיון כתיבת הסיפור.

כמה שנים אתם יחד.

למה.

כי נמנעה מלספר, ואתה לא חקרת.

לא נמנעה, אבל קיצרה. אולי סברה שלא בראש ענייניו. הכיר את ראשי הפרקים ודי לו. חייהם נראו מלאים, רצופי אירועים (ועומס), נולדו הילדים, משימות התחלפו ובעקבותיהם המגורים. מה שתרם להדחקת העבר הרחוק. אחיה, למשל. משער שידע על גורלו, אבל מתי החלו לעלות לקברו, בוודאי לא סמוך לפרק ההיכרות. לא נכלל במסע הדבש שערכו בצפון. לא זוכר את הפעם הראשונה, אבל בוודאי מקץ שנים לא מעטות. גם לא הוזמן לחתונתם, את יודעת, כאקט רגשי שעושים אנשים, סרים לקבר ליידע.

מבט מרחף, סימן שמשוטט במרחקים. מוזר, נושא שלא עלה, וגם היא, לאחר היכרותם. היה יודע אילו נסעה לבדה. איך בכלל עשויה הייתה להגיע, הרי לא בעלת רכב, ומתי התקבע יום הזיכרון הלאומי כאירוע בעל משמעות.

עיניו נחות על תנודת עלים קלילה ולא ממשב רוח. הביטי, גמל שלמה, ענקי ממש. מעניין ממה ניזון, הרי הוא יצור טורף. הוא מנער את הענף כדי להפילו.

כדי שתוכלי לראות. הינה, חמק, מצא מסתור.

הדלקנו נר רק ביום הזיכרון, הוא אומר, את תאריך נפילתו אינו זוכר, אולי לא יודע. עליו לבדוק בספר הנופלים.

בערב יבדוק, שמונה עשר במאי, ומתי תאריך הכרזת העצמאות, ה' באייר, שעשוי לנוע קדימה ואחורה על פי שנת הירח. הינה מצא, ממש למוחרת. מה שמסביר את ההסתפקות בנר אחד, ועוד אחד ביום השואה. הרי אינה יודעת את תאריך פטירת הוריה.

גם לא מאוד חשוב.

מוזר בעיניו עיסוקו בנושא. אילולא נטפלה אליהם זו, ספק אם היה נקלע לסמטאות הללו. הינה ערכן של יוזמות הנצחה, שמגלגלות לפינות שלא הכרת. עתידה להיות אישה שמנמנה, כך רובן, וגם בגלל שמצטרף ההפסד בגובה שמראש היה סביב הממוצע, אפילו נמוך ממנו. הוא מסב את עיניו, לא נוח לו להיגרר לחיטוטים דוחים. לפעמים מסייעים דווקא אלה, הוא מעיר בקול.

לא הבינה את כוונתו, וכי איך יכלה להבין.

אם ישמיע את המחשבה שסוג של מיון. לצד החוזק הפיזי והחולשה המוסרית. אם לא בבסיס השאלה איך ניצלתם. בזכות מיקום מוצלח בטור, בזכות בחירה נכונה של הדרגש בצריף המגורים, בזכות מבט עז ברוצחים, או להפך, בזכות הרכנת ראש.

את היית ניצלת בזכות דבקותך במטרה.

חלילה שישימיע מילה על פשטות החזות שלעיתים מסייעת.

הביצות, הוא מסביר, סביבה רבת סכנות. אולי נבחרו במכוון, או שמא הסבר בדיעבד: נחבאו קבוצות במקומות שונים, רובן נקטלו (בידי הכובשים או שליחיהם), זו שרדה. על פי האיש שימק'ה נבדקו כמה פינות לפני שנבחרה זו. שימק'ה יודע, הוא מהראשונים. חיפשו פינה מוסתרת, מוקפת מים, ועם זאת נוחה ליציאה. הרי חייבים להשיג מזון. הוא גבר רזה, גב שעשוי לשאת שק סלק או תפוחי אדמה, תפקיד שקיבל על עצמו ברצון. בלי להצטייד בנשק רק סכין לחפור. יוצא לבדו ומתעכב ככל שנדרש. פעם נעדר שלושה ימים וכבר סברו ללא ישוב. הסביר שרוב השדות נאספו ועד שמצא. את זה לעזריאל שתבע הסברים. היה עליו להסתתר יום שלם. עכשיו ילך לנוח, מחר יצא שוב.

האם חושד שלא אמת.

כבר עבר את החמישים, אושר רב לא ממתין, וספק אם נותר מישהו ממשפחתו. בעצמו לא מבין את התעקשותו להמשיך. הוא מרכין ראש. שתיקה. עזריאל מתנצל, אינו חושד בו חלילה, אבל חייב לבדוק בגלל כובד האחריות. תשתדל שלא לגרום לפחדים. פשטות החזות היא לפעמים יתרון, אומר האיש בלי לפרש.

כך גם חיי הרגע.

הרי היו נתקפים ייאוש ומוותרים אילו צפו את כמות הסבל שצופן העתיד. נעבור את היום, אחריו את הבא, ואז במבט לאחור, הו. הציצי בה, הוא רומז לטובי, נדמה שחזרה לשנים ההן.

אולי בגלל המחלה הזאת, שמרסקת אף את מה שמול העיניים, פיסות ושברים שכמו דייסה.

חייב לחזור ולשהות במחיצתה כי לבדה בתוך הבית. חש שמכאיבים לה מרוב כוונות טובות, לפחות שלו. פתאום כועס על הנערה שכלל לא מבינה שמסיבה סבל. עכשיו אלך להוציאה לצעידת הערב, הוא מודיע.

פרטים קטנים שלא מתחברים למרבד. צמחי קייצת שזה אך צצו, שטוחים, משדרים תמימות הממזרים בטרם יזנקו, יפיצו זרעים באלפים. דור שני של נבטי עגבניות (הקודמים רוסו יחד עם עשבי הבר). מתברר שהלכה, הוא אומר לאשתו.

חיפושיות משה רבנו כתומות נעות בזהירות, ובעיקר נמלים. האביב הוא עונתן הגדולה, עליהן להזדרז כדי לעמוד במשימות, גם תוך סיכון שיעלה בחייהן. לפרט אין חשיבות, אין ערך, טובת הכלל היא היעד. אשתו מתבוננת בקן שלרגליה, אי אפשר לאהוב אותן, רק להתפעל. מכונה שאינה מתקלקלת, לא משברים, לא תסכולים ומצבי רוח, שיא של יעילות. רוחשת חיים החצר, מתנועעת. היא מתקרבת אל צמחי כובע הנזיר ותולשת עלה שהצהיב. הללו חביבים עליה במיוחד, צצים מאליהם בכל שנה וממלאים בגוניהם הצבעוניים. לחוש, כמעט לצפות בקצב צמיחתם. היא מתכופפת לעקור סרפד מסתתר שחשף עצמו ונתפס. מלחמת קיום בעיצומה (יאמר), ויודע שלא תקלוט את הרעיון.

איטית. תנועה של זקנים. הגוף מוטה קדימה, הנעליים מתחככות בקרקע. צעדי צב. גם שם, אף שעוד ילדה. לילדים תנועות מהירות, זריזות. מפני שחשים בטוחים. לא כשמתחייבת זהירות, כשאינך יודע אם יצוץ פתאום ומהיכן (מי). הדוד חיים הסביר שחובה להיזהר, להיות דרוכים, ומי שלא יישמר ימות (איך המילה היא בפולנית). לכן להקפיד על מחבוא סמוך, אליו להימלט בכל עת. המשחקים שלך, יאמר אחיה, שכלל לא הבחנת כשהתקרבת. הוא מפגין אחריות, כבר לומד להפעיל רובה, לכוון אל מטרות ואז ללחוץ על ההדק. לאט, חיפזון גורר החטאה. עזריאל מדגים איך נערכים מהר, הטל עצמך ארצה ובלום ביד אחת. את זו האוחזת בנשק הרם הצידה, ואז להתיישר ולערוך בקו אחד. קוראים לה כוונת, לבליטה היא בקצה. עכשיו החשוב מכול, השקט. לאחר מתיחת חוט דמיוני ישר בין שתי נקודות (האויב הוא השלישית) ובסיום הלחיצה על ההדק, חייב להמתין חמש שניות כדי שתבטל ההתרגשות. קולע רק אחד מחמישה, אפילו פחות. מוטב כדור אחד שהורג ולא חמישה מבוזבזים סתם. עכשיו תקום ונתרגל שנית, הנער פוסע דרוך, פתאום הקריאה של עזריאל, אויב, ואז בזריזות. זריזות אינה חיפזון (איך לבטא את ההבדל בפולנית).

הקטנה נחבאת בעשב, עוקבת בהתפעלות.

רק רגע, זורק עזריאל וחש אל שני גברים המגיחים מהכיוון המסוכן, זה שאסור ללכת. היי אתם. הילדה קרבה בזהירות אל אחיה. אם ירשה לה לגעת באצבע. נשק אינו משחק. משפט שתחזור ותשמע מקץ שנים בעולם אחר, בסיס האימונים לטירוניות מחנה שמונים. אין לכוון אל אדם אפילו שלא טעון, שפע סיפורים על אסונות, על תאונות שמאמללות לשארית חיך. מפקדת המחלקה גבוהה ונמרצת,

מפגינה סמכות. היא מדגימה אחיזות שונות, גם זו שבעת שינה. לחבק כמו את החבר למי שיש, או אח צעיר, גם אם לא הכי נוח.

הינה כך.

היא מעריצה את המפקדת.

אישה חסרת גיל שלא יודעת את שמה נחפזת אל המפקד. היא אומרת שסוף סוף מצאה. יש את פייביש, עקום אצלו המוח, מבולבל וצריך השגחה, אחרת ילך לאיבוד. אין כוח אדם, מודיע עזריאל, כאן לא מחנה נופש. הוא אומר קייטנה. זו לא קייטנה. אז מה אתה מציע.

האישה מרימה את שתי ידיה לצדדים. לא שומעים מה אומרת. חוצפה שכזו, יגיד עזריאל, דיבור אל עצמו כשיחזור לאמן את האח יהושע, אנשים שלא צריכים להיות כאן, שום תועלת מהם וגם בעתיד, רק להאכיל ולהשגיח. חוצפה שכזו. הוא שבע רצון מהנפילות של אחיה שקורא להן שכיבות, גם מהזריזות. לספור עד חמש אמרתי ואז לכונן.

לה אין אח צעיר לחבק.

היא מפחדת מעזריאל, מוטב להתכווץ בפינה. אינה יודעת למה, אבל מין תחושה שלא רצויה בעיניו. מהמשפט שאמר לאישה, לא גן ילדים כאן. גם מהאימונים שיהרוג.

מציע לאישה לקחת לביצות, אולי יטבע. וזו סתמה את האוזניים בשתי ידיה. לא, את זה לא תעשה. לא להתקרב לאנשים שלא מכירה, הזהירה בוסיה. יש ביניהם רעים. ההוא שהתנפל עליה, ונאבקה, בעטה בו. לא יודעת מה רצה, ומהצרחות שלה הגיע עזריאל וירה. כך לכל מי שינסה, הודיע, למי שישכח שבני אדם. אין כאן בית סוהר ובית משפט, די באויבים מבחוץ.

יותר לא ראתה את הפייבוש הזה, ולמה מזכרה בו פתאום. עולים מהמוח שלה זיכרונות שבעצמה לא מבינה ואין את מי לשאול. אולי סתם מדמה. את זה לטובי, כשמתבוננת מהצד במה שזו עושה, מזיזה את השלוחות של צמחי כובע הנזיר מעל שיחי הערער, בעדינות, תמשיכו לצמוח למטה. אנשים היו נעלמים מהנוף (אמרה), אולי יצאו לחפש מזון ונלכדו, אולי חלו ומתו. את המתים היו קוברים בבור שחפרו עוד קודם, הכינו מראש. היה אומר לאנשים, תלכו לחפור, מי שאין לו מה לעשות. שיהיה כשנצטרך, אמר עזריאל, ולא חושש מעין הרע, לא מאמין באמונות האלה התפללות. שמים בבור ומכסים, ובלי להגיד מילת תפילה.

על חמשת האפונים שצצו בראשו כשפיצלה לקבוצות את השורדים. סיפור של אנדרסן שבוודאי מוכר לה, או שמא שייכת לדור שלא ידע את יוסף. להזכיר: הנסיכה על העדשה, הברווזון המכוער, חייל הבדיל ושאר אגדות שחיבר האיש החכם, גאון אמיתי. חמישה בתרמיל אחד. על נער שירה מרובהו כמשחק. פעם, כשהיה סטודנט והתפרנס מהוראה, לימד את הסיפור הזה שכמו רבים אחרים טומן בתוכו מוסר השכל.

(טובי מקשיבה בעניין, אינו מוכר לה).

חמישה אפונים אחים שצמחו בתרמיל אחד, התחלה אחידה, איש וחלומו, איש וגורלו, והמציאות הטופחת. הרוב נפלו היכן שנפלו ונאכלו על ידי יונים (ובכך הרימו את תרומתם, הביאו תועלת), אחד נתקע על אדן חלון, נבט, פרח ושימח ילדה חולה (אולי משל לעולם האומנות). החמישי נקלע לביב השופכין, תפח והתנפח מהנוזלים הבאושים והיה לחביבם של המזוהמים. האם זו גרסתו של המספר להתפלגות החבורה האנושית. חמוד, הסכימה טובי, ועוד יותר כשיעור בספרות. יוזמה שאינה מצפה ממי ממוריה.

משהו שמצאה בספר על מסע חבורת הילדים מפולין ארצה. יצא לאור כמעט לאחרונה ועשו טקס אצל נשיא המדינה. מי הוזמן לאירוע, כל מי שהיה שם (וחי עדיין). השליחים מארץ ישראל סיפרו את זיכרונותיהם. אחד כתב על המאמצים למצוא ילדים שהוסתרו אצל פולנים, לא רק המשפחות המאמצות התנגדו, גם הקטנים עצמם. שנייה סיפרה על התופעה שכינתה שיח חירשים, כי לא הקשיבו. מביטים בחשד במטפל ומוכנים לזנק אם ישלח יד. אחד קטנטן שהקפיד למצוא פינה וכל הזמן בעמידה, לא מוכן לשבת. המדריכה חנה כתבה איך השפיעו נישואיה לאייזיק על החניכים. בעת ששהו במוסד בגרמניה, בדרכם לצרפת, שמעה ילדה בהירת שיער אומרת לחברתה: עכשיו חנה כבר לא תאהב אותנו. זו הייתי אני שאמרה, צחקה אשתו, אפילו ציינה את שמי. אפשר להמשיך ללקט, מה שעושה טובי (בעזרתו). אפשר לתהות, לקרוא בין השיטין (איזה ביטוי). לשאול איך התרחש המעבר מרשות לרשות. בבקשה הסבר, תגיד טובי. כי נעות בדרכים, הדודה בוסיה ואחייניתה. ופה השליח שמבקש לצרף את הילדונת בת השש לקבוצת יתומים שליקט כדי להעלות ארצה. איך התקיים הדין והיכן. לאיש שלנו יש מחשבות מטרידות. לדמיין את המציאות שכמו מים סוערים ואתה על לוח עץ, כל כך רופף שאי אפשר לתאר במילים. אחרי שנות המסתור יצאו סוף סוף אל האור, ובוודאי בחבורה. נודדים בעולם הרוס ורעב (ועיון). מה נאמר שם בשיחה ההיא.

אני רציתי לארץ ישראל, זכרה אשתו, התעקשתי. היית בת חמש או שש, קטנה ורזה (ושקטה), מי שאל בכלל לדעתך. החשד שחל ערבוב פרשיות במוח של זו. אולי אחר כך, כשכבר בארץ, וזוג הדודים (מתי הצטרף סם לתמונה, האם כבר בלודז') חש שלא מקומו, ורצה לנסות בעולם החדש. הפצירו בכך לבוא איתם וסירבת. כבר טעמת ממנעמי הפנימייה, וגם האקלים והשמש. והתפוזים.

תוך שיטוט בחלקת המטע או בין המצעים בטרם תרד השינה. להעלות באוב את התמונה. בוודאי בישיבה באחד המשרדים או באכסניה שמצאו מקלט ללילה. עיר פולנית זרה שהכול נוהרים אליה, מחפשים קרובי משפחה ששרדו, מעיינים ברשימות. היה צעיר האיש אייזיק, או שמא בת זוגו לעתיד ובעת ההיא רק שותפתו לצוות. כבר אספנו ארבעה כמותה, נגבש קבוצה ונביא ארצה.

אני רציתי לארץ ישראל.

כי סיפרו.

סיפרו אחר כך, כשכבר היו בקבוצה.

בטרם תרד השינה ולא מרפות המחשבות. אולי בבית הרוס למחצה ששופץ קלות והפך מטה לבירורים. כל מיני מוסדות שהתגייסו לסייע, וגם משלנו, חיילי הבריגדה ושליחים מכאן וגם מבין הניצולים שצורפו לעזור. לילדים יותר קל לקבל רישיון כניסה שבשם סרטיפיקט, וכשתגיעו גם אתם תוכלו לשוב ולהתאחד. (ואם לא נגיע).

לא מניחה המחשבה שאולי שמחו לרעיון (בסתר ליבם). עדיין צעירה יחסית הדודה, עשויה לבנות חיים חדשים, לחזור ולהביא ילדים משלה, והרי לא הבת שלה הילדה הזאת. שיקולים בעד ושיקולים נגד, בסדר, קחו אותה וצרפו לקבוצה.

מנקר החשד שלא באמת התעקשו.

הביני (הסביר לאשתו), לטעון שהבטיחה לאימך על ערש דווי. גם לאחריך. למי אכפת דעתה של תינוקת והרצון שלה.

מי שבמיטה לידו מציעה ללכת לישון. עיפה מדי להתווכח, וגם מעורפלים הזיכרונות. בכל זאת בטוחה בפרט אחד: אני רציתי לארץ ישראל. עוד לפני הקבוצה, עוד ביער. בצורת תפוחי הזהב ההם, כתומים ועסיסיים על עצים ירוקים ושמש, כל הזמן שמש. מיהו שתיאר זאת באוזניה כדי לחזק, לתת תקווה. אולי אחיה ששמע מהדוד חיים. אולי.

בישיבה על ערמת הסחבות שכמו מיטה, בפירת הזימלנקה, בחוץ סופת שלגים, נהמות סערה. הברכיים חבוקות עד לסנטר. אלפי פירות כתומים מציצים מבעד לעלים, נוצצים באור. הושיטי יד ובתלישה. ראיתי תמונה, אומר הדוד, בקרוב נגיע. הוא מהנהן למנוע ספקות, ומי שמכחצת לידו מאמינה להבטחה. גם הוא בחר באמריקה.

כל זה מדמיוןך, אומרת אשתו, ואם היה, לא זוכרת. מוטב שנלך לישון.

במהרה מגיע קול נשימה, נרדמה. גם שם, על השמיכות המזוהמות, כינים ופשפשים. כבר חדלה להתגרד. בודאי טעם גן עדן לפרי הזה, האם עלה חיוך, אין לדעת.

על הנאות קטנות וטרדות קטנות שהן היום יום האמיתי, היום יום של אנשים. לא תפנים עד שתחווה

בעצמך. לכן לא ייכללו במחקר הצנוע שלך.

טובי ממתינה, מחכה שיסביר.

שום מחקר לא יתמודד עם תחושות או רגשות. יגיד: גם אם ינסה החוקר לבטא, עדיין ייוותר הרווח שמאחורי המילים.

ומשתתק.

ועדיין ממתינה. הדרך שלה ללחוץ שיפרש.

למשל בארוחת בוקר (הוא אומר). בסיומה תנגוס בקוביית חלווה (ללא סוכר) החביבה עליה. מעולם לא העמיק להתבונן, לא שם לב לתנועות השפתיים המבטאות עונג, ורק לאחרונה (בגללך) צץ ההרהור על תענוגות קודמים שבוודאי היו ואפילו שם, בייחוד שם, בקור החורפי של מחוז וילנה. לצד מנת הלחם היומית, מחצית התפוד המבושל וצלוחית מרק הכרוב הדלוח (או הסלק) היו בוודאי גם תענוגות קטנים. לא בכל יום, לעיתים רחוקות, אם בצורת דובדבן שתלש אחיה באחד הכפרים מעץ מזדמן והטמין בכיס מעילו. טעמי משהו שלא הכרת (ועוקב אחר הבעת פניה).

לא שמת לי לב, הוא אומר לטובי, ורק מאז שהחלו לחטט.

באשמתך, הוא שב ומדגיש. ולא תוכלי לעשות בזה שימוש. מחקרים היסטוריים אינם עוסקים בתנועות שפתיים. והרי ברור לך שאלה הקטנות הן המרכיב העיקרי בחייה: חיוך של בן מבניה כשעדיין תינוק, מילות שבח של מורה ביום הורים, ריח נרקיס שצץ בחצר, חיבוק של נכד. כל אלה לא ימצאו מקום במחקר שלך ובכל מחקר מדעי, והרי הם העיקר.

נדמה לו שסוף סוף הבין את המניע להסתייגות אשתו. קליפות, כל עיסוקך בקליפות.

הוא מחייך אל טובי. צר לו אם פוגע בה. רשאית למחוק מה שאמר זה עתה. מייד ינסה לתקן.

הגרוע מכול, קור המים המקפאי והרגליים בבוע שוקעות אט אט. כמו אילמת, לא תקרא לעזרה, ובכל זאת הגיעה. האח. הוא כועס, אלף פעמים הסביר שאין לעצור, אסור, כך במהירות, רגל אחר רגל, ואם רגע תתעכב, תשקע. אלף פעמים הסביר. ההתנצלות שלה שרק ביקשה לנוח, לנשום, התעייפה מאוד. הוא תופס בגופה ומושך, כואב, עליה לשלוף אחת אחת כמו שהסביר. הינה הצליח (כשכבר נואשה), מאמץ משותף אחרון. עכשיו קדימה, מהר. בגללך כמעט טבע בעצמו.

הירות שאין חדלות, קריאות האנשים להזדרז, להמשיך כמו אוטומט כי המחשבות רק מחבלות.

הינה דרכה על משטח קשה, חכה לי.

אינה זוכרת כמובן, ואותו כבר אי אפשר לשאול, אבל את האיש ההוא, גורביץ, שרק צריך לעצום עיניים ותצוץ התמונה. יש לו גבות פרועות בצבע של זקנים, מעניין איך הייתה הצורה פעם. בוודאי של יהודים, לא גבה קומה ומעט עגלגל כמו כל בני דודיך. הינה שב לדבר: לפעמים אירע בחושך, ואז התקדמת על פי הכיוון החרוט במוח. בקושי הבחנת באנשים סביבך שטרודים בשלהם. אל תבנה עליהם, ורק אולי מילת עידוד שנזרקת, קדימה, ילד, עוד מאמץ אחד אחרון. כי ההם אף פעם לא נכנסים לבוע ורק יורים מרחוק.

(זוכר מקרה שטבע אחד הרודפים, סיפר מישה קרמר, אחר כך שלפנו אותו במאמצים גדולים. מת, בוודאי מת, כדי לזכות בבגדים.)

כך בלילה, אמר גורביץ, אבל הרבה יותר מסוכן אם ביום.

התמונה שמול עיניו, נושא על הגב, קטן קומה וכאילו גוש אחד.

לא היית כבדת משקל ונשארתי כזאת, הוא צוחק.
האישה גורביץ הציעה קפה. אולי עכשיו תשתו בכל זאת.
היא לא מהיערות ובכל זאת משם. ברחנו ברכבת עד בוכרה, היא אומרת, ושם נפטרו הוריה. אנשים מתו כזבובים, אולי גם מרעב, ממחלות מעיים, ממגפות. הרי לעסנו כל מה שהיה אפשר. בסוף אספו והעלו ארצה.
היא מילדי טהרן. את גורביץ פגשה בקיבוץ שאליו נשלחו. הוא הגיע מעט אחריה.
קוראת לו בשם המשפחה.
אולי תשתו בכל זאת. את הסיפורים שלו כבר שמעה המון, וגם הוא את שלה. הרי כמעט שישים שנה בחד, והיו צריכים למלא אותן בתוכן (חיוך). לדעתה, בכל פעם משנה מעט, מוסיף מהדמיון. כך לדעתה. הוא צוחק. היו כמה וכמה, אולי עוברים פרטים ממקרה אחד לאחר, לא מהדמיון. היינו צריכים להדפיס אותם, את של שנינו. אם לא כדי לספר לעולם, בשביל המשפחה. כמה פעמים הציעה לו, עכשיו שכבר לא עובד ולרשותו שפע של זמן פנוי. הייתה כותבת בעצמה אילו בורכה בכישרון כתיבה.
תמיד בקיץ, הסביר גורביץ, כי בחורף התכסו הביצות שלג. קפאו, קפאו, בווודאי קפאו, אבל לא ביום אחד. קודם שכבה מלמעלה, דקה, שאם תדרוך, תישבר כמו זכוכית. קור עלול להרוג.
מציץ בה מהצד, בתינוקת משם. השנים משחיתות, אומר גורביץ, מעוותות. בתחילה מנפחות, אחר כך מכווצות. אבל אין חזרה על העקבות. מבקש לדעת אם גם לה נשארו זיכרונות. לדעת אם שבות תמונות כשעוצמת עיניים. מוזר. אולי מוקדם מדי, הוכחה שמלא התרמיל (זה מין ביטוי מהשפה שדיברו שם). הרבה שנים גם הוא התרוצץ, שקע בעשייה, לא הביט לאחור.
זיכרונות הם עניין לזקנים.
לא מוצא קווי דמיון לילדה משם. את אחיה הכיר הרבה יותר כי קרובים בגיל. צר לו שכך נקטע, לא זכה בחיים של ממש.

תמונות הן לפעמים המצאות מהראש. הרי כל סיפור מקבל צורה של התרחשות. אתה מקיף אותו בנוף מוכר ומתייק באלבום. כשאת מהרהרת במה שאירע שם, מה רואה בדמיוןך.
היא מסרבת, שוב ושוב הניסיון שלך לברוא מראות. כבר ניסית כמה פעמים ולא מוותר. הסבירה לו שאין שום תמונה, רק מחשבות בצורת מילים חסרות צבע. ולא משתכנע.
כי לא ייתכן.
אולי היינו צריכים לנסוע ולחפש את המקום ברגע שהתאפשר, שח' לטובי, רבים יצאו למסעות שורשים, לפגוש נופים שזכרו ומה שאירע להם עם השנים. הרי בעצמו סר פעם למושבה ההיא שעל שם אשת הברון, בתיה, לבחון אם אומנם אמיתיות תמונות הנוף שצצות מול עיניו. היה בגיל די דומה.

לכן התעקש לשוב ולשאול. הפך להיות קטן, הסביר לטובי, כאילו התכווץ, ובוודאי חל שינוי בפרטים. נעלם הלול בחצר ובמקומו נבנה בית מגורים חדש. הורחב גם הישן, הוסף אגף. בכל זאת זיהה את חלון חדרם (היחיד, תארי לך) וביקש להציץ דרכו לרחוב. כל כך קרוב. הכול כאילו התכווץ (כבר אמר), הפך לקטן. חיפשתי לשווא את שיחי השיטה מאז, זן דוקרני שצמח בתעלה. היה גם עץ לימון בחזית הבית. אלה אינם מאריכים ימים עד כדי כך. במקומם פרחו צמחי נוי. היינו צריכים לנסוע לשם. בן הדוד מישה נסע (לא ליער, אבל לעיירה), סיפר על זקן שפגש, גוי, זכר את סבו. חיפשתי את הבית שגרנו (סיפר מישה), לא נשאר זכר, ובכל זאת יכולתי להצביע על מקומו. עולם זר, אמר מישה. יער הוא עניין אחר. לסרוק אחר הפינה המיוחדת שאולי במרחק של שעות הליכה רבות, דבר שעלול לחייב ימים של חיפוש, לבסוף לא תמצא כי סטית מאה מטרים שמאלה או ימינה. ואפילו תמצא, מה, קרחת יער שהתמלאה מחדש, אז המחפורת חייבת להיות שם, אולי אלה עקבותיה, התלולית הזאת. הייתה מציצה ואומרת: אולי, מקמטת את המצח, לא מבינה למה היה להם לטרוח עד לכאן, לא מבינה את התשוקה שלך (שלי) שלא מוסיפה דבר לקומץ זיכרונותיה. לכן לא נסענו, הסביר לטובי, אבל אם תבקשי, אכתוב לך תיאור של מסע (דמיוני) בעקבות ערפל:

החל בטיסה, לנחות רחוק למדי, בוורשה. יכלו גם דרך פטרבורג או מוסקבה הזמינות יותר, אבל כפול המרחק (מה עם מינסק). כמעט יומיים של חיפוש אחר מונית שכורה, אי אפשר היה למצוא נהג שיסתפק בתשלום על פחות משישה ימים, מראש ובלי חרטות. אינכם מכירים את הקשיים במעבר הגבול, את הביורוקרטיה. נוטלים את התעודות ואת האישור מהקונסוליה ומבקשים: חזרו מחר (המתנה שנמשכה כמעט יומיים של התרוצצות הלך ושוב, לפעמים יותר). כבר התנסה בשכמותינו, אחר כך נעלמים ולך חפש את הרוח. האם זיהה נכון, יהודים.

העליבות הזאת, סיפר לטובי, עולם שקפא מאה שלמה, גם האכסניות והמסעדות (הנהג ישן במונית כדי לחסוך, גם כדי לשמור על הרכב). אילו ראית את הדרכים, מה שמכנים כבישים, לפחות פעמיים נאלצו לחזור ולעקוף חסימות. הצצנו במי שהסיע, הפליא קור רוחו, נראה שמורגל. באנגלית עילגת ציטט פתגם על גודל האכזבות שתואם לציפיות (או להפך). אנגלית שפה קשה.

גם גאות נחלים שכלל לא תמצא במפה, אף שכיוונו לעונת הקיץ. פתאום זרימה על הכביש שאולי מגשם במקום רחוק, לחכות שתיחלש.

הדרך ממולודצ'נו לקורניץ הייתה עינוי סיני, נסיעה בקצב עשרה וחמישה עשר קמ"ש.

יכולת להציע זאת בכל אחת ממאה העיירות שעברנו, אמרה אשתו כשביקש שתתלהב למראה עיר הולדתה. ובמשיכת כתף, כי מה אכפת לה ממנה ושום הוכחה ששהתה בה אפילו חודשים אחדים. מתי עזבו בחיפוש אחר מקלט אצל הקרובים בקורניץ. ניכר שטרם השתכנעה בחשיבות המסע. את עיירת האב ניסו לפענח על פי השרטוט (האמיתי) של מישה, הינה כיכר השוק וכאן בוודאי מה שהיה פעם כנסייה. שום זכר. ואין טעם לחפש שרידים יהודיים, רק אולי בצורת חפצים שנבזזו. את מי אפשר לשאול.

מבטים סקרנים של העוברים המעטים כשעמדנו ליד המכונת (רחוב מידאל על פי מישה), שני טורי בקתות בסגנון שכבר הכרנו תוחמים את רשות הרבים הבוצית. פתחת את דלת ביתך ואתה ברחוב. גם צילום צבעוני יראה כבשחור לבן. כמה ילדים בועטים בכדור וצועקים זה אל זה. הבגדים שעליהם כאילו נועדו לשרת שנים רבות וממתינים שיגדל הגוף. הינה הבחינו בנו, התעורר עניין. למצוא זקן שאולי זוכר. תשאל אותם (אמרנו לנהג), לחפש מישהו שכאן כל חייו, בגיל שצריך להתקרב לשמונים. אולי אישה. הללו מאריכות ימים יותר מגברים וגם קלות לדיבוב. הנהג דיבר, התווכח, ואחרי דיונים ארוכים גם בינו לבינם אומנם ניצבנו מול אחת כזו, מוטלת על ספסל עץ בחצר וכאילו ממתינה בשפתיים ממלמלות למה שכבר ממש קרוב, המלאך הגואל. אימא שלי, הציג האיש שעל דלתו התדפקנו. חבורת הנערים נדחקת מאחורינו בסקרנות רועשת. השתק אותם, ביקשנו מהנהג. האיש דיבר אל אימו, כנראה הסביר, והיא הגיבה בגניחות, פעם או שתיים הנהנה. כשהייתי ילד הייתה מספרת, הצטדק, זכרה היטב.

היה מזמן, הסביר.

מה.

איך הרגו.

הנהג תרגם.

בגלל מה שעשו לישו.

האיש גיחך. הרי הייתה ילדה (הזקנה הנהנה, אחר כך עצמה עיניים ושבה לנמנם).

כבר לא מסוגלת לדבר.

אחר כך תאמר אשתו שסתם מיותר, מכירים את הסיפורים, תמצא אותם בספר על קורניץ, ומה תוסיף זו. אפשר להציץ בנוף, אף שגם לכך די בתמונות. דומות העיירות כולן ומה אכפת אם זו או אחרת.

ואינך מתרגשת לראות אחת שהייתה עדה, ראתה בעיניה.

דומות גם הן.

בחלק ההוא, הצביע הגבר, יום אחר יום אותה הצגה.

כי ריכזו את המשפחות בקבוצות וירו בראשים. הוא הניע בידיהם להמחיש את תמונת השטח: צפופים, וכאן הגרמנים, מהצד הקרוב, ושלנו מאחור שומרים על מרחק. כדי שיוכלו לברוח. אחר כך התקרבו יותר, בימים הבאים. הביטו מקרוב אם פגעו בכולם, אם לא נשאר חיים.

- לא ניסו להימלט.

- הגופות רעדו הרבה זמן.

הייתה ילדה, וכשסיפרה לו כעבור שנים לא הבינה איך יכלו (מה). נראה שמתרגלים למראות הקשים ביותר. אולי חודש ימים עד שנגמר.

אם נרצה, יראה לנו את המקום. והושיט יד אל הגדר, שם בשטח שלפני האבן הגדולה. איש נמוך שנראה מבוגר מגילו, מעוות, ידיים מחוספסות ובפנים פציעות תער גילוח. משער שבקרוב תמות האם, כבר כמעט לא טועמת דבר ורק שותה מים. חושב שגם לא עושה את צרכיה, לא צריכה כי לא אוכלת.

בקרב תמות. לא נראה שיצטער.

משהו שלא יצליח לפרש לטובי, לחוש באוויר שאולי מבריא את הציפורים. אם עוקפות בנדודיהן את המקום הזה. גם את הכפרים האחרים שמצטרפים להיות מדינה שלמה זרועה מדורות בלתי נראות ורק מחנק בנשימה. לא שאלתי, הסביר האיש, בכל זאת הצטדקה שלא אהבו, ומה שדיברו הוריה, שיהיה יותר טוב בלעדיהם. לכן כמו לנקות.

זמן רב היה ריח של גופות, כי לא חפרו עמוק, שפכו עפר מלמעלה. חיכו לגשם שישטוף (סיפרה אימו), וכאילו בכוונה לא בא בשנה ההיא, כאילו עונש.

הכלבים היו חופרים וחושפים.

האיש הביט לצדדים, חיפש בעיניו. לאן נעלמו, באמת לא רואים ציפורים.

הייתה הרי ילדה ומה ששמעה מדברים בבית, ואיך התקבצו בכל בוקר לצפות שוב, מעירים על אישה שזעקה, על זקנים שהשמיעו תפילות, על השקט שהיה סיום. כך בערך חודש. אחר כך נמשכו חיים של שדות סלק וכרוב ולחלוב את הפרה ולתת שחת לסוס. פס חיים משעמם שהתגוון באירוע בודד למזכרת, לספר לבנה. אמרה שלא אהבו אותם, הסביר האיש, שמחו שנפטרו. גם שוטטו בבתים, חיפשו מציאות, כלי בית, בגדים. יש לו שני בנים. הוא לא סיפר להם. לשם מה.

הבת התחתנה וחיה בכפר סמוך, כבר שנים שלא התראו.

סימנתי על חוטמי. לא נשאר, התעקש האיש.

איך להסביר לטובי שבכל זאת משהו באוויר. תמיד ירחף.

על האבן קראנו בספר ההנצחה, גם ראינו בתמונות שצילם מישהו. אולי שימשה פעם משחק לילדים, לא עתה. האמינו שצנחה מהשמיים, כלומר מטאור, אבל גוף בעל ממדים כאלה היה מותיר בור ענקי שהיה ניכר גם לאחר מיליון שנים, בעוד זו סתם מונחת לה בשלווה.

לא מצדיקה שבוע שלם העיירה הזאת, התעקשה זו שלמענה כל הטורח.

לכן צעדו לכיוון היער (התחיל גשם). הציצו בעצים הראשונים, דלילים למדי. אורנים, וזו נראית צפצפה (אולי דולב). כבר הגענו עד לכאן, אז נתאמץ עוד מעט. וכשראה שמתקשה להתקדם, ויתר. הדרך חזרה הייתה קלה יותר כי הקפידו לשמור על המסלול המוכר. הנהג הקפיד. בסופו של דבר, זכה בתשלום על יום עודף.

יכולת להוסיף פרטים על הביקור בבירה הפולנית, אמרה טובי, היו מעניקים יתר אמינות למסע המטריח הזה וכל ההוצאות. די בתוספת שורה או שתיים, תוך הדגשה שלא מתחבר לענייננו.

מישה תאר את ביקורו בבית הקברות, איך מצא את מצבת סבו שבאורח פלא השתמרה. אנחנו לא הלכנו לשם.

כתוב בצורה פשטנית לטעמה, יבשה מדי. לכן אולי בכל זאת מתאים. מוטב לה לציין שמפיו של בן הדוד (כלומר לא המצאה מהדמיון), דיבר ורשמו.

שיפצו בבית.

והיה החלום. פתאום במפתיע, פתאום סיפרה.

להסביר שלא היו כאלה כל השנים. אולי השתרבבו אל תוך מקומות מכאן, משתלבים בנוף המוכר, פרדסים ואבוקדו. אישה שהורידה כביסה ממתקן הייבוש פה בחצר (והצביע עליו), גיגית מלאה. אמרה שממהר להתייבש בגלל השמש אצלנו. ואחרי שנעלמה אמר מישהו, זו אימא שלך, ואיך לא זיהית. הייתי קטנה. ואתה אמרת שמגיעה בכל פעם האישה הזאת, איך לא זיהיתי ומה קורה לזיכרון שלי (גמור לגמרי). על הדשא פיזזו הקטנים, הפריחו בועות סבון וניסו לתפוס, הצלחתי, צהלה נועה, מושיטה לעברי להראות בועה בקצה המקלון. וקריאת די אל אלונים כי שולח יד להרוס. ואמרתי, לשחק יפה, לא לריב. ענת משכה את צינור המים לשטוף את המכונית שלה והטיפות ניתזו סביב. ביקשת שתיזהר, וזו שאצל חבל הכביסה נענעה ביד להרגיע, כי רק מים. בזריזות אספה את הכבסים ונשאה לעבר סככת הטרקטור. אתה יצאת והכרזת: מי רוצה גלידה. וכולם רצו, לכן נכנסת למטבח להכין בגביעים. לבושה במין חלוק שאולי היה כחול אבל דהה, ובמותניים חגורה שלא התאימה. צעדה לצד חבורת הגברים שעל המחצלת ולא התייחסה, כך גם הם אליה. מישהו שאג בניגון מאיים: לא לטפס על עץ האבוקדו, לא לפגוע בפרי. ילדים, חפשו משחק שלא מזיק, ואתה הצבעת עליה, נכנסת למחסן, ושאלת איך לא מזהה.

לפי הפנים העדינות, כמו אלה שלי וגם של גלי הנכדה, אבל צבע השיער, כזה של יהודים. היית צריכה לראות איך התבוננה על כל החבורה המשתוללת.

היה צריך להזמין להיכנס, אמרת.

ליד ברז המים פרחו החצבים, שולחים צוואר לגובה, וכאילו נחשים שמנסים להכיש. על שיח הפיטנגו הבשילו פירות אדמדמים ומאיה ואפרת אספו בקערה. אני מתה עליהם, אמרה אפרת. הכדור שזרקו אל רעפי בגג נתקע בדוד השמש ונועם הלך להביא סולם.

אם תענוג בעיניה ההמולה הזאת.

וההסבר שלך, שכלל לא היא. זו את שחוגגת ניצחון. זו את, אמרת.

החצבים נעו ברוח, שלחו ראשי נחשים.

להראות לה שכנגד כל הסיכויים, והינה. לא עלה בידם (אמרת), לא הצליחו להכרית. וכמין מסר לדורות. מעולם לא הרהרת בה (טענת). כל השנים, שום ניסיון להעלות באוב. אפילו לדלות פרטים כשעוד היה ממי (מבוסיה, מהדוד משה) כדי להציב דמות מול העיניים, להגיד לה, הביטי.

היא זו את. אמרת.

יצאת עם מגש עמוס גביעים ותכף חדלו לשחק והתקהלו סביבך לחטוף ראשונים. יש די לכולם, לכן בלי להשתולל.

המראה שלה נשאר צעיר, גם אם התבגר מעט, מבנה גוף שנותר מאורך ודקיק, והרי צעירה מכל ילדינו. מתים לא מזדקנים. אחר כך רעשה ברחוב מכונית הזבל, עוצרת בחריקה תוך קריאות עובדי האיסוף, והתעוררה. היה כמעט בוקר, חמש, עדיין חשוך. חלום.

הטיעון שלה שמה שאין זוכרים לא היה. יותר מחמישים שנה חיינו יחד, מתעלמים בשקט (לא בשקט, בשתיקה), אתה הרי בכלל מאז שנולדת, וגם עליה בששים וחמש משנותיה לא ניכר דבר. אפשר לברר אצל הילדים אם חשו במשהו. ידעו, נכון, מכיוון שסיפרנו, אבל לא מעבר למילוי בצבע את הרווחים. בתשובה לשאלה איפה הסב והסבתא מהצד שלי וגם על הדוד יהושע שאולי היה ואולי לא (כדי שיזכה בתואר דוד אולי צריך שהתקיים לפחות בחלק מחייך). פעוטות מקבלים מה שמניחים לפניהם על השולחן, מצרפים פרטים לתמונת טלאים מתקבלת על הדעת, לא ממהרים לחקור במופלא. מהי דודה. אחות של אבא. יש שלוש העונות על ההגדרה, ודודים הם הבעלים שלהן (אחד כבר לא חי). כשהיו לאחייך ילדים תהיה דוד גם אתה, והוא לילדיך. ילדים קטנים רושמים בראש וממשיכים בעיסוקם. לאחר זמן (שנים) יצוצו השאלות, ובעקבותיהן התהיות. לזמן תכונה מלטפת, הוא מחליק מהמורות.

- מה קרה לפודל פיורי.

- נדרס.

- נדרס זה מת.

- נכון.

ואז הרהור שקט ואחריו בשאלה אם כמו השכן פיקו.

- הוא מת מזקנה.

- האם מתים מזקנה.

- האם גם אתם תמותו.

- כן, בסוף כולם מתים, אבל יש עוד זמן, הרי עלינו להיות סבים לילדיך.

(אתה מביא לעולם תינוק אחד, וחבורה שלמה זוכה במעמד חדש, סבים, דודים, אחיינים).

אולי בגלל החבילה שמגיעה בכל שנה, שי ליום הזיכרון. הגננת הסבירה, אבל לא את עניין השי. לכן מתבקשת השלמה. האם הבנת, ונענית בהנהון רפה.

כמה זה בכלל מאה שנה או מאה ועשרים.

מפני שעתיד למות גם הוא, אבל לא בקרוב. בינתיים תגמור את מה שבצלחת, את החביתה, ורוץ לצחצח שיניים, עוד תאחר להסעה.

איך נמלטים מזה. לכן הוטל התפקיד עליו ושמה קיבל על עצמו לפרש לילדים. הניחו לאימא, כך נוח לה יותר. עשה בקיצור, הסתפק בקביעות כלליות, בשורות שנכתבו בספר הזיכרון לחללים ובספרון שהוציאו לזכר בן הדוד.

ההוא מעין השופט, מישה.

מאימתי היוזמה להדליק נר בימי הזיכרון ושל מי. נדמה לו ששלו.

(גם ביום השואה).

אולי בגלל החידוש שהחלו בבתי הספר. לעודד לנבור בשורשים. עץ משפחתי. לחזור לאחור הרחק ככל האפשר ומאילו קרקעות נתלשו. פתאום צף ועלה (הוא אומר), וכאילו לתקן עיוות. פתאום התחלנו לנסוע לשם, לדגניה, היכן שקבור. חתיכת מרחק, מתערבבים בקהל הזר, מציצים בחקוק על האבן האישית, אחת מכמה וכמה, כי הרי קבר אחים, בדרך חזרה מחליפים דיבורי תוגה והרהורים על הצדק שלא נמצא לו.

אין צדק. לא נברא מעולם. גם לא ביום השישי בין השמשות (ביטוי שלא הבינה).

פתאום התחלת בשאלות (כן, אתה), מנסה לדלות מבאר חרבה. לבקר את בן הדוד בקיבוץ ההוא, אולי אצור בזיכרונו משהו (מעט מאוד, ואת אימך כלל לא זכר). אנשים שפרשו מעיסוקיהם וזמנם בידם. מצירים על הדוד משה מפתח תקווה שנפטר ובוודאי אפשר היה לנסות לדובב. לא יוזמה שלה, אלא שכבר עייפה מדי להביע הסתייגות. יהא. יישארו כמה דפים כתובים לדורות הבאים. פתאום צצה זאת, עניין שונה בתכלית.

במה שונה.

כי מבחוץ. נדחף העולם אל תוך הסלון שלנו. השתלט לי על המקלחת.

(שם אני במערומי, מפרשת אשתו).

לכן לא. מבקשת בכל לשון של בקשה.

לא מבקשת, תובעת.

כשמחליטה, שוב אינה הילדונת השקטה והעדינה (הוא מסביר לטובי).

מזכיר לה את הבטחתה בטרם יצאו לדרך.

הסבירה למורה שלה, אדון אברמוביץ, שמתעקשת שנחדל. נכון שנתנה את הסכמתה, אישרה (ללא

התלהבות), ועכשיו מתחרטת. צר לה כמובן, אפילו מביך. לאחר כל הימים שהקדישה, תיק מלא של ניירות כתובים, ראיונות שחייבו נסיעות וגם אותך הטרדתי לא מעט. שמא כדאי שישוחח אתם גם הוא. ומנענעת בראש בהבעה עגומה. כבר לא במיטבה, גיבורת הסיפור, סימנים לבלבול, אתה יודע, המחלה האיומה הזאת. יהיה כמין התעללות בחסרי ישע וכאילו לחזור למה שעוללו לה כתינוקת.

בתחילה נדהמה, אחר כך הבינה שאכזרית, עושה למען עצמה בלי התחשבות.

אדון אברמוביץ לא ממהר לוותר. סבור שצעד שאינו הוגן, ובהרהור שני, האם לא די במה שכבר נאסף להשלים את המלאכה. אפשר בשקט, שבי והתרכזי בעריכת כל מה שצברת, גם אם יישארו כתמים לבנים המאפיינים את רוב מחקרי ההיסטוריה. הרי החיבור לא נועד להצגה על מדפי חנויות. חוברת שתגיע אל צוות הבדיקה (צריך בארבעה העתקים), אחר כך תיגנז באיזה ארכיון, איש לא ידע על קיומה, בוודאי לא גיבורת המחקר עצמה. אינו נחפז לוותר, המורה שלה.

החשד של טובי שמכיוון שעלול לשרוט בתדמיתו. זה הדבר. אחרי שהשיג (במאמצים) את הסכמת הרשות להסתפק בעבודה אישית בודדת עכשיו יהיה עליו להודיע, להתנצל. ספק אם ישובו ויאשרו בעתיד, וגם יתבייש לבקש. הבעתו בלתי חביבה, משהו נוקשה בעיניים, בקמט שבצד פיו. עלול לבטא את כעסו בציון המגן שיעניק לה. מן הפח אל הפחת. לכן כנראה תעשה כעצתו, ומכאן ואילך לא תטריד. בבוא העת תשקול אם להעביר העתק למי שכל כך הרבה סייע לה.

הודעתי לה על החלטתך (דיווח). ניסתה להתווכח אבל ויתרה. שוב לא תטריד בשאלותיה. בעודו מסיר ממנה את בגד השינה, מקלף את המלבוש החד פעמי ומסייע במרחץ הבוקר. צר לו על הנערה, גם מכבד את תשוקתה לחפור למעמקי הסיפור. היינו צריכים לסרב מייד כשהגיעה. עתה עליו להכין את ארוחת הבוקר, למלא את הקומקום ולהכין את התרופות. מייד ישוב לסייע לה להתלבש. יהיה לא נעים אם ניתקל בה ברחוב, הרי גרה כאן. אחרי האוכל יצעדו במורד הרחוב והיא תשוב ותשאל מי כאן. שאודניצקי, ואחריו גאון. כך כל השאר. בחזית החצר האחרונה תתיישב עייפה על ספסל שהתקין בן מאיר לזכר הוריו, והוא יציין שזכורים לו. היו זוג קשיש מאוד נחמד, עדין, מעולם לא הרים קול באספות, וכזה גם בנם. אשתו טיפלה באיתי שלנו כשהיה תינוק, הוא מוסיף, יודע שחסר טעם כי לא תזכור.

רוח קרה, דוקרת במתכווצים בכיסאותיהם על משטח הדשא ופניהם לעבר הבמה. לו רק הזהירו להצטייד בלבוש חם. הרוב היו חכמים יותר, נשארו בבתיהם ויצפו בטקס הממלכתי בטלוויזיה. מי שאינם מתרגשים מהקור, הילדים. הם מתגודדים בחבורה קולנית, צועקים קריאות, מתרוצצים. אנחנו מבקשים לשבת, מייד נתחיל. מנגינה נשמעת מאיזו פינה. טקס מקומי, אולי אפשר לכנות פרובינציאלי. הקהל מתבקש לשבת. שיתחילו כבר.

אחים בעיירת שרפה. שתי נערות אוחזות ידיים, מתאמצות בעבודת צוות. קולן מסתלסל ברוח, ממריא לצמרות. הכול חשים אל מקומותיהם. היא עולה באש, זועקות המזמרות. האישה שלידו מציינת ששרות יפה, אבל מי הן, כלל לא מכירה. האיש שלנו מסכים בהמהום אדיש. זו הפעם הראשונה לו להיות נוכח בטקס, אף שלא לטעמו. בעבר הייתה מצטרפת אל משפחת אחד מבניהם, יודעת שלא נהנה באירועים האלה, שכמו תבשילים רוויי סוכר שרקחו תלמידות סמינר. מן הפה ולחוך, לא טעם לא ריח. בפעם הזאת שינה ממנהגו, כי כבר לא במיטבה. כך יסביר לטובי שהתקרבה להגיד שלום. נער מנגן על כלי פריטה ואחריו תדקלם אחת קטנה שיר. אימא, מותר כבר לבכות. היו צריכים להזהיר מפני הקור. טובי לובשת מדי צבא. קיבלה ערב חופשי וקפצה הביתה. מה שלומכם. נעימתה ידידותית, מתעניינת. כשתתרחק תשאל אשתו מי זו, נראית לה מוכרת, והוא ישיב, הבת של משפחת אנגל שליד המחלבה. עכשיו בוודאי תבקש לדעת למה פנתה אליהם. לא, אינה שואלת. מה קורה שם, בתוך המוח שלה, ישיח באוזני בתם בביקורה הקרוב, והיא תענה: הרוס לגמרי. המחלה האיומה הזאת. והאם קשורה באותה ילדות, אין לדעת. גבר קשיש מתייצב לרגלי הבמה, מושך אליו את הרמקול ופוצח בשיר לא מוכר. קולו חזק, בריטון אופראי. מישהו מנסה למחוא כפיים ומושתק בנימוס. קריאות עידוד אינן הולמות טקסי זיכרון. אחר אומר, ויקטור הזה, מצא סוף סוף הזדמנות להופיע. שוב מייבב הכינור ואחריו הנערות המזמרות על שלג בעיר רחוקה וקרה. שרות יפה, אומרת אשתו. אחת היא הבת של דה לוי, זו השמאלית. היה אולי מסביר יותר, אבל אין טעם, כבר לא באמת מסוגלת לקלוט. הוא שולח יד ואוחז בכפה. דמיונו מרחף אל נוף מדברי מלבין באור ירח.

מצביעה על בית, אומרת: כאן גרה המורה מתי, ומי כאן.

פרדו.

כן, אבל מה השמות.

לייזר וצילה.

כך כשצועדים לדואר ובחזרה. צעידה לשם צעידה, כדי להפעיל את הרגליים שכבר מגמגמות. הגוף נוטה קדימה וקצרות הפסיעות, חפוזות. השתדלי לא לגרור, הוא מפציר. בוודאי מושכים את העיניים, דיבור אגב חיוך. פעם יעלו אנשים זיכרונות, יאמרו, זוג הזקנים הזה, ואיך התמידו גם בשעות החום. יגידו: עשה את זה בשבילה, למען בריאותה. משהו שמשתלב בנוף, מעשיר אותו. כפר שלו שטוב להזדקן בו. ליד בית ששיפוצו אינו מסתיים היא מעירה שלא רואים שום התקדמות. זאת העירה גם אתמול ושלשום. משפחת רוזנברג, היא קוראת את הכתוב על פח האשפה הירוק, אבל מה השם הפרטי.

שאלו, ושם אשתו אנט.

היא מהנהנת. מחר תשאל שוב.

מישהו מנופף לשלום מתוך מכונית חולפת. היא מבקשת לדעת מי היה, והרי כבר הסביר שלא מצליח לזהות. בגלל החלונות הסגורים, אבל לא רק. כל כך הרבה אנשים צעירים שאולי הכיר כילדים. עכשיו יחצו את הכביש במעבר החציה. מכונית בולמת להעניק זכות קדימה והיא נרתעת ופוסעת לאחור. עברי, עברי, הוא מאיץ בה, הרי עצרו לכבודך. הוא מנופף ביד להודות לנהגת. הזקנה מרצלה על המרפסת. בעלה מסמן לשלום. גופו התכווץ מאוד. ואילו היא כבר לא רואה, סיום עצוב.

ליד המזכירות אצים שניים קטנים, נכדיהם, בבגדי ג'ודו גדולי מידות, צוהלים לקראת הסבים. תכף יגיע אביהם לאסוף אותם.

חמוד כל כך הצמד, היא אומרת. עתה תמתין לו עד שירוקן את תיבת הדואר ויעשו את דרכם הביתה. ליד בית משפחת דקל היא תציין את השלט הגדול והברור הנושא את שם המשפחה, והוא יצביע על צמחי הפרגה השבים ומתחדשים מדי שנה בשנה בלא התערבות יד אדם. פעם אהבה מאוד צמחים.

צהוב עד קצה האופק ודממה, עולם מת. סהר קשתי כמו סדק ברקיע, להבטיח שללא חרטה. ועוד משהו שתבחין, גם אם לאחר עיון מעמיק, היובש. מדבר. אולי הדרך שלו לוודא שלא יחזור. לא עוד. פעם ניסה, ושב וניסה, די. מחליאים אותו פתיתי זוהמה, קיא, נטפי ריר, מעגלים סגורים של טורפים ונטרפים שבהקדם יידרדרו לביצות של רשעות, כאב לשמו.

מעבר לכוחו.

אין כול יכול, אין רוח מרחפת, סתם משתעשע בעולם של בני דמותו, ברואים בצלמו. ילד, לך הביתה, אימא מחכה.

ילד שבכינוי אלוהים.

במבט מגבוה בוודאי חש הקלה. ניסה ולא עלה בידו, לכן החריב את מגדלי החול, תילי נמלים לבנות (שבשם טרמיטים). למי אכפת ייסוריהם, מכאובם. היה רק בזכוכית המגדלת של אחד גלילאו, נמלה גם הוא.

לכן להוציא את הראש מהחלון או לזקוף מהחול. בעוד מאה שנה, אלף, אלף אלפים. מיליון חיידקים בקיבת אדם בודד, מיליארד תאים בכרס מיותרת אחת. ומה האלקטרונים.

האיש שלנו עייף. לזכור שכבר לא צעיר. הוא אומר לאישה שלצידו, זו שפעם הייתה הילדה משם, מהיער: ימשיכו בלעדינו.

